

WIELKA HISTORIA ŚWIATA

OD DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ
DO XXI WIEKU

tom 12

WIELKA HISTORIA ŚWIATA

tom XII

KOMITET REDAKCYJNY

prof. dr hab. Józef Andrzej Gierowski

prof. dr hab. Stanisław Grodziski

prof. dr hab. Jerzy Wyrozumski

Pod patronatem naukowym
Polskiej Akademii Umiejętności

WIELKA HISTORIA ŚWIATA

tom XII

Od drugiej wojny światowej do XXI wieku

pod redakcją naukową Wojciecha Rojka

Tadeusz Czekalski

Piotr Mikietyński

Jakub Polit

Wojciech Rojek

Irena Stawowy-Kawka

Janusz Węc

Dyrektor	Dariusz Czopek
Redaktor naczelny	Jan Pieszczechowicz
Redaktor tomu	Magdalena Olkuśnik, Michał Stachowski, Elżbieta Wójcik
Redaktor techniczny	Jacek Orzechowski
Korekta	Elżbieta Wójcik
Projekt graficzny książki	Look Studio
Zdjęcie na okładce	Flash Press Media
Projekt okładki	Małgorzata Karkowska
Wybór ilustracji	Przemysław Gryc
Grafika i rysunki	Zbigniew M. Bielak, Dariusz Kronowski
Skanowanie zdjęć	Andrzej Najder
Przygotowanie kapsuł	Jan Pieszczechowicz
Ilustracje	Corbis Polska oraz archiwum Oficyny Wydawniczej FOGRA

ISBN 83-85719-80-6 komplet

ISBN 83-60657-01-7 Tom 12

ISBN 978-83-7391-591-6

ISBN 83-7391-591-5

NR 4841

© by FOGRA OFICYNA WYDAWNICZA, KRAKÓW 2006

© for the book-club edition by Bertelsmann Media Sp. z o.o., Warszawa 2006

OFICYNA WYDAWNICZA
KRAKÓW, ul. Pawia 12

WARSZAWA, ul. Rosoła 10

Słowo wstępne

Druga połowa XX w. zaowocowała – w skali całego globu – kardynalnymi zmianami, nie tylko polityczno-militarnymi, ale także gospodarczymi i społecznymi, a w konsekwencji również kulturalno-mentalnościowymi, co radykalnie przeobraziło zarówno stosunki międzynarodowe, jak i życie zwykłych ludzi. W pierwszej z tych sfer, to jest polityczno-wojskowej, odnotować wypada kilka dominujących nurtów: zmagania dwu bloków, dekolonizację, a także detronizację Europy, gdy mowa o aspiracjach do zajmowania poczesnego miejsca w świecie. Na podkreślenie zasługuje także i to, że wszystkie te czynniki są ze sobą wzajemnie ściśle powiązane, tak w przestrzeni, jak i w czasie.

Większa część okresu powojennego zdominowana została, w ramach systemu bipolarnego, przez rywalizację na wszystkich polach dwu bloków, w których wiodąca rola przypadła Waszyngtonowi i Moskwie. Zmagania krajów liberalnej demokracji i komunizmu bez wątpienia przysłoniły, przynajmniej z perspektywy mieszkańców bogatej Północy, inne rozgrywające się podówczas procesy. Równie brzemienne w skutki, zwłaszcza dla wybijających się na niepodległość krajów Trzeciego Świata, okazał się proces dekolonizacji i towarzyszące mu wojny i niepokoje. Zaowocowało to niebywałym w dziejach wzrostem znaczenia innych regionów globu. Chociaż zjawisko to, zwłaszcza za sprawą Stanów Zjednoczonych Ameryki, dawało o sobie znać już w międzywojniu, to dopiero po II wojnie świat definitywnie przestał być europocentryczny.

W rezultacie tempo i natłok niezwykle istotnych wypadków sprawiły, że osią rozważań niniejszego tomu stała się historia polityczna, a w pewnym stopniu także militarna i gospodarcza, na tle losów poszczególnych krajów. Notabene o wielu z nich, w wyniku wzmiankowanych wyżej procesów dekolonizacji, wspomina się po raz pierwszy w dziejach świata. Niemniej jednak Europa wciąż zajmuje, ze zrozumiałych dla nas względów, poczesne miejsce na kartach niniejszego opracowania. Na tym obszarze kluczowym zagadnieniem była natomiast bez wątpienia kwestia Niemiec, a w drugiej części okresu – problem przezwyciężenia ich podziału. Nadto – zarówno z punktu widzenia historii Europy, jak i w szerszej perspektywie – niebagatelne znaczenie mają, wciąż niezakończone a zarazem budzące spore emocje, procesy integracji europejskiej.

Europa

W chwili zakończenia II wojny światowej Europa Zachodnia była zbyt słaba, aby samodzielnie brać udział w międzynarodowych rozgrywkach, Stany Zjednoczone z kolei dopiero określały swoją politykę. Z jednej strony wciąż żywy był nurt opowiadający się za kontynuacją, wywodzącej się z okresu II wojny światowej, współpracy z ZSRR, z drugiej – w miarę jak Rosjanie budowali swą potęgę w Europie – w Waszyngtonie na znaczeniu zyskiwała koncepcja tolerowania, a nawet uznania sfer wpływów.

sytuacja po II wojnie światowej

W powojennym świecie jedną z najbardziej wpływowych instytucji staje się powołana do życia 24 X 1945 Organizacja Narodów Zjednoczonych, której Kartę podpisano w San Francisco już 26 czerwca na konferencji założycielskiej. Jej powstanie zapowiadały jeszcze w latach II wojny światowej liczne deklaracje mocarstw koalicji antyhitlerowskiej. ONZ posiada międzynarodową zdolność prawną i podmiotowość prawną-międzynarodową; siedziba główna mieści się w Nowym Jorku, a okręg administracyjny, w którym się znajduje jest eksterytorialny. Dwie siedziby europejskie zlokalizowano w Genewie i Wiedniu. Reprezentanci organizacji korzystają ze specjalnych immunitetów i przywilejów określonych odrębną konwencją.

Organizacja Narodów Zjednoczonych

Główne cele organizacji to utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, organizowanie współpracy międzynarodowej oraz działalność na rzecz respektowania praw człowieka. Do organizacji należą 192 państwa (2006 r.). Najwyższym organem jest Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Rada Gospodarcza i Społeczna, Rada Powiernicza oraz Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości i Sekretariat. *De facto* najistotniejszą rolę odgrywa składająca się z 15 członków Rada Bezpieczeństwa; do 1965 r. było ich 11, w tym 5 stałych: Chiny (w latach 1949-1971 – Tajwan), Federacja Rosyjska (do 1991 r. – ZSRR), Francja, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania, którzy dysponują prawem weta. W kilku powojennych dekadach ONZ odegrała niezwykle istotną rolę w procesie dekolonizacji i propagowaniu praw wszystkich narodów do samostanowienia, obecnie zaś jest przede wszystkim dogodną płaszczyzną spotkań i politycznej współpracy państw członkowskich.

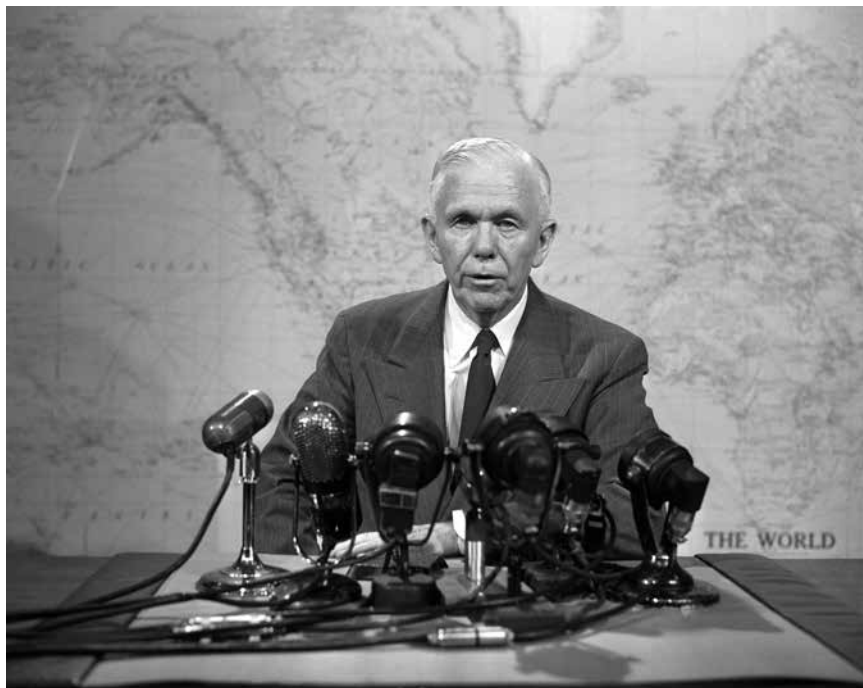
główne organy ONZ

Znaczącą rolę odgrywa współcześnie silnie powiązana z ONZ Światowa Organizacja Handlu (*World Trade Organization* – WTO), którą powołano do życia 15 IV 1994. Podstawę prawną stanowił przyjęty przez 128 państw *Akt końcowy Rundy Urugwajskiej* Układu Ogólnego w sprawie Cel i Handlu. Siedzibę organizacji ustanowiono w Genewie, a praktyczną działalność podjęła w styczniu 1995 r. Zasadniczym celem WTO jest liberalizacja międzynarodowego handlu, czemu

Światowa Organizacja Handlu

Ryc. 1

George Catlett Marshall (1880-1959) – w latach 1947–1949 sekretarz stanu w gabinecie prezydenta Trumana. Autor „*European Recovery Program*”

struktura WTO

służy stopniowe obniżanie barier celnych i barier pozataryfowych. Pozostałe cele to: forsowanie praw ułatwiających ochronę własności intelektualnej, prowadzenie polityki inwestycyjnej wspierającej handel i wreszcie rozstrzyganie sporów. Warunkiem przystąpienia do WTO jest dostosowanie norm prawa wewnętrznego do reguł rządzących organizacją. Głównym organem jest zwoływana co dwa lata Konferencja Ministerialna, a ciałem wykonawczym stanowi Rada Generalna, którą wspierają Rada do spraw Handlu Towarami oraz Rada do spraw Handlowych Aspektów Praw Własności Intelektualnej. W XII 2005 r. do WTO należało 149 krajów, a około 30 ubiegało się o przyjęcie. Polska jest członkiem-założycielem.

pomoc materialna USA dla Europy

W pierwszych latach po wojnie ogromną rolę odegrała także pomoc materialna. USA udzielały jej już przed wejściem w życie planu Marshalla. Szacuje się, że w okresie od września 1945 do grudnia 1947 r. Waszyngton wsparł Europę kwotą 9,3 mld dolarów, co obejmowało zarówno kredyty, jak i doraźne wsparcie w gotówce. Należy w tym miejscu przypomnieć, że zaledwie około 0,5 mld dolarów trafiło do krajów Europy Wschodniej; do państw Starego Kontynentu docierała ponadto również pomoc materialna UNRRA, której rozmiary sięgnęły kwoty prawie 4 mld dolarów, a 70% tej sumy pochodziło ze Stanów Zjednoczonych.

plan Marshalla

Ówczesny sekretarz stanu USA George Marshall zaprezentował koncepcję Planu Odbudowy Europy 5 VI 1947 na Uniwersytecie Harvarda. W odpowiedzi na tę ofertę z inicjatywy ministrów spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Ernesta Bevana i Francji Georges'a Bidaulta zwołano w Paryżu w dniach od 27 VI do 2 VII 1947 konferencję ministrów państw zachodnioeuropejskich oraz ZSRR, na której miał zostać sformułowany program odbudowy gospodarki europejskiej. Ogólnemu programowi w tym zakresie sprzeciwiła się Moskwa, która formalnie opowiadała się

za programami „narodowymi”, a Władysław Mołotow demonstracyjnie wyjechał z Paryża. Nie bacząc na negatywne stanowisko Kremla reprezentanci 12 krajów spotkali się ponownie w Paryżu 12 lipca.

Do kierowania przyjętą koncepcją powołano dwie instytucje: dystrybuowanie towarów i kredytów spadło na barki kierowanej przez amerykańskiego finansistę P.G. Hoffmana Administracji Współpracy Gospodarczej (*Economic Cooperation Administration*, ECA), a szerzej pomyślane funkcje integracyjne powierzono powstałej dopiero 16 IV 1948 Europejskiej Organizacji Współpracy Gospodarczej (*Organization for European Economic Cooperation* – OEEC). Kongres USA uchwalił stosowny akt 3 IV 1948. W trakcie pierwszych dwóch lat funkcjonowania tego programu łączna wartość dostaw przekroczyła 8,7 mld dolarów, a w kolejnych dwóch – ponad 8 mld dolarów. Plan Marshalla zakończył się formalnie 31 X 1951 wraz z rozwiązaniem ECA, ale określenie „w ramach planu” funkcjonowało aż po rok 1955 i obejmowało całokształt gospodarczo-wojskowych stosunków członków.

4 III 1947 w Dunkierce doszło do zawarcia sojuszu francusko-brytyjskiego na najbliższe 50 lat, a 17 III 1948 ministrowie spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, Francji i trzech krajów Beneluksu podpisali w Brukseli traktat o współpracy w sprawach gospodarczych, społecznych, kulturalnych oraz dotyczących zbiorowej samoobrony. Oznaczało to powstanie Unii Zachodniej, której zasadniczym celem była obrona sygnatariuszy przed każdą agresją, przede wszystkim ze strony Niemiec. Jedynie pod tym warunkiem Stany Zjednoczone gotowe były zaangażować się w obronę Europy Zachodniej. Bevin i Bidault w dalszym ciągu podtrzymywali inicjatywę i wkrótce zaproponowali Stanom Zjednoczonym powołanie do życia szerszej wspólnoty obronnej. Przełomem w polityce amerykańskiej stała się uchwa-

Administracja Współpracy
Gospodarczej

Europejska Organizacja
Współpracy Gospodarczej

powstanie Unii
Zachodniej

Ryc. 2
Ceremonia podpisania Paktu
Północnoatlantyckiego (Wa-
szyngton, 4 IV 1949)

Traktat Północnoatlantycki

lona 11 VI 1948 przez Senat USA rezolucja Arthura Vanderberga, która umożliwiła Waszyngtonowi współudział – w okresie pokoju i poza obrębem kontynentu amerykańskiego – w regionalnych sojuszach obronnych. 6 lipca rozpoczęto rokowania z Europą na temat współpracy obronnej. Rozwój kryzysu berlińskiego sprawił, że już w październiku 1948 r. uzgodniono tymczasowe formy współpracy w tej dziedzinie. Ostatecznie 4 IV 1949 doszło do podpisania w Waszyngtonie Traktatu Północnoatlantyckiego, który stanowił formalną podstawę prawną do powstania Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego i miał obowiązywać w strefie północnego Atlantyku.

Administracja Współpracy Międzynarodowej

Tymczasem zmieniona sytuacja polityczna wpłynęła w znacznej mierze na charakter podejmowanych w ramach tej koncepcji działań. Powstanie NATO, jak również wybuch wojny koreańskiej sprawiły, że znaczna część dostaw miała charakter militarny. ECA przemianowano na Administrację Wspólnego Bezpieczeństwa (*Mutual Security Administration*, MSA), która objęła również kraje południowoazjatyckie. Tę ostatnią w czerwcu 1953 r. przemianowano na Administrację Operacji Zagranicznych (*Foreign Operations Administration*), a następnie 30 VI 1955 na Administrację Współpracy Międzynarodowej (*International Cooperation Administration*). Była ona jednak formalnie jedynie wydziałem Departamentu Stanu. W jej gestii znalazły się wszystkie towarowe i kredytowe, a zarazem cywilne i wojskowe umowy Stanów Zjednoczonych zawierane ze wszystkimi krajami świata, z którym i w latach 1948-1955 USA podpisały stosowne układy.

NATO

Na mocy Traktatu Północnoatlantyckiego powołano do życia Organizację Paktu Północnoatlantyckiego (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO). Pierwszymi członkami zostało 12 państw – 10 europejskich oraz 2 północnoamerykańskie: Stany Zjednoczone i Kanada. 18 II 1952 r. do NATO przystąpiły Grecja i Turcja, w 1955 r. – RFN, 30 V 1982 r. – Hiszpania, która uczestniczy w strukturach wojskowych dopiero od 1997 r., 12 III 1999 r. – trzy pierwsze państwa środkowoeuropejskie: Czechy, Polska i Węgry, a następnie w 2004 r. – Litwa, Łotwa i Estonia. Kwatera Główna znajdowała się w Fontainebleau pod Paryżem, ale kiedy w 1966 r. Francja wycofała się z wojskowych struktur Paktu przeniesiono ją do Brukseli [Struktura NATO].

koncepcja „wysuniętej obrony”

Do chwili rozwiązania Układu Warszawskiego (1991 r.) w polityce NATO zasadniczą rolę odgrywały, rzecz jasna, cele wojskowe: zapewnienie bezpieczeństwa członkom przed agresją ze Wschodu oraz globalną konfrontacją. Generalnym założeniem strategicznym była koncepcja „wysuniętej obrony”, która oznaczała prowadzenie działań konwencjonalnych w Europie. W 1954 r. wprowadzono doktrynę zmasowanego odwetu, która dopuszczała możliwość przeobrażenia wojny toczonej środkami konwencjonalnymi w konflikt nuklearny. Wówczas siły krajów europejskich pełniłyby rolę „tarczy”, a amerykańskie strategiczne wojska nuklearne – „miecza”. Należy jednak pamiętać, że już tendencje odprężeniowe, które ujawniły się pod koniec lat 60., sprawiły, że znaczenia nabrały polityczne i dyplomatyczne aspekty działalności NATO, czego konsekwencją było zastąpienie w 1967 r. doktryny zmasowanego odwetu doktryną elastycznego reagowania, nie rezygnującą co prawda z możliwości użycia broni atomowej, ale zarazem dopuszczającą możliwość prowadzenia kilku ograniczonych konfliktów.

zmiany na przełomie lat 80 i 90

Zasadnicze przeobrażenia NATO przyniosły jednak dopiero zmiany, do których doszło w Europie na przełomie lat 80. i 90., do których doprowadził niewątpliwie rozkład ZSRR, zjednoczenie Niemiec, różnorakie przemiany w krajach bloku wschodniego i wreszcie zawarcie porozumienia o redukcji sił konwencjonalnych w Europie. Zmiany te uwiaryściły się głównie w trzech aspektach: strategii i struktury wojskowej, współpracy z krajami postkomunistycznymi oraz roli NATO

Struktura NATO

NATO składa się z organów dwójakiego rodzaju – cywilnych i wojskowych, które ustalają politykę sojuszu i odpowiadają za jego realizację. Najwyższym gremium kierowniczym jest Rada Północnoatlantycka (Rada Ministrów), w której skład wchodzi reprezentanci wszystkich krajów członkowskich. Sesje tego organu odbywają się 2 razy w roku, zwykle na szczeblu ministrów spraw zagranicznych, obrony i finansów. Znacznie rzadsze są spotkania szefów państw i rządów, nazywanymi szczytami NATO, na których zapadają z reguły ważne decyzje polityczno-wojskowe. Niższym organem jest Stała Rada NATO tworzona przez ambasadorów państw członków. Gremium to spotyka się przynajmniej raz w tygodniu. W sferze wojskowej czołową rolę odgrywa z kolei Komitet Planowania Obrony, który obraduje jedynie 2 razy w roku, który zwykle składa się z ministrów obrony, a ich narady poprzedzają najczęściej posiedzenia Rady Północnoatlantyckiej. Z tego organu w 1966 wyczołgała się Francja. Do naczelných organów wojskowych należy również Grupa Planowania Nuklearnego, w której Francja jest również nieobecna, a Islandia ma status obserwatora. Opracowywaniem raportów, redagowaniem uchwał i bieżącym nadzorowaniem ich wcielania w życie zajmuje się Sekretariat Międzynarodowy z obieranym na czteroletnią kadencję Sekretarzem Generalnym, który z urzędu przewodniczy także roboczym posiedzeniom

większości organów. Wspieraniem i propagowaniem wyznaczanych przez państwa członkowskie zasad zajmuje się Zgromadzenie Północnoatlantyckie składające się z reprezentantów parlamentów krajów członkowskich. Od 1990 r. w jego posiedzeniach uczestniczą ponadto, na prawach delegatów stowarzyszonych, deputowani z Europy Środkowej i Wschodniej.

Struktury cywilne NATO tworzą liczne, powoływane z reguły przez Radę Północnoatlantycką, komitety i grupy robocze; stałych jest ponad dwadzieścia. Kluczowym elementem struktur wojskowych jest z kolei podporządkowany Radzie i Komitetowi Planowania obrony Komitet Wojskowy, którego sesje odbywają się dwa razy w roku z udziałem szefów sztabów generalnych. Znacznie częściej obraduje natomiast stały Komitet Wojskowy, którego zasadnicza rola sprowadza się do kierowania pracą dowództw regionalnych. Dysponuje on w tym celu organem wykonawczym – Międzynarodowym Sztabem Wojskowym. Cały obszar strategiczny NATO znajduje się w gestii jednego z dwóch dowództw naczelných: Naczelnego Dowództwa Sojuszniczych Sił Zbrojnych w Europie, które mieści się w belgijskim Casteau, oraz znajdującego się w Norfolk w USA Naczelnego Dowództwa Połączonych Sił Zbrojnych Atlantyku. Struktury te wspiera Grupa Planowania Regionalnego Kanady i Stanów Zjednoczonych.

w rozwiązywaniu konfliktów, a nawet im zapobieganiu. W rezultacie na szczycie NATO w Rzymie w 1991 r. przyjęto nową *Koncepcję strategiczną*, której ostateczną formę nadano jej w 1999 r. na jednym z kolejnych szczytów w Waszyngtonie. Zrezygnowano wówczas z koncepcji obrony na wysuniętych granicach, opowiadając się za wysuniętą obecnością wojskową, co oznaczało, że NATO, oprócz zadań *stricte* obronnych, ma także zapewniać środkami polityczno-wojskowymi stabilność obszaru północnoatlantyckiego. W tym kontekście przystąpiono do reorganizacji sił wojskowych sojuszu – sformowano siły obronne, siły wsparcia i wreszcie siły szybkiego reagowania, a w zakresie dowodzenia zredukowano liczbę organów niższych szczebli. W tym kontekście wspomnieć można, że w 1994 r. rozwiązano Dowództwo Cieśniny La Manche. Jednocześnie podjęto prace dostosowujące relacje między Europą i Stanami Zjednoczonymi do wymogów europejskich procesów integracyjnych i kształtującej się – dość opornie – europejskiej zdolności obronnej. W tej ostatniej kwestii w 1996 r. zgodzono się, aby idea Europejskiej Tożsamości w Dziedzinie Bezpieczeństwa i Obrony krystalizowała się właśnie w ramach NATO.

Na początku lat 90. poważnym wyzwaniem stało się określenie stosunku sojuszu do krajów postkomunistycznych. Zamierzano uporać się z tym problemem podejmując dialog ze wszystkimi państwami, określając specjalne zasady współpracy z Rosją i wreszcie inaugurując proces poszerzania NATO o wybrane kraje. Już w lipcu 1990 r. w trakcie szczytu sojuszu w Londynie przyjęto *Deklarację londyńską* proponującą państwom Europy Środkowej i Wschodniej nawiązanie bezpośrednich kontaktów, zapoczątkowanie dialogu politycznego i współpracy woj-

nowa *Koncepcja Strategiczna*

idea Europejskiej Tożsamości w Dziedzinie Bezpieczeństwa i Obrony

poszerzanie NATO

Ryc. 3

Podpisanie porozumienia między Rosją a NATO 27 V 1997

Rada Partnerstwa
Euroatlantyckiego

Partnerstwo dla Pokoju

porozumienie między
NATO i Rosją

operacje wojskowe
NATO na Bałkanach

skowej. Wkrótce poszerzono tę koncepcję o państwa neutralne. W tym celu w 1991 r. powołano do życia Północnoatlantycką Radę Współpracy, którą sześć lat później przekształcono w Radę Partnerstwa Euroatlantyckiego. Umożliwiała ona członkom współdecydowanie w kwestiach operacji wojskowych. W 1994 r. powstało Partnerstwo dla Pokoju oznaczające możliwość współpracy między państwami NATO a innymi krajami. Było ono przede wszystkim otwarte dla członków OBWE. Trzy lata później formuła Partnerstwa dla Pokoju została znacznie rozbudowana i w rezultacie w 2002 r. uczestniczyło w nim 45 państw. W praktyce corocznie przyjmuje się Indywidualne Programy Partnerstwa pozwalające m.in. na dostosowywanie własnych systemów defensywnych do standardów obowiązujących w NATO, a także na zwiększanie kontroli czynników cywilnych nad siłami zbrojnymi.

W procesie poszerzania NATO o nowych członków niebagatelną rolę odegrało osłabianie obaw Rosji, dzięki czemu 27 V 1997 podpisano *Akt stanowiący o dwustronnych stosunkach, współpracy i bezpieczeństwie między Federacją Rosyjską a NATO*, który stanowił formalną podstawę do powołania Stałej Wspólnej Rady Rosja – NATO. Następnie 9 VII 1997 na szczycie sojuszu w Madrycie podpisano kartę o szczegółowym partnerstwie z Ukrainą, tworząc zarazem Komisję NATO – Ukraina. Podczas tego spotkania oficjalnie zaproszono Czechy, Polskę i Węgry do negocjowania przystąpienia do sojuszu. Już 16 grudnia tego roku podpisano w Brukseli protokoły akcesyjne, a formalnie do przystąpienia tych krajów do NATO doszło 12 III 1999. Kolejne kroki poczyniono w tej kwestii na obradującym w listopadzie 2002 r. szczycie w Pradze, kiedy zaproszono do członkostwa Bułgarię, Estonię, Litwę, Łotwę, Rumunię, Słowację i Słowenię. Na tym spotkaniu zaakceptowano też plan współdziałania z Ukrainą. Tymczasem już w 1992 r. Rada Północnoatlantycka zaakceptowała – bazując na mandatach ONZ i KBWE – operację wojskową poza traktatowym obszarem działania. Rozpoczęły się wówczas działania w Bośni i Hercegowinie. W rezultacie od grudnia 1995 r. to właśnie na NATO spadła odpowiedzialność za proces pokojowy w tej republice. Stacjonowały tam siły IFOR, od

1996 r. SFOR z udziałem oddziałów NATO, a także 20 oddziałów z krajów spoza sojuszu, w tym z Polski. W marcu 1999 r., kiedy Belgrad zerwał rozmowy w sprawie statusu Kosowa, NATO przeprowadziło, tym razem bez upoważnienia ze strony ONZ, interwencję lotniczą przeciw Jugosławii. Następnie, po atakach terrorystycznych 11 IX 2001, NATO zaoferowało pomoc wojskową Stanom Zjednoczonym. Jednakże udział sił sojuszu był skromny – w sferze działań bojowych jedynie RAF wspomagało lotnictwo amerykańskie w nalotach na mieszczące się w Afganistanie obiekty terrorystów. Siły poszczególnych członków NATO wspomagały natomiast Waszyngton w operacjach wywiadowczych, a także udzielały mu wsparcia logistycznego i współdziałały w ochronie wybrzeży Stanów Zjednoczonych.

operacja lotnicza
przeciw Jugosławii

Ważną rolę gospodarczą odegrało Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu (*European Free Trade Association* – EFTA), o którego powstaniu rozmawiała z członkami OEEC Wielka Brytania już w 1956 r., jednak pomysł ten nie zyskał wówczas akceptacji. Trzy lata później kraje skandynawskie zaproponowały powołanie do życia przez niektóre państwa OEEC nie będące członkami EWG strefy wolnego handlu. Konwencję taką podpisano w styczniu 1960 r. w Sztokholmie, a weszła w życie 3 maja tego samego roku. Członkami założycielami były Austria, Dania, Norwegia, Portugalia, Szwajcaria, Szwecja i Wielka Brytania; objęła także Lichtenstein, który pozostawał w unii celnej ze Szwajcarią, a od 1961 r. Finlandię, lecz w charakterze członka stowarzyszonego. Zasadniczym powodem powstania nowej organizacji z siedzibą w Genewie była z jednej strony niechęć państw do przystąpienia do EWG (np. wymogi neutralności lub więzy Londynu z krajami Wspólnoty Narodów), a z drugiej potrzeba współpracy ekonomicznej. Podstawowym celem EFTA było stopniowe znoszenie ceł na wyroby przemysłowe i do 1967 r. udało się doprowadzić do powstania strefy wolnego handlu. Wyjątkiem była jedynie Portugalia, w której proces ten trwał aż do 1979 r. Znacznie mniejsze sukcesy osiągnięto w dziedzinie artykułów rolnych i rybołówstwa. Z czasem pojawili się nowi, pełnoprawni członkowie: w 1970 r. – Islandia, w 1986 r. – Finlandia, a w 1991 r. – Liechtenstein. Nie bacząc na formalną opozycję, zasadniczym partnerem pozostawała od zarania EWG, a poszczególne państwa EFTA podejmowały w różnych okresach starania o wejście w skład tego ugrupowania, co oznaczało, rzecz jasna, wystąpienie z EFTA. W styczniu 1973 r. jako pierwsze „dopieły swego” Dania i Wielka Brytania, a w styczniu 1986 r. Portugalia. Istotną decyzją było objęcie w 1994 r. państw EFTA – bez Szwajcarii – umową o Europejskim Obszarze Gospodarczym (*European Economic Area* – EEA). Następowo dalsze kurczenie się szeregów EFTA. W styczniu 1995 r. w UE znalazły się Austria, Finlandia i Szwecja, a w 2000 r. do EFTA należały jedynie Islandia, Norwegia i Szwajcaria z Liechtensteinem. Głównym organem EFTA jest Rada, będąca zasadniczym forum, na którym ustala się w gronie ministrów stanowisko organizacji. Od 1977 r. funkcjonuje także, wyposażony w kompetencje doradcze, Komitet Przedstawicieli Parlamentów Państw EFTA.

Europejskie Stowarzyszenie
Wolnego Handlu

strefa wolnego
handlu

Europejski Obszar
Gospodarczy (EEA)

Ideę utworzenia wspomnianego wyżej EEA wysunięto już w 1984 r. podczas spotkania ministrów spraw zagranicznych członków EWG i EFTA. Powołano go na mocy zawartej w maju 1992 r. w Porto wielostronnej umowy między UE i EFTA (bez Szwajcarii, której mieszkańcy w przeprowadzonym w 1992 r. referendum opowiedzieli się przeciw), która weszła w życie z dniem 1 I 1994. Układ ten ustanawia *de facto* wspólny rynek w handlu artykułami przemysłowymi, a ponadto zezwala na swobodny przepływ kapitału i usług. Przewidziano także programy dodatkowe w zakresie ochrony środowiska, badań naukowych, polityki socjalnej oraz ochrony konsumenta. Naczelnym Organem jest Rada, zbierająca się przynajmniej raz na pół roku, która składa się z członków Rady UE, Komisji Europejskiej i reprezentantów

umowa między
UE i EFTA

krajów EFTA. Organem wykonawczym jest Wspólny Komitet; ponadto istnieje wiele innych wyspecjalizowanych Komitetów.

Konferencja Bezpieczeństwa
i Współpracy w Europie
(KBWE)

czterostronne porozumienie
w sprawie Berlina
Zachodniego

Znaczną rolę w historii kontynentu odegrały również wieloletnie spotkania dyplomatów funkcjonujące pod nazwą Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE). Potrzeba wymiany myśli w skali całego kontynentu wzrastała począwszy od przełomu lat 50. i 60. W tym kontekście przywołuje się także czasami zgłoszoną w 1964 r. koncepcję peerelowskiego ministra spraw zagranicznych Adama Rapackiego. Zachód poważniej zainteresował się tą ideą dopiero w 1967 r., kiedy pod auspicjami NATO opracowano raport Harmela. Dwa lata później Wschód odpowiedział Apelem Budapeszteńskim państw-stron Układu Warszawskiego. Ostatnie poważniejsze opory zostały przełamane, kiedy RFN zawarła w sierpniu i grudniu 1970 r. układy z ZSRR i Polską, a następnie, w 1972 r. doszło do podpisania czterostronnego porozumienia w kwestii Berlina Zachodniego, co Pozwoliło zainaugurować w Espoo pod Helsinkami w listopadzie 1972 r. wstępne negocjacje przedstawicieli wszystkich, oprócz Albanii, krajów europejskich, a spoza kontynentu Kanady i USA. 8 VI 1973 uzgodniono *Zalecenia końcowe* precyzujące zarówno ramy proceduralne (najważniejsze z nich to listy uczestników i gości, porządek dzienny i terminy posiedzeń oraz akceptacja zasady, że do podjęcia decyzji nieodzowny jest consensus), jak i merytoryczne (podział omawianych problemów na cztery grupy – „koszyki”: zagadnienia bezpieczeństwa, w tym rozwój środków prowadzących do wzrostu wzajemnego zaufania, kooperację gospodarczą i naukowo-techniczną, współpracę humanitarną, a także metody postępowania po konferencji). Była to więc bardzo obszerna koncepcja bezpieczeństwa, zawierająca w sobie (oprócz *stricte* militarnych) również kwestie ekonomiczne dotyczące praw człowieka.

Zalecenia końcowe
konferencji w Helsinkach

Zalecenia końcowe zyskały formalną akceptację uczestników w pierwszej dekadzie lipca 1973 r. podczas narady ministrów spraw zagranicznych. Wówczas też zgłoszono ponad 30 sugestii dotyczących przyszłych ustaleń. Zachód zmierzał przede wszystkim do powszechnej akceptacji praw człowieka i swobód obywatelskich, co dawałoby wszystkim Europejczykom dostęp do dóbr kultury i informacji. Priorytetem dla Wschodu z kolei były gwarancje nienaruszalności powojennego ładu (granice państw, nieingerencja w kwestie wewnętrzne), a także rozwój współpracy gospodarczej. Zasadnicze rozmowy toczyły się następnie w trakcie trwającej od listopada 1973 do lipca 1975 r. w Genewie drugiej fazy Konferencji. W rezultacie uzgodniono tekst *Aktu końcowego* KBWE, który został uroczystie podpisany w trzeciej fazie Konferencji podczas spotkania przywódców 35 państw, do którego doszło w dniach od 30 VII do 1 VIII 1975 r. w Helsinkach. Był to pierwszy powojenny szczyt, mający znamiona nadejścia ery normalizacji i odprężenia. Chociaż nigdy nie ukrywano, że Zachód i Wschód odmiennie interpretują samo pojęcie i zakres odprężenia, to jednak obie strony deklarowały wolę respektowania zawartych w *Akcie końcowym* reguł.

Akt końcowy KBWE

KBWE zapoczątkowała długotrwały i wielowątkowy proces dialogu między dwoma blokami. Starano się, oprócz przeglądu realizacji zawartych w *Akcie końcowym* ustaleń, uzgadniać również nowe zobowiązania, wzbogacające treści dokumentu pierwotnego. Podstawową formą weryfikacji były prowadzone na szczeblu rządowym konferencje przeglądowe. Doszło do 5 takich spotkań: w Belgradzie (październik 1977 – marzec 1978), Madrycie (październik 1980 – wrzesień 1983), Wiedniu (listopad 1986 – styczeń 1989), Helsinkach (marzec–lipiec 1992) i w Budapeszcie (1994). Tymczasem na szczycie paryskim, który obradował w listopadzie 1990 r., przyjęto *Paryską kartę nowej Europy*. Określała ona kierunki przyszłej współpracy w obliczu rozpadu bloku wschodniego. Zrodziła się wówczas możliwość regu-

Paryska karta nowej Europy

Ryc. 4
Delegacja sowiecka podczas
obrad KBWE w Helsinkach
(VI 1975)

larnego dialogu politycznego. Wtedy też powołano do życia stałe organy KBWE: Sekretariat, Centrum Zapobiegania Konfliktom oraz Biuro Praw Człowieka.

Podczas spotkania helsińskiego, określanego mianem Helsinki II (1992 r.), w którym nie brała udziału zawieszona w prawach Jugosławia, podpisano *Dokument końcowy*. Miał on wzmacniać poczucie bezpieczeństwa, głównie poprzez wskazanie procedur postępowania w przypadku międzynarodowych kryzysów. Powołano wówczas Urząd Wysokiego Komisarza do spraw Mniejszości Narodowych z siedzibą w Hadze oraz Forum KBWE do spraw Współpracy w Dziedzinie Bezpieczeństwa. Wtedy to pojawiła się możliwość prowadzenia operacji pokojowych. Następnie, podczas kolejnego spotkania w Budapeszcie, zmieniono nazwę KBWE na Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), której siedzibą został Wiedeń. Organizację tę tworzy 55 państw: wszystkie europejskie, a także te, które powstały po rozpadzie ZSRR, w tym zakaukaskie i środkowoazjatyckie, oraz Stany Zjednoczone i Kanada. Działalność OBWE szeroko pojmuje zakres bezpieczeństwa i zajmuje się dyplomacją zmierzającą do zapobiegania konfliktom, kontrolą zbrojeń oraz funkcjonowaniem instytucji demokratycznych. Bieżące prace prowadzi Stała Rada, reprezentowana przez wszystkie państwa członkowskie, która obraduje raz w tygodniu w Wiedniu. Nad Dunajem spotykają się również członkowie Forum Współpracy do spraw Bezpieczeństwa, którego celem jest budowa wzajemnego zaufania w kwestiach militarnych. Raz w roku ministrowie spraw zagranicznych spotykają się na sesjach w jednej ze stolic państw członkowskich, a co dwa lata zwoływany jest szczyt z udziałem szefów państw i rządów. Równoległe na dorocznych, trwających zwykle dni kilka, sesjach obraduje Zgromadzenie Parlamentarne OBWE, którego Sekretariat mieści się w Kopenhadze. Urzędującym przewodniczącym jest wybierany na jednoroczną kadencję minister spraw zagranicznych jednego z państw członkowskich. W 1998 r. był nim Bronisław Geremek. Nadzór administracyjny nad całością, a zwłaszcza kierownictwo Sekretariatu OBWE, powierzono z kolei urzędującemu trzy lata sekretarzowi generalnemu.

Dokument końcowy
konferencji Helsinki II

Organizacja
Bezpieczeństwa
i Współpracy
w Europie (OBWE)

Zgromadzenie
Parlamentarne OBWE

struktury OBWE

Trybunał Koncyliacji
i Arbitrażu

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka znajduje się w Warszawie, a do jego zasadniczych zadań należy nadzorowanie wyborów w krajach członkowskich. W 1992 r., jeszcze w ramach KBWE, wynegocjowano konwencję arbitrażową, która weszła w życie dwa lata później, co stworzyło podstawy prawne do utworzenia w Genewie Trybunału Koncyliacji i Arbitrażu. Ponadto w 1997 r. w Wiedniu powołano do życia Urząd Przedstawiciela do spraw Wolności Mediów.

misje OBWE

Po roku 1990 KBWE, a później OBWE, rozpoczęło w nowych krajach członkowskich powstałych po rozpadzie ZSRR, a także Jugosławii, wprowadzanie w życie procesu helsińskiego, który był reprezentowany również w Czeczenii przez Grupę Wspomagania OBWE oraz na Białorusi przez Grupę Doradczo-Obserwacyjną. Odrębne misje OBWE, realizujące cele wynikające z tak zwanej dyplomacji prewencyjnej, rozmieszczono ponadto w Albanii, Chorwacji i na Ukrainie. Nowe zadania nałożyło na OBWE porozumienie w Dayton. W myśl zawartych w nim postanowień OBWE miała nadzorować wybory i pośredniczyć w rokowaniach w sprawie budowy środków zaufania i kontroli zbrojeń w Bośni i Hercegowinie. W 1998 r. OBWE umieściła również misję weryfikacyjną w Kosowie.

Wielka Brytania

rządy laburzystów

Po II wojnie światowej sytuacja Wielkiej Brytanii była trudna, gdyż laburzystowski rząd dokonał daleko idącej nacjonalizacji. W 1946 r. państwo przejęło Bank Anglii, następnie kopalnie węgla kamiennego, produkcję gazu i elektryczności, w latach 1946-1949 koleje, dalekobieżny transport kołowy, a wreszcie stocznie i doki oraz przemysł stalowy. Łącznie państwo włądowało 20% gospodarki. Znacznie mu zwiększeniu uległy ubezpieczenia emerytalne, wypadkowe i chorobowe oraz zasiłki dla bezrobotnych. W 1946 r. powołano do życia Narodową Służbę Zdrowia. Jednocześnie niezmiernie rosły obciążenia podatkowe i okresowo zamrażano płace. Trudna sytuacja gospodarcza kraju sprawiła, że konserwatyści już od lutego 1947 r. gwałtownie krytykowali rząd.

pożyczka amerykańska

Zawarty 6 XII 1945 amerykańsko-brytyjski układ w sprawie kredytu zapewniał Londynowi pożyczkę w wysokości 4,4 mld dolarów. Zakładał on również przywrócenie wymienialności funta szterlinga na dolara i inne waluty. Amerykanie chcieli w ten sposób doprowadzić do wydatnego wzrostu wartości handlu międzynarodowego. Brytyjczycy spełnili nałożone na nich zobowiązanie dopiero 15 VII 1947. Była to odtąd jedyna wymienialna waluta krajów europejskich biorących udział w wojnie. Dotyczyło to jednak jedynie płatności bieżących, a nie zaszłości, dlatego też bardzo szybko okazało się, że rozmiary eksportu brytyjskiego do Stanów Zjednoczonych nie sprostają wymienialności i w rezultacie już 20 sierpnia tego roku wymienialność funta wobec dolara została zawieszona. Konsekwencje tego kroku były bardzo istotne, jako że *de facto* Londyn rezygnował w ten sposób z pozycji światowego mocarstwa. Kolejny fakt deprecjonujący międzynarodową pozycję Londynu nastąpił 19 IX 1949, kiedy to funt został zdewaluowany o 30,5%, w następstwie czego pozycja Wielkiej Brytanii stała się porównywalna z francuską, niemiecką, a nawet włoską, a nie – jak dotychczas – z amerykańską.

dewaluacja funta

racjonowanie żywności

21 VII 1946 rząd wprowadził racjonowanie pieczywa. Utrzymano także funkcjonujące od czasu wojny racjonowanie wielu innych artykułów, np. mięsa, ziemniaków, mydła. Surowa zima przełomu 1946/1947 przyniosła dodatkowo niedostatki opału, a także elektryczności. Sytuację zaostbrał brak górników. Trudne warunki materialne sprawiły, że sumy składające się na wspomnianą wyżej pożyczkę, którą miano spłacać od 1951 r., wyczerpano już w 1947 r. W 1949 r. rząd laburzystowski

Ryc. 5
Winston Leonard Spencer Churchill (1874-1965) po objęciu stanowiska premiera w 1951 r.

postanowił objąć nacjonalizacją również hutnictwo żelaza i stali, przeciw czemu zdecydowanie oponowała Izba Lordów, co sprawiło, że stosowna ustawa weszła w życie dopiero w lutym 1951 r.

W polityce zagranicznej pozostający w opozycji konserwatyści optowali za konsolidacją Zachodu w celu przeciwstawienia się ekspansjonizmowi ZSRR. Winston Churchill już w przemówieniu z 16 VIII 1945 mówił o zapadającej od Szczecina do Triestu „żelaznej kurtynie”. Podobne treści zawarł w wygłoszonym 5 III 1946 przemówieniu w Fulton. Początek lat 50. przyniósł wydatne osłabienie pozycji Wielkiej Brytanii na arenie międzynarodowej. W marcu 1951 r. parlament Iranu znacjonalizował przemysł wydobywania ropy, a jak wiadomo należące doń obiekty były w przeważającej mierze własnością Anglo-Iranian Oil Company. W październiku tego roku Egipt wypowiedział z kolei dwa traktaty: z 1899 r. w sprawie kondominium w Sudanie oraz z 1936 r. dotyczący stacjonowania wojsk brytyjskich w strefie Kanału Sueskiego. Wreszcie w sierpniu 1952 r. wybuchło powstanie Mau-Mau w Kenii.

Konserwatyści powrócili do władzy w wyniku wyborów w październiku 1951 r., a na czele nowego rządu stanął ponownie Churchill. Jego wcześniejsze zasługi sprawiły, że fakt ten przyjęto z niekłamaniem entuzjazmem. Spore nadzieje łączyli z jego osobą m.in. zwolennicy integracji europejskiej. Tymczasem instytucje stworzone przez laburzystów w sferze opieki społecznej nie zostały wówczas naruszone, a reparytyzację przeprowadzono jedynie w niewielkim stopniu. Objęła ona wówczas przemysł stalowy i transport drogowy. Znaczącym osiągnięciem konserwatystów było zniesienie w 1954 r. reglamentacji żywności. Wielka Brytania przeżywała wówczas okres rozwoju gospodarczego, niemniej płace rosły szybciej, niż wydajność pracy. W zestawieniu z ujemnym bilansem handlowym i rosnącym zadłużeniem niosło to groźbę poważnego kryzysu gospodarczego.

„żelazna kurtyna”

kłopoty na arenie
międzynarodowej

Churchill ponownie
premierem

rozwój gospodarczy

dekolonizacja

W trakcie zewnętrznych procesów dekolonizacyjnych przebiegających pod naciskiem okoliczności z reguły w sposób pokojowy przekazywano władzę miejscowym elitom, co pozwoliło metropolii *de facto* na zachowanie – w zmienionej formie – wielu dotychczasowych wpływów. W styczniu 1956 r. niepodległość otrzymał Sudan, w marcu następnego roku Złote Wybrzeże, a później Federacja Malajska. Znajdowało to formalny wyraz w przystępowaniu zdecydowanej większości byłych kolonii i terytoriów zależnych do Wspólnoty Brytyjskiej, mimo iż często interesy Londynu i nowych państw były rozbieżne. Fiasko wyprawy sueskiej w 1956 r. oznaczało jedynie przejściowe pogorszenie stosunków między Londynem i Waszyngtonem. Warto w tym miejscu przypomnieć, że oprócz skoordynowanej presji USA i ZSRR do niepowodzenia Wielkiej Brytanii przyczyniła się także w znacznej mierze presja Labour Party, która groziła rządowi strajkiem generalnym. Bezpośrednią konsekwencją tego było ustąpienie w styczniu 1957 r. ze stanowiska premiera Anthony Edena, którego zastąpił dotychczasowy kanclerz skarbu Harold Macmillan.

dymisja premiera Edena

W dziedzinie militarnej Wielka Brytania nastawiła się w latach 50. na samodzielność. W 1952 r. dokonała pierwszej eksplozji bomby atomowej (choć faktycznie przygotowania zostały całkowicie ukończone pod rządami laburzystów), a w 1957 r. – termojądrowej. W 1962 r. doszło do porozumienia ze Stanami Zjednoczonymi. W 1963 r. Wielka Brytania stała się jednym z sygnatariuszy (współ z USA i ZSRR) układu moskiewskiego dotyczącego zakazu prób z bronią jądrową w atmosferze, pod wodą i na ziemi. Jednocześnie zarówno „stosunki specjalne” ze Stanami Zjednoczonymi, jak i liczne więzy z krajami Wspólnoty Narodów sprawiły, że Wielka Brytania z rezerwą podchodziła do europejskich tendencji integracyjnych. W rezultacie nie zgłosiła akcesu do EWWS, EWO, a następnie EWG. Sukces tej ostatniej sprawił jednak, że w 1960 r. stała się inicjatorką EFTA, a rok później zgłosiła formalnie chęć wstąpienia do EWG. Na przeszkodzie członkostwa Londynu stanął jednak dwukrotnie (w latach 1963 i 1967) gen. de Gaulle.

zakaz prób z bronią atomową

Wybory w październiku 1959 r. oznaczały nie tylko trzecie z rzędu zwycięstwo konserwatystów, ale także znaczący wzrost większości w Izbie Gmin, która wynosiła wówczas aż 100 mandatów. Premierem był nadal Macmillan, a w październiku 1963 r. jego miejsce zajął Alec Douglas-Home.

napływ imigrantów

Okres powojenny przyniósł społeczeństwu i państwu brytyjskiemu istotne problemy. Do początku lat 60. na Wyspy napłynęło ponad 1 mln imigrantów, co stanowiło znaczące wyzwanie dla wówczas jeszcze dość tradycyjnego systemu brytyjskiego. Na ten stan rzeczy nałożyła się konieczność wypracowania nowej pozycji na arenie międzynarodowej. Przed tak trudnym zadaniem stanął rząd Partii Pracy z Haroldem Wilsonem na czele. Pierwsze wybory przeprowadzone w październiku 1964 r. dały mu jedynie niemal symboliczną, bo pięciomandatową większość w Izbie Gmin. Korzystając ze sprzyjającego klimatu wyborczego Wilson zdecydował się na przeprowadzenie już w marcu 1966 r. kolejnych wyborów, które dały mu znaczącą większość 97 mandatów. W sferze polityki wewnętrznej premier opowiedział się za kontynuowaniem linii gabinetu Attlee, co oznaczało ponowną, niezwykle kosztowną nacjonalizację przemysłu stalowego, której dokonał w marcu 1967 r. Podwyższono także emerytury i wprowadzono prawną ochronę lokatorów. Na przeszkodzie przejmowania gospodarki przez państwo stanął poważny kryzys gospodarczy. W listopadzie 1967 r. doszło do ponownej dewaluacji funta o 14%. Rząd stał się wówczas *de facto* zakładnikiem związków zawodowych, które upominały się przede wszystkim o swe branżowe interesy, nie dbając o państwo.

Harold Wilson premierem

kryzys gospodarczy

Równie fatalnie przedstawiała się ówczesna sytuacja Wielkiej Brytanii na arenie międzynarodowej. Rządzący do tej pory konserwatyści usiłowali, z reguły niezbyt skutecznie, przeciwstawić się antyzachodnim trendom dominującym

w ramach Wspólnoty Narodów. Socjaliści natomiast uważali, iż należy się z tym pogodzić i wypracować dla Wspólnoty nowe cele. W praktyce jednak rezultatem tego było jedynie wyraźne osłabienie szczególnych stosunków łączących Londyn z Waszyngtonem. Pogorszeniu uległy również relacje z RFN i to wbrew nadziejom Ludwiga Erharda, który planował stworzenie wspólnego z Wielką Brytanią antyfrancuskiego nieformalnego bloku. USA za szczególnie dojmujące w sferze politycznej uznały odmowę Londynu wysłania do Wietnamu niewielkiego choćby oddziału wojska. Waszyngton czuł się tym bardziej dotknięty, że w Indochinach obecni już byli żołnierze australijscy i nowozelandzcy.

osłabienie stosunków
z USA i RFN

Wilson przegrywał na wszystkich „frontach”. Prezydent Johnson traktował go ze źle ukrywanym lekceważeniem, de Gaulle natrząsał się z jego kłopotów gospodarczych, przywódcy sowieccy postrzegali go jak amerykańskiego sługusa, a premierzy Wspólnoty Narodów popierali go jedynie w opozycji wobec przystąpienia do EWG. Jedynym istotniejszym sukcesem jego rządu było całkowite zniesienie od 1 I 1967 ceł na artykuły przemysłowe w ramach EFTA, czego nie osiągnęła jeszcze EWG.

pozycja premiera Wilsona

Przeprowadzone w czerwcu 1970 r. wybory do parlamentu przyniosły zwycięstwo konserwatystom. Rozpoczęto wówczas intensywne starania o wejście Wielkiej Brytanii do Wspólnoty Europejskiej. Dekadę lat 1969-1979 poświęcono wprowadzaniu dziesiętnego systemu miar i wag. W ramach tego procesu od 15 II 1971 funta oparto na systemie dziesiętnym. Ostatecznie 1 I 1973 pod rządami Edwarda Heatha Wielka Brytania została członkiem Wspólnoty. Na arenie wewnętrznej sytuacja była jednak nadal bardzo trudna, zwłaszcza że nie powiodło się powściągnięcie inflacji (przez zamrożenie płac) oraz ukrócenie nadmiernych swobód związków zawodowych, a działania rządu w tym kierunku wywoływały tylko kolejne strajki. W rezultacie na rynkach zagranicznych malała konkurencyj-

rządy Edwarda Heatha

Ryc. 6
Przystąpienie Wielkiej Brytanii do EWG. Premier Edward Heath (1916-2005) podpisuje traktat akcesyjny (22 I 1973)

ność wyrobów brytyjskich. W 1973 r. kryzys był na tyle głęboki, że rząd wprowadził trzydniowy tydzień pracy.

powszechny strajk górników

W lutym 1974 r. wybuchł powszechny strajk górników. Przeprowadzone pod koniec tego miesiąca wybory nie przyniosły co prawda absolutnej większości laburzystom, ale na czele rządu stanął ponownie ich przywódca Wilson i udało się osiągnąć porozumienie ze związkami zawodowymi, co zmniejszyło presję strajkową. Wilson myślał jednak o zdobyciu takiej większości w parlamencie, która pozwalałaby na stabilne rządzenie. W rezultacie w październiku 1974 r. doszło do kolejnych wyborów. Mimo formalnego osiągnięcia tego celu, sytuacja była jednak niezbyt jasna. Po pierwsze, ujawniły się dość znaczące nacjonalizmy – szkocki i walijski. Po drugie, Ulster został zdominowany przez jednoznacznie negującą sens porozumienia z katolikami Zjednoczoną Partię Unionistów. Po trzecie silną reprezentację zyskali liberałowie. Co prawda, nie byli oni dość silni, aby wejść w skład rządu, ale jednak w istotnej mierze destabilizowali system dwupartyjny. Na to nakładała się dodatkowo niekorzystna sytuacja ekonomiczna. Wzrost cen ropy naftowej nie mógł być wówczas rekompensowany eksploatacją złóż Morza Północnego. Co więcej, zamiast dochodów przynosiły one straty, wymagały bowiem znaczących inwestycji. Brytyjczycy przyczyny obniżenia stopy życiowej upatrywali we wstąpieniu do EWG, a więc obciążali konto rządu Heatha. Dwa lata później w kwietniu 1976 r. na fotelu premiera zasiadł James Callaghan. Problemem stały się wybory uzupełniające z lat 1977-1978, które doprowadziły do utraty przez Partię Pracy większości parlamentarnej. W rezultacie laburzyści utrzymywali się u władzy jedynie dzięki poparciu Partii Liberalnej.

niekorzystna sytuacja
ekonomiczna

obniżenie stopy życiowej

tendencje odśrodkowe
w Walii i Szkocji

Jednocześnie, od pewnego już czasu, narastały tendencje odśrodkowe w Walii i Szkocji. Co prawda w Szkocji na progu lat 60. na ogólną liczbę 5,2 mln mieszkańców zaledwie 75 000 władało również językiem celtyckim, ale nie przeszkodziło to w narodzinach ruchu separatystycznego. Sytuacja nieco różniła się pod tym względem w Walii, gdzie w 1961 r. jeszcze 26% społeczeństwa deklarowało znajomość celtyckiego. Oprócz tego właśnie w Walii znajdowały się główne ośrodki wydobywania węgla kamiennego, a więc perspektywa wysokiego bezrobocia była realna. Ostatecznie przeprowadzone wówczas referenda w sprawie wyłonienia w tych krajach lokalnych parlamentów nie przyniosły zwolennikom tej koncepcji wystarczającej większości.

premier Margareth Thatcher

Partia Pracy nie radziła sobie z gospodarką. W drugiej połowie lat 70. inflacja wzrosła do 16%. Na przełomie 1978/1979 strajki praktycznie sparaliżowały liczne gałęzie gospodarki. Zasadniczy przełom przyniosły dopiero wybory w maju 1979 r., kiedy do władzy wróciła Partia Konserwatywna z Margareth Thatcher. Warto pamiętać, iż nacjonaści tak szkoccy, jak i walijscy osiągnęli w nich bardzo słabe wyniki. Konserwatyści przystąpili do realizowanej konsekwentnie reparytacji gospodarki. Równolegle równoważono budżet przez redukcję wydatków socjalnych, a także budżetowego wsparcia dla deficytowych fabryk. Ograniczono prawnie możliwość uciekania się przez związki zawodowe do strajków, zmuszono je do respektowania już obowiązującego prawa, a także doprowadzono do faktycznej demokratyzacji metod ich działania. Symbolem nowego kursu było złamanie trwającego ponad rok – na przełomie 1984/1985 – strajku związku górników, któremu przewodził Arthur Scargill. Nastąpiło zdławienie inflacji, rozpoczęto żmudny, lecz nieodwrotny proces restrukturyzacji i modernizacji gospodarki. Potężnym bodźcem do rozwoju było zapoczątkowanie eksploatacji złóż ropy naftowej na Morzu Północnym. Jednocześnie nastąpił jednak wyraźny wzrost bezrobocia na terenach starego przemysłu, co było szczególnie dojmujące w obliczu zredukowania sfery socjalnej państwa.

złamanie strajku
związku górników

Rządowi Thatcher nie brakowało również sukcesów na arenie międzynarodowej. Pierwszym z nich było uregulowanie w grudniu 1979 r. kwestii Rodezji Południowej. Zawieszenie broni i przejściowe rządy brytyjskiego gubernatora otwierały drogę do powstania nowego, niepodległego państwa – Zimbabwe. Londynowi osiągnięcie to było potrzebne, parował on bowiem w ten sposób liczne oskarżenia o faworyzowanie białych. W 1982 r. wydatnie pozycję Thatcher umocniła wygrana wojna z Argentyną o Falklandy. Brytyjska armada wyruszyła w pierwszych dniach kwietnia. 2 maja Brytyjczycy zatopili argentyński krążownik „General Belgrano”, a 21 tego miesiąca osiągnęli Falklandy i mimo buńczucznej postawy Argentyńczyków już 15 czerwca resztki ich wojsk na Wyspach poddały się do niewoli. Ten błyskotliwy sukces dał konserwatystom zwycięstwo wyborcze w czerwcu następnego roku. Za znaczące osiągnięcie wypada również uznać zawarcie 26 IX 1984 układu przewidującego przekazanie ChRL 1 VII 1997 Hongkongu.

sukcesy na arenie międzynarodowej

wojna o Falklandy

utemperowanie związków zawodowych

Rządowi Thatcher udało się również utemperować związki zawodowe. W lutym 1982 r. Izba Gmin przyjęła ustawę o wyborze władz związkowych, którego odtąd miano dokonywać w głosowaniu tajnym, a nie jak dotychczas jawnie, na zwoływanych ad hoc zebraniach. Analogicznemu obostrzeniu uległy także procedury ogłaszania strajków. Niestosowanie się do nich groziło uczestnikom utratą zarobków, a organizacjom związkowym sekwestrem majątku. Tymczasem państwowy zarząd przemysłu węglowego likwidował niedochodowe kopalnie węgla kamiennego. Odpowiedzią górników był proklamowany 12 III 1984 powszechny, aczkolwiek nielegalny strajk, na którego czele stanął wspomniany już przywódca Związku Górników – prokomunistyczny Scargill. Wkrótce produkcja węgla spadła o 80%, doszło do zamieszek i starć z łamistrajkami. W pewnym momencie strajk wsparli dokerzy. Kierownictwo Kongresu Związków Zawodowych oponowało jednak przeciw rozszerzaniu akcji strajkowej, obawiano się bowiem bankructwa kraju. Ostatecznie 3 III 1985 strajk został odwołany, co oznaczało porażkę strajkujących. Ponieważ był on nielegalny uczestnicy nie otrzymywali w czasie jego trwania

strajk powszechny

Ryc. 7
Margaret Thatcher (ur. 1925)
– premier Wielkiej Brytanii
w latach 1979-1990

wynagrodzenia. Władze nie zgodziły się również na amnestionowanie około 700 górników zwolnionych z pracy za łamanie prawa podczas strajku.

wysokie bezrobocie

reprivatyzacja

Na postawę górników oddziaływała ponadto trzymilionowa rzesza bezrobotnych. W rezultacie w przeprowadzonych w czerwcu 1987 r. przedterminowych wyborach Partia Konserwatywna po raz trzeci z rzędu zdobyła absolutną większość, co pozwoliło gabinetowi Thatcher kontynuować proces prywatyzacji. W lutym 1988 r. przyjęto ustawę o reprivatyzacji przemysłu hutniczego, który *notabene* już kilkakrotnie przechodził z rąk prywatnych na własność państwa i odwrotnie. Reprivatyzacja stała się w okresie rządów konserwatystów ważkim źródłem dochodów budżetowych. Ponadto wprowadzono istotne korekty w systemie podatkowym oraz nałożono nowy, nie związany z poziomem osiągniętych dochodów, podatek – pogłówny. Jednocześnie – począwszy od roku budżetowego 1988/1989 – wydatnie ograniczono progresywny charakter podatku dochodowego, co sprzyjało inwestycjom.

Liberalni Demokraci

Niebagatelny wpływ na kampanię wyborczą w 1983 r., jak również na dwie kolejne w 1987 i 1992, miała wewnętrzna sytuacja polityczna, w tym zdominowanie Partii Pracy przez lewicowe skrzydło. W 1981 r. wyłoniła się z niej Partia Socjaldemokratyczna. Siedem lat później liberałowie i socjaldemokraci powołali do życia Socjalliberalną Partię Demokratyczną, która ostatecznie funkcjonuje pod nazwą Liberalnych Demokratów.

Znaczący był stosunek Wielkiej Brytanii do EWG. Londyn konsekwentnie, od zarania swego członkostwa, zajmował w wielu kwestiach odrębne stanowisko. Zdecydowanie oponował przeciw przeobrażeniom, które zmierzałyby ku uczynieniu wspólnoty formacją nadrzędną nad państwami narodowymi. U schyłku lat 80. rząd trapiły istotne konflikty wewnętrzne. Oprócz sporów o kwestię i tempo europejskiej integracji konflikty rodziły nowe zasady podatku na cele lokalne (pogłowne).

rząd Johna Majora

W latach 1990-1997 politykę Thatcher kontynuował John Major. W dalszym ciągu prywatyzowano gospodarkę, a także reformowano Narodowej Służby Zdrowia. Istotna różnica polegała na znacznie bardziej pozytywnym stosunku Majora do integracji. W 1992 r. podpisał on Traktat o Unii Europejskiej, który Parlament ratyfikował dopiero rok później, kiedy Wielka Brytania zagwarantowała sobie, że zostanie wyłączona z niektórych sektorów integracji, zwłaszcza wspólnej waluty i Europejskiej Karty Praw Socjalnych.

zwycięstwo Partii Pracy
– Anthony Blair premierem

Tymczasem w połowie lat 90. doszło do zasadniczej zmiany wizerunku Partii Pracy, która pod przywództwem Anthony'ego Blaira zrezygnowała z ideologicznego radykalizmu i przedzierzgnęła się w partię centrową, co zaowocowało zwycięstwem wyborczym w 1997 r. Zainaugurowano wówczas umiarkowane reformy ustrojowe. Już w roku wyborczym doszło do ponownych referendum w Szkocji i Walii, w wyniku których dwa lata później utworzono tam regionalne parlamenty i związane z nimi władze wykonawcze. W rezultacie w przeprowadzonych w obu krajach w latach 1999 i 2003 wyborach sukces odnieśli laburzyści przed partiami nawołującymi do dalszej odrębności – Szkocką Partią Narodową i Partią Walii. Rok 1998 przyniósł Blairowi znaczący sukces w negocjacjach w Irlandii Północnej – „porozumienie wielkopiątkowe”. Wyłonione w jego wyniku władze regionalne przetrwały jednak tylko do 2002 r., kiedy zostały zawieszone. Nadzieję pokładano w nowych wyborach w 2003 r., ale i wtedy doszło do ich ponownego zawieszenia. Zasadniczą przyczyną takiego stanu rzeczy był wzrost radykalizmu miejscowych społeczności. W 1999 r. laburzyści rozpoczęli reformę Izby Lordów, kiedy to usunięto z niej większość parów dziedzicznych. Rok później Londyn otrzymał władze samorządowe. W wyborach w 2001 r. Partia Pracy ponownie odniosła sukces,

„porozumienie
wielkopiątkowe”
w Irlandii Północnej

Ryc. 8
Anthony Blair (ur. 1953)
– premier Wielkiej Brytanii
od 1997 r.

a Blair kontynuował dotychczasową linię polityczną, zarówno na arenie wewnętrznej, jak i międzynarodowej.

Irlandia

Podczas II wojny światowej kraj ten zachował neutralność, co wynikało przede wszystkim z nienawiści do Anglików. 7 V 1945 doszło w Dublinie do demonstracji przed Poselstwami Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, a zebrane tłumy obrzuciły te budynki kamieniami. Potem jednak sytuacja się uspokoiła, a Irlandia – jak większość państw Europy Zachodniej – objęta została planem Marshalla. Jednak mimo bliskich więzów z USA i Europą pozostała nadal pod względem wojskowym neutralna. W 1949 r. została proklamowana republiką. Dla gospodarki kraju znakomite były lata 1958-1978 za sprawą likwidacji barier celnych, skuteczności pozyskiwania kapitału zagranicznego, a także zróżnicowania rynków, na których lokowano irlandzki eksport, a w końcowej fazie tego okresu znaczącej pomocy dla rolnictwa ze strony EWG. Wydatnie wspomagało ten proces zawarcie w 1965 r. układu o wolnym handlu z Wielką Brytanią, a od 1973 r. właśnie członkostwo w EWG, co pozwoliło na znaczące zmniejszenie zależności Irlandii od rynku brytyjskiego. Jednocześnie doszło do zmian w strukturze dochodu narodowego. Od połowy lat 70. rysuje się jednoznaczna przewaga przemysłu nad rybołówstwem i rolnictwem.

Istotną cezurą był wybuch konfliktu w Irlandii Północnej na przełomie lat 1968/1969. Dublin stanął na stanowisku, że trwale rozwiązanie, to rozwiązanie pokojowe osiągnięte w porozumieniu z Londynem. Uważał, że zmiana statusu Irlandii Północnej może nastąpić jedynie zgodnie z wolą większości jej mieszkańców. Nie negował jednak zarazem znaczenia zjednoczenia obu części wyspy w jednym państwie. W rezultacie w 1981 r. powołano do życia brytyjsko-irlandzką

wroga neutralność

proklamowanie republiki

członkostwo w EWG

konflikt w Irlandii Północnej

Ryc. 9
Żołnierze brytyjscy na
ulicach Belfastu (1970)

Forum Nowej Irlandii

Radę Międzyrządową. W latach 1983-1984 z kolei najbardziej liczące się partie niepodległej Irlandii (Fianna Fáil, Fine Gael oraz Partia Pracy), a także północnoirlandzka Socjaldemokratyczna Partia Pracy utworzyły Forum Nowej Irlandii, które przygotowało projekty zmian w Irlandii Północnej. Następnie brytyjsko-irlandzkie porozumienie z 1985 r. nadało rządowi Irlandii uprawnienia doradcze w odniesieniu do Irlandii Północnej. Zabiegi te nie przyniosły jednak w latach 80. oczekiwanych rezultatów.

ograniczenie deficytu budżetowego

Tymczasem schyłek lat 70. przyniósł za sprawą wzrostu cen nośników energii, a zwłaszcza ropy naftowej, kryzys gospodarczy, co wywoływało częste zmiany gabinetów. Znacząca poprawa sytuacji gospodarczej nastąpiła w drugiej połowie lat 80. Wprowadzone oszczędności budżetowe umożliwiły poważne ograniczenie deficytu budżetowego, co skłaniało kapitał zagraniczny do inwestowania. W rezultacie zmniejszeniu uległa inflacja i spadło bezrobocie. Pogorszenie w tej dziedzinie nastąpiło jednak już na początku lat 90., kiedy mimo, niewielkiego co prawda, wzrostu gospodarczego bezrobocie sięgnęło rekordowych 20%.

zmiany obyczajowe

Począwszy od przełomu lat 70. i 80. zapoczątkowane zostały w Irlandii istotne zmiany obyczajowe. Do tej pory zdecydowanie przeważała postawa konserwatywna. W 1972 r. z tekstu konstytucji zniknął artykuł o uprzywilejowanym statusie Kościoła katolickiego. Wtedy też po raz pierwszy wagi nabrały dyskusje o rozwodach i przerywaniu ciąży. W rezultacie w obu tych kwestiach doprowadzono do referendum. W 1983 r. roztrząsano kwestię aborcji i utrzymano zakaz przeprowadzania tego zabiegu, a w 1986 r. społeczeństwo wypowiedziało się przeciw legalizacji rozwodów. Niemalże rewolucyjne zmiany w tej materii dokonały się natomiast w latach 90. W kolejnym przeprowadzonym w 1992 r. referendum utrzymano co prawda zakaz aborcji na terytorium Irlandii, ale legalny stał się wyjazd w tym celu za granicę. Z kolei trzy lata później społeczeństwo opowiedziało się za wprowadzeniem rozwodów.

Dopiero w latach 90. współpraca obu rządów legła u podstaw procesu pokojowego. Został on zainaugurowany podczas spotkania przywódców czterech głównych partii północnoirlandzkich w 1991 r. Najistotniejsze znaczenie miały negocjacje prowadzone w latach 1996-1998, a finałem było zawarte 10 IV 1998 w Wielki Piątek „porozumienie wielkopiątkowe”, które podpisali reprezentanci rządów brytyjskiego i irlandzkiego oraz 8 z 10 liczących się partii Irlandii Północnej. Jednocześnie doszło do ugody między dwoma rządami, która precyzowała nowe rozwiązania konstytucyjne, a także formy współpracy zarówno ogólnoirlandzkiej, jak i brytyjsko-irlandzkiej. Zgodzono się w niej na wyrzeczenie się przemocy, gwarancje respektowania praw obywatelskich i równych szans społecznych. Powtórzono raz jeszcze, że państwowa przynależność Irlandii Północnej może ulec zmianie jedynie z woli większości jej mieszkańców i że oba rządy muszą to respektować.

Dalsze postanowienia normowały wiele kwestii szczegółowych. Sprecyzowano kompetencje w zakresie spraw wewnętrznych Irlandii Północnej zarówno pochodzącego z wyborów Zgromadzenia, jak i Rady Wykonawczej (rządu). Gremia te tworzyć mieli przedstawiciele obydwu społeczności. Deklarowano gotowość rozbrojenia w dwuletnim okresie paramilitarnym, czemu miałyby towarzyszyć amnestia dla więźniów skazanych za terroryzm. Zapowiadano powołanie trzech ponadpaństwowych organów współpracy: 1) Rady Ministerialnej Północ – Południe (Irlandii Północnej i Irlandii), 2) Rady Brytyjsko-Irlandzkiej (mieli ją tworzyć reprezentanci nie tylko brytyjskich i irlandzkich władz państwowych, ale również regionalnych: północnoirlandzkich, szkockich, walijskich, Wyspy Man i Wysp Normandzkich), 3) stałej Brytyjsko-Irlandzkiej Konferencji Międzyrządowej.

Proponowane wyżej rozwiązania zyskały aprobatę 94% biorących udział w zorganizowanych 22 V 1998 w obu częściach Irlandii referendum, co umożliwiło m.in. częściową zmianę treści dwóch artykułów konstytucji Irlandii, mówiących do tej pory o wyspie jako o politycznej całości. W następstwie tego 25 czerwca

ugoda w sprawie Irlandii
Północnej (Belfastu)

sprawy wewnętrzne
Belfastu

referenda w 1998 r.

Ryc. 10
Żołnierz IRA (lata 70.)

tego roku doszło do wyborów do Zgromadzenia Irlandii Północnej, które 1 VII 1998 wybrało premiera, ale do powołania rządu doszło dopiero 2 XII 1999. Tego dnia zainauguowały również działalność zarówno instytucje ogólnoirlandzkie, jak i brytyjsko-irlandzkie.

kłopoty w realizacji
porozumienia

zawieszenie Zgromadzenia
Irlandii Północnej

Początkowo oba społeczeństwa – tak w Republice, jak i w Irlandii Północnej – przyjęły to porozumienie bardzo pozytywnie, a tego twórcy John Hume i David Trimble uhonorowani zostali Pokojową Nagrodą Nobla. W dalszej perspektywie uгода ta nie spełniła jednak pokładanych w niej nadziei. W praktyce probrytyjska Partia Demokratycznych Unionistów nie potrafiła dojść do porozumienia z Sinn Féin – politycznym skrzydłem separatystycznej Irish Republican Army (IRA), która działając w podziemiu od lat zbrojnie upomina się o niepodległość dla całej Irlandii. Zadawnione urazy sprawiły, że protestantów nie przekonało nawet odżegnanie się przez IRA od stosowania przemocy. Unioniści domagali się, aby krok ów był ostateczny, a na to z kolei nie chciało przystać kierownictwo IRA. W rezultacie w 2002 r. Zgromadzenie Irlandii Północnej zostało zawieszone, a pełnię władzy przejęli ponownie Brytyjczycy.

Francja

nacjonalizacja
i *dirigisme* we Francji

Położenie Francji było nieco odmienne od brytyjskiego. Podobnie jak w Wielkiej Brytanii także we Francji dokonano nacjonalizacji kluczowych dziedzin ekonomiki: Banku Francji oraz większych banków depozytowych, gazu i elektryczności, kopalń węgla kamiennego, linii lotniczych i zakładów Renault. Proces nacjonalizacji doprowadził do daleko idącej ingerencji państwa w gospodarkę i prób planowego nią kierowania. Proces ów, określany mianem *dirigisme*, nie przyniósł jednak Republice większych sukcesów niż Niemcom czy Włochom system liberalny.

dymisja de Gaulle'a
i IV Republika

Wkrótce doszło do konfliktu w sprawie modelu politycznego. Stojący na czele Rządu Tymczasowego Charles de Gaulle optował, w przeciwieństwie do Zgromadzenia Konstytucyjnego, za silną władzą wykonawczą. Wobec odrzucenia jego propozycji podał się w styczniu 1946 r. do dymisji. W październiku tego roku uchwalono nową konstytucję, która weszła w życie w 1947 r., kładąc podwaliny pod IV Republikę. Pod względem ustrojowym stanowiła ona kontynuację rozwiązań znanych z III Republiki, a więc słabej, reprezentacyjnej władzy prezydenckiej i niestabilnego politycznie parlamentu. W myśl tego aktu Francja, jej departamenty i terytoria zamorskie oraz państwa stowarzyszone przyjęły nazwę Unii Francuskiej.

trudności gospodarcze

O gospodarczych niepowodzeniach Francji w kontekście sytuacji europejskiej, a nawet światowej, zdecydowało w dużej mierze zablokowanie przez de Gaulle'a koncepcji ministra gospodarki Pierre'a Mendès-France'a dotyczącej wymiany pieniądza. Generał nie miał zrozumienia dla ekonomicznych konieczności, co uniemożliwiło „zdjęcie” z rynku nadmiernej ilości waluty, którą dość ochoczo emitowano podczas wojny. Równocześnie można by w ten sposób pozbawić przynajmniej części majątków, których właściciele dorobili się na kolaboracji z Niemcami. W rezultacie już w kwietniu 1945 r. Mendès-France podał się do dymisji. Owo zaniechanie zaowocowało już w najbliższej przyszłości, gdyż w grudniu tego roku doszło do znaczącej dewaluacji franka. Odtąd cena funta szterlinga wzrosła z 200 do 480 franków, a dolara z 50 do 119. Krok ten nie ustabilizował jednak na dłuższą metę kursu waluty francuskiej.

dewaluacja franka

Sytuacja gospodarcza Francji była trudna. Co prawda 1 XI 1945 zniesiono kartki na pieczywo, ale jego racjonowanie trzeba było przywrócić już w ostatnich dniach grudnia tego samego roku. Odczuwano brak węgla. Komuniści postulowali ufor-

mowanie dwupartyjnego rządu, składające się z nich samych oraz socjalistów, do czego ostatecznie nie doszło, ale kontrowersje wokół budżetu wojskowego sprawiły, że 20 I 1946 generał de Gaulle podał się do dymisji. W nowym rządzie komunista Maurice Thorez został jednym z dwóch wicepremierów. Gabinet ten kontynuował nacjonalizację gospodarki, a w lutym 1946 r. wprowadził 40-godzinny tydzień pracy. Trudna sytuacja gospodarcza sprawiła jednak, że w styczniu następnego roku prawnie usankcjonowano możliwość wydłużenia go do 48 godzin.

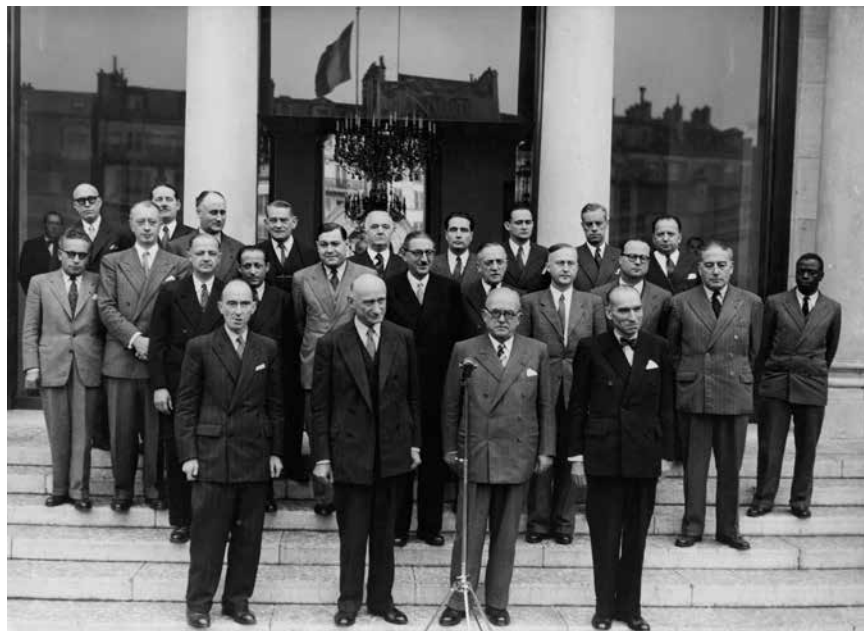
W okresie tuż po zakończeniu wojny doszło do poważnych zmian na francuskiej scenie politycznej. Dezintegracji uległy partie prawicowe, a także radykałowie. Nowym zjawiskiem był chrześcijańsko-demokratyczny Republikański Ruch Ludowy. Swoją rolę posiadania zwiększyli nieco komuniści, a dotychczasową pozycję utrzymali socjaliści. Z czasem na znaczeniu zaczęły ponadto zyskiwać formacje gaullistowskie. Francuska Partia Komunistyczna wchodziła nawet w latach 1945--1947, wraz z chadekami i socjalistami, w skład koalicji rządowej. Zaowocowało to nacjonalizacją wielkich banków oraz niektórych branż w przemyśle. Poszerzono również sferę ubezpieczeń społecznych.

Ogólnie rzecz ujmując kraj jednak był tak osłabiony, że trudno było myśleć o stabilizacji bez materialnego wsparcia z zagranicy. Podobnie jak w wypadku większości państw zachodnioeuropejskich pomocny okazał się plan Marshalla. Jednocześnie w okresie tym doszło do znaczących przetasowań. W styczniu 1947 r., a więc jeszcze przed publicznym sformułowaniem przez Marshalla jego koncepcji, w rządzie znaleźli się socjaliści, komuniści, chrześcijańsko-demokratyczny Republikański Ruch Ludowy (*Mouvement républicain populaire* – MRP) oraz reprezentanci niewielkich ugrupowań lewicowych Zrzeszenie Lewicy (*Rassemblement des gauches*). Do kryzysu o dalekosiężnych skutkach doszło jednak już 30 kwietnia tego samego roku, kiedy 5 komunistycznych ministrów opuściło posiedzenie gabinetu w prote-

komuniści w rządzie

Republikański
Ruch Ludowy

przetasowania polityczne

Ryc. 11
Gabinet premiera Roberta
Schumana (6 IX 1948)

usunięcie komunistów
z rządu

ście przeciwko odmowie podwyżki płac dla strajkujących robotników Renault. Ich oponenci argumentowali, że spełnienie tych żądań wywołałoby falę analogicznych oczekiwań, co z kolei mogłoby zdestabilizować sytuację finansową kraju. Konflikt doprowadził 4 maja do głosowania w Zgromadzeniu Narodowym wniosku o *votum* zaufania dla rządu, które rząd wygrał. W tym stanie rzeczy jeszcze tego samego dnia prezydent Vincent Auriol usunął komunistów z gabinetu.

„trzecia siła”

Od tego czasu przez kilka lat Republiką rządziła tak zwana „trzecia siła”, czyli gabinety, których zaplecze polityczne stanowili socjaliści, MRP i radykałowie, co miało chronić kolejne rządy przed ekstremistami zarówno z lewa, jak i z prawa. Radykałowie stanowili jednak element destabilizujący rządy, bo ich osobiste ambicje rodziły wiele intryg, co doprowadzało kolejne gabinety do upadku. W czerwcu 1947 r. rząd uchwalił, ratując kraj przed katastrofą finansową, zniesienie prawie wszystkich dotacji do cen detalicznych, czego konsekwencją była bardzo burzliwa jesień. W połowie października komunikacja w Paryżu została sparaliżowana. Szczyt natężenia protestów o podłożu zarówno socjalnym, jak i politycznym przypadł na listopad. Dominowało wówczas przekonanie, że komuniści zmierzają po władzę, co doprowadziło do dymisji rządu, a nowym premierem został Robert Schuman, ministrem spraw wewnętrznych zaś Jules Moch, który konsekwentnie dążył do opanowania sytuacji. Zarządzana de facto przez komunistów Powszechna Konfederacja Pracy (*Confédération générale du travail* – CGT) zażądała wówczas podwyżki płac o 25%, a kolejnych w miarę wzrostu cen, będąc przeciwną przystąpieniu Francji do planu Marshalla, co legło u podstaw rozłamu, w wyniku którego z CGT wyszła, pod przewodnictwem Léona Jouhaux, grupa działaczy socjalistycznych powołując do życia Siłę Robotniczą (*Force ouvrière*). Strajki zostały ostatecznie przez CGT odwołanie w grudniu 1947 r. Straty gospodarcze były jednak kolosalne.

burzliwa jesień 1947 r.

polityka CGT

dewaluacja franka o 80%

Nic więc dziwnego, że 1948 r. rozpoczął się drugą już dewaluacją franka. Tym razem o 80%. 1 funt szterling „zdrożał” z 480 do 864, a dolar z 119 do 214 franków. Jednocześnie unieważniono banknoty o wysokim nominale (5 tys. franków), przy czym posiadacze niewielkich ich ilości mogli je wymieniać, a pozostali także, ale pod warunkiem ujawnienia źródeł dochodów i uregulowania zaległych podatków. Kolejny punkt urealnienia wartości pieniądza, to jest wolny obrót dewizami, komuniści określali mianem wyprzedaży gospodarki francuskiej amerykańskim „imperialistom”. Reforma ta nie przyniosła jednak spodziewanych rezultatów, bowiem osiągnięte tą drogą oszczędności pochłaniała coraz gwałtowniejsza wojna w Indochinach.

niski poziom życia

Na przełomie lat 40. i 50. sytuacja była równie niestabilna jak poprzednio. Na przełomie października i listopada 1948 r. trwał rujnujący gospodarkę 8-tygodniowy strajk górników. Co prawda w lutym 1949 r. zniesiono racjonowanie chleba, ale poziom życia we Francji był o wiele niższy niż w Wielkiej Brytanii, krajach Beneluksu czy nawet w zachodnich Niemczech. Komuniści nadal zajmowali bardzo mocną pozycję w życiu społecznym i politycznym. Na kilka tygodni przed podpisaniem Paktu Północnoatlantyckiego, w lutym 1949 r., Thorez oznajmił, iż Francuzi z radością przyjęliby armię sowiecką, gdyby ta pojawiła się na terytorium Republiki w pościgu za agresorami. Ogólna sytuacja ekonomiczna sprawiła, że rząd Henri Queuille’a, który notabene poprawił nieco dzięki planowi Marshalla sytuację w kraju, zmuszony został we wrześniu 1949 r. do trzeciej już po wojnie dewaluacji franka wobec dolara o 22,5%. Doszło wówczas także do rewaluacji franka wobec funta o 11%.

trzecia dewaluacja franka

Wybory przeprowadzone w czerwcu 1951 r. także nie zmieniły sytuacji Francji na lepsze. Osłabieniu uległa co prawda pozycja komunistów, ale straciła także

MRP, gdyż znaczna część dotychczasowych zwolenników tej ostatniej przeszła do obozu gaullistów. Ci zdobyli jednak zaledwie 22% głosów, a ponieważ współpraca z MRP okazała się nierealna trudno było o większość zdolną wesprzeć rząd. Na domiar złego w kręgach polityków radykalnych, w obliczu spadku popularności MRP, odżyło dążenie do laicyzacji życia społecznego, a zwłaszcza szkoły. Było to o tyle niepokojące, że w ówczesnej Francji około 30% licealistów uczęszczało do prywatnych szkół średnich, w praktyce katolickich. W rezultacie splotu tych wszystkich okoliczności dopiero w marcu 1952 r. udało się uzyskać inwestyturę dla prawicowego gabinetu Antoine Pinaya. Premier uprościł system podatkowy, puścił w niepamięć zaległości w tej dziedzinie, a także objął amnestią wiele przestępstw w tym zakresie. Przywróciło to zaufanie przedsiębiorców do władz, co sprawiło, że do kraju spłynęły z powrotem znaczne kwoty ulokowane za granicą. Przełożyło się to na wyraźny wzrost wartości franka na wolnym rynku walutowym. Jego karierę złamał jednak już w grudniu tego samego roku konsekwentny opór MRP przeciw egzekwowaniu zaległości podatkowych wsi.

dążenie do laicyzacji
życia społecznego

rząd Pinaya

Kolejne gabinety w praktyce jedynie administrowały krajem do wyborów przeprowadzonych w styczniu 1956 r. Nie przyniosły one radykalnych zmian na scenie politycznej poza pojawieniem się nowego ugrupowania – Zjednoczenia na rzecz Obrony Kupców i Rzemieślników (*Union pour la défense des commerçants et artisans*), które zdobyło 12% głosów. Jego przywódca Pierre Poujade był zwolennikiem państwa korporacyjnego. Oznaczało to jego zdaniem zakaz działalności partii politycznych, postępowań karnych wobec tych polityków, którzy ulegli korupcji lub też narazali na szwank autorytet Republiki. Apelowal ponadto, aby drobni kupcy wstrzymywali się z płaceniem podatków, bowiem rujnują ich domy towarowe i wielki przemysł. Pojawienie się tego ugrupowania było bez wątpienia symptomem głębokiego kryzysu systemu politycznego Francji. W rezultacie także i po tych wyborach elity polityczne Republiki nie były zdolne do utworzenia trwałego rządu.

Zjednoczenie na rzecz
Obrony Kupców
i Rzemieślników

Tymczasem poczynając od lat 50. Francja była jednym z głównych czynników dezintegracyjnych w Europie Zachodniej. Przyjęcie w 1955 r. RFN do NATO spowodowało, że ZSRR wypowiedział układ o sojuszu podpisany w Moskwie 10 XII 1944. Toczące się od schyłku lat 40. wojny kolonialne w Indochinach, od listopada 1954 r. w Algierii, wreszcie interwencja, wspólnie z Wielką Brytanią i Izraelem, w Egipcie w 1956 r. popierane były przez partie prawicowe i znaczną część korpusu oficerskiego, co doprowadziło do zdeprecjonowania roli partii politycznych, wielokrotnych kryzysów rządowych i deprecjacji autorytetu państwa.

W maju 1958 r. powstał centroprawicowy rząd Pierre Pflimlina. Nie bez racji spodziewano się jednak, że będzie on zwolennikiem kompromisu z powstańcami algierskimi. Francuska społeczność Algierii gwałtownie oponowała, a już wkrótce akty niesubordynacji objęły też Korsykę. W tej sytuacji 1 czerwca tego roku władzę, po uzyskaniu akceptacji Zgromadzenia Narodowego, przejął gen. de Gaulle. Czołową siłą polityczną stała się wówczas najbliższa generałowi Unia na rzecz Nowej Republiki (*Union pour la Nouvelle République* – UNR), na czele której stanął Jacques Soustelle. 28 września tego samego roku przyjęto w referendum nową konstytucję, za którą opowiedziało się 79% głosujących i która dała formalny początek nowej – V Republice. Prezydent zyskał odtąd znacznie większe uprawnienia m.in. w zakresie polityki zagranicznej i obronności. Formalnym zamknięciem procesu zmian politycznych był wybór 21 XII 1958 de Gaulle'a na prezydenta Republiki.

przejęcie władzy
przez de Gaulle'a

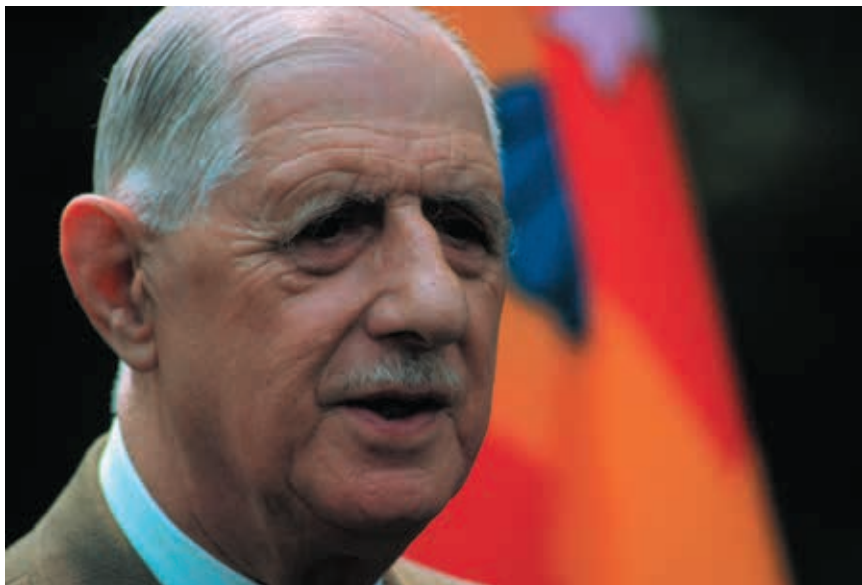
V Republika

De Gaulle odniósł znaczące sukcesy zarówno na polu polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej. Doprowadził kraj do ekonomicznej stabilizacji. W 1958 r. zdenominowano franka. Nastąpiła sanacja przemysłu. Na arenie międzynarodowej w pierwszym rządzie uregulowano kwestie kolonialne – już w latach 1958-1960

stabilizacja kraju

Ryc. 12

Charles de Gaulle (1890-1970) – prezydent Francji w latach 1959-1969

rebelia OAS

terror wobec francuskiej
ludności w Algierii

zamieszki studenckie
i strajki robotnicze

niepodległość otrzymała większość francuskich kolonii, a ukoronowaniem tego procesu było zawarcie w 1962 r. kończących wojnę algierską układów w Évian-les-Bains. Przeciw rokowaniom, a następnie samym umowom wystąpiła jednak gwałtownie (*Organisation de l'armée secrète* Organizacja Tajnej Armii – OAS), której przewodzili dwaj generałowie: były szef sztabu lotnictwa Edmond Johuard i były naczelny dowódca wojsk francuskich w Algierii Raoul Salan. Organizację tę tworzyli dezercerzy z armii, a także część „algierskich” Francuzów i niezbyt liczne grono muzułmanów. De Gaulle przystąpił do zdecydowanej rozprawy z OAS. Jej przywódców aresztowano już w marcu i kwietniu 1962 r. Tymczasem, wbrew postanowieniom z Évian, doszło do szerokiej fali aktów terroru wobec francuskiej ludności w Algierii, czego efektem stały się masowe wyjazdy, co sparaliżowało możliwości działania OAS na ziemi algierskiej. Struktury te funkcjonowały natomiast aż do wiosny 1965 r. na terenie Francji **[Polityka europejska de Gaulle’a]**.

Schyłek lat 60. przyniósł jednak poważne osłabienie pozycji generała. Gospodarcze i społeczne trudności, które przeżywała wówczas Francja skumulowały się w maju 1968 r., kiedy doszło do masowych zamieszek studenckich, do których przyłączyli się następnie robotnicy. Od 2 maja strajkowali i demonstrowali studenci, a 13 tego miesiąca strajk solidarnościowy ogłosiły związki zawodowe. Domagano się 40-godzinnego tygodnia pracy i podwyżek płac. Już 27 maja rząd zawarł, co prawda, porozumienie ze strajkującymi, ale nie uspokoiło to sytuacji. W odpowiedzi trzy dni później de Gaulle rozwiązał Zgromadzenie Narodowe i zapowiedział, że jeżeli zamieszki będą nadal trwały to zamiast natychmiastowych wyborów zmuszony będzie sięgnąć po inne środki. Mówił wówczas wręcz o groźbie dyktatury komunistycznej. W wydarzeniu, już w pierwszej dekadzie czerwca sytuacja uległa normalizacji.

Wydarzenia majowe poważnie zachwiały zarówno gospodarką Francji, jak i jej międzynarodowym prestiżem, nie przynosząc jednak społeczeństwu żadnego postępu ani materialnego, ani politycznego. Pod koniec czerwca 1968 r. odbyły się zapowiedziane przez de Gaulle’a wybory. Większość mandatów zdobyły wówczas:

Polityka europejska de Gaulle'a

De Gaulle'owi nie brakowało również sukcesów na polu polityki europejskiej. W styczniu 1963 r. doszło do zawarcia układu elizejskiego. Oponując przeciw dominacji Stanów Zjednoczonych Francja przystąpiła także do prac nad własną bronią atomową. Jednocześnie w 1966 r. na konferencji prasowej w Moskwie oznajmił, że od stycznia 1967 r. wycofuje się z wojskowych struktur NATO. Konsekwentnie blokował także przyjęcie Wielkiej Brytanii do EWG. Nie krył zarazem swego

sceptycyzmu wobec tworzenia w jednoczącej się Europie struktur ponadnarodowych. W związku z tym lansował od 1965 r. koncepcję „Europy Ojczyzn”, czyli federacji suwerennych państw, rozciągającej się od Atlantyku po Ural, co łączył z koncepcją nawiązywania bliższych kontaktów z państwami bloku komunistycznego. Taką politykę zapoczątkowała wizyta w ZSRR w 1966 r. Rok później odbył podobną podróż do Polski.

gaullistowska Unia na rzecz Obrony Republiki (*Union pour la défense de la République* – UDR; do maja 1968 r. pod nazwą *Union démocratique pour la V République*) oraz niezależni republikanie, którym przewodził Valéry Giscard d'Estaing. Maj zachwiał wiarą w siebie de Gaulle'a. Jest wielce prawdopodobne, że postanowił wówczas sprowokować swą dymisję, o czym świadczyły lansowane przez niego dwie niebyt popularne idee. Pierwsza to zasada partycypacji, czyli częściowego współdecydowania pracowników, a także ich udział w zyskach, która nie spotkała się z szerszym odzewem społecznym. De Gaulle przegrał również referendum w sprawie reformy administracji terenowej i senatu. W konsekwencji 28 IV 1969 ustąpił z urzędu prezydenta.

W latach 1969-1981 mamy we Francji do czynienia z rządami gaullistów i koalicji liberalno-prawicowej. Na fotelu prezydenta zasiadali kolejno Georges Pompidou i Valéry Giscard d'Estaing. Sytuacja ekonomiczna Francji nie była wówczas łatwa, a trudności zaostrzyły dodatkowo kryzysy paliwowe z lat 1973 i 1978/1979. Jesień 1968 r. przyniosła kryzys zaufania do franka i wystąpił znaczny popyt na marki niemieckie. Kryzys stał się tym ostrzejszy, że Bonn odmawiało rewaluacji swej waluty. Ostatecznie pierwsza ustąpiła Francja i w sierpniu 1969 r. doszło do dewaluacji franka o 12,5%. W rezultacie już w październiku tego samego roku RFN odpowiedziała rewaluacją o 8,5%. Decyzje te zachwiały poważnie rynkiem rolnym EWG, na którym ceny były określone w dolarach amerykańskich. Aby uniknąć poważniejszych perturbacji, wyłączono Francję do końca 1971 r. z mechanizmów tego rynku. Z drugiej jednak strony wspomniane wyżej operacje dały, na pewien czas, przemysłowcom francuskim w kontaktach z niemieckimi znaczącą, bo wynoszącą aż 21% swoistą premię eksportową.

W kwietniu i maju 1974 r. odbyły się we Francji, na skutek śmierci Pompidou, przedterminowe wybory prezydenckie. Ostatecznie wygrał je, jak wspomniano, Giscard d'Estaing, który po wyborze skazany był na współpracę z gaullistami, co wyraźnie mu nie odpowiadało, zwłaszcza że po ich niepowodzeniu w minionej kampanii miejsce umiarkowanego w poglądach Jean-Jacques Chaban-Delmasa zajął znacznie bardziej wyrazisty i ambitny Jacques Chirac. Nowy prezydent zakładał, że będzie mógł się oprzeć, oprócz własnego niewielkiego stronnictwa niezależnych republikanów, na Centrum Demokratycznym, umiarkowanych gaullistach i wreszcie socjalistach. Na przeszkodzie stanął jednak François Mitterand, któremu właśnie powiodło się stworzenie wspólnego bloku z komunistami. Warto przypomnieć, iż pierwszego formalnego kroku w tym kierunku dokonano już w grudniu 1968 r., kiedy zmieniono nazwę stronnictwa z Francuskiej Sekcji Międzynarodówki Robotniczej na Partię Socjalistyczną, co otwierało możliwość porozumienia z komunistami.

przegrana de Gaulle'a

trudności ekonomiczne

dewaluacja franka

prezydent Giscard d'Estaing

Partia Socjalistyczna
Mitteranda

Ryc. 13

François Mitterrand (1916-1996) po zwycięstwie wyborczym w maju 1981 r.

lewicowa koalicja

Przełomem okazał się 1981 r., kiedy wybory parlamentarne wygrała, zdobywszy niespełna 50%, lewicowa koalicja, w której skład weszli socjaliści, komuniści i lewicowi radykałowie, a prezydentem, po dwóch turach wyborów w kwietniu i maju, obrano Mitteranda. Gabinet socjalistyczny z Pierre'em Mauroy na czele, w składzie którego do 1984 r. pozostawali komuniści, rządził do 1986 r. Komuniści znaleźli się w rządzie po raz pierwszy od maja 1947 r. Jednym z pierwszych posunięć było podniesienie najniższych rent i emerytur oraz płac, a tydzień pracy skrócono do 39 godzin. Praktyczną konsekwencją tych posunięć było dalsze osłabienie franka, który do czerwca 1982 r. dwukrotnie dewaluowano – łącznie o 9%, przy jednoczesnym wzroście wartości marki niemieckiej o 9,5%. Bardzo lewicowy pierwotnie program gospodarczo-społeczny został, pod wpływem realiów budżetowych, w 1983 r. wydatnie zmodyfikowany.

reformy socjalne

konflikt o szkoły

Kolejną płaszczyzną konfliktów stało się szkolnictwo. Socjaliści optowali za zlikwidowaniem tradycyjnego podziału na szkoły państwowe, w których nie nauczano religii, i prywatne (katolickie), które korzystały z subwencji państwowych. W grudniu 1982 r. pojawił się projekt ustawy zakładający ujednolicenie szkolnictwa średniego w duchu areligijnym w okresie 11 lat. W tym czasie nauczyciele szkół prywatnych mieliby przejść na pensje państwowe. W miarę postępu prac ustawodawczych rosło wzburzenie katolickiej opinii publicznej, a kulminacją był przełom stycznia i lutego 1984 r., kiedy doszło do masowych demonstracji. W rezultacie głos zabrał Mitterrand, który opowiedział się za zachowaniem dotychczasowego systemu. W tym stanie rzeczy w lipcu tego roku do dymisji podał się Mauroy. Zaskoczeni tym faktem komuniści oskarżyli rząd o sprowokowanie wzrostu bezrobocia przez „nieprzemysłaną” politykę restrukturyzacji przemysłu i odmówili wejścia w skład nowego gabinetu. Prezydent skwapliwie z tego skorzystał powołując Laurenta Fabiusa na stanowisko premiera.

Nic więc dziwnego, że w wyborach z lat 1986 i 1993 sukcesy odnosiła koalicja prawicowa: gaullistowskie Zgromadzenie na rzecz Republiki (*Rassemblement pour*

Ryc. 14

Jacques Chirac (ur. 1932)
– prezydent Francji od 1995 r.

la République – RPR) i Unia na rzecz Demokracji Francuskiej (*Union pour la démocratie français* – UDF). Do 1997 r. socjaliści rządili jedynie w latach 1988-1993. W 1997 r. prezydentem, po upływie drugiej kadencji Mitteranda, został Jacques Chirac. W okresie rządów obu prezydentów mieliśmy do czynienia z okresowym funkcjonowaniem *cohabitation*, czyli systemu politycznego, w którym prezydent współrządzi z gabinetem o odmiennej orientacji politycznej.

prezydent Jacques Chirac

Nie bacząc na zróżnicowanie wewnętrznej sceny politycznej, Francja w latach 80. i 90. konsekwentnie opowiadała się za dalszą integracją Europy Zachodniej. W 1992 r. Francuzi, co prawda minimalną większością głosów, opowiedzieli się za traktatem z Maastricht, a rok później znaleźli się w gronie pierwotnych członków Unii Europejskiej. W 1999 r. przystąpili do Unii Gospodarczej i Walutowej, co doprowadziło do rozłamu w ruchu gaullistowskim. Oponenti nadmiernej integracji powołali wówczas do życia Ruch na rzecz Francji. Jednostki francuskie brały w 1991 r. udział w operacji „Pustynna Burza”, a następnym krokiem były działania NATO na Bałkanach oraz misje pokojowe pod egidą ONZ na obszarze byłej Jugosławii.

integracja z Europą
Zachodnią

Monako

Od 1860 r. księstwo Monako pozostaje pod protektorem Francji. Trzy lata później założono w Monte Carlo słynne kasyno gry. W 1865 r. księstwo związało się z Francją unią celną, którą następnie w 1912 r. rozszerzono. W 1949 r. na tronie zasiadł książę Rainier III. W 1962 r. wprowadzono nową konstytucję, która poszerzyła znacznie zakres kompetencji organu ustawodawczego – Rady Narodowej (składającej się z księcia oraz 18 wybieranych w głosowaniu powszechnym członków), a władzę wykonawczą przekazano Radzie Rządowej (w jej skład wchodzi jeden reprezentant Francji). Ponadto powołano wówczas niezależny organ doradczy

protektorat Francji

nowa konstytucja

– Radę Koronną. Od momentu ogłoszenia konstytucji w księstwie działają legalnie dwa stronnictwa polityczne: monarchistyczno-konserwatywna Unia Narodowo-Demokratyczna (UND) i Narodowy Związek Niezależnych.

nowa konwencja
finansowa z Francją

Rok 1963 przyniósł zakończenie sporu podatkowego z Francją w formie podpisania nowej konwencji finansowej, co oznaczało modyfikację założeń wspomnianej wyżej unii celnej z Republiką. Wtedy też pojawił się obowiązek uiszczania przez podmioty gospodarcze działające na obszarze księstwa podatków na rzecz Francji, jeżeli ponad 75% kapitału obrotowego znajduje się poza granicami księstwa. Umowy te były w następnych latach renegocjowane. W Radzie Narodowej w latach 1963–1993 mamy do czynienia z jednoznaczną przewagą UND, następnie przez krótki okres (do 1997 r.) Listy Wyborczej – *Liste Campare*, a potem ponownie UND.

Kraje Beneluksu

Belgia

odsunięcie od tronu
Leopolda III

Sytuacja tego kraju po II wojnie światowej była trudna, gdyż znaczna część społeczeństwa oceniała postawę króla Leopolda III wobec Niemców jako zbyt kompromisową, wobec czego już w 1944 r. ustanowiono regencję i powierzono ją bratu monarchy księciu Karolowi. Następne lata przyniosły wyraźną polaryzację społeczeństwa. Po jednej stronie znalazła się większość Flamandów i konserwatywna Partia Katolicka, po drugiej zaś Walonowie, komuniści, socjaliści i znaczna część liberałów. Leopold III nie zajmował wówczas bynajmniej koncyliacyjnej postawy. Co prawda w lipcu 1945 r. parlament – w składzie pochodzącym jeszcze sprzed wojny – uchwalił ustawę o przedłużeniu regencji księcia Karola do momentu, kiedy nowo wyłonione Izby powezmą uchwałę, czy niemożność sprawowania obowiązków przez Leopolda III przestała istnieć. Jednak dopiero wybory parlamentarne w maju 1949 r. doprowadziły do wyłonienia parlamentu w składzie, który akceptował ideę zwołania referendum w sprawie dalszych losów króla. Doszło do niego 12 III 1950. Społeczeństwo zaaprobowało wówczas powrót Leopolda III na tron. Za głosowało nieco ponad 57% wyborców, przeciw było 42%. Jednak wbrew intencjom pomysłodawców tego kroku pogłębił on jedynie antagonizmy między dwiema społecznościami, bowiem 58% Walonów opowiedziało się przeciw powrotowi i aż 72% Flamandów było za. Nie zamknęło to jednak tej kwestii, ponieważ powrotowi monarchy towarzyszyły masowe strajki w Walonii i samej Brukseli, podsycane przez antykrólewskie stanowisko socjalistów. 20 VII 1950 parlament przyjął uchwałę przywracającą Leopoldowi III suwerenne prawa. Nie uspokoiło to jednak sytuacji i w rezultacie już 16 VII 1951 abdykował on na rzecz swego syna Baudouina I, który następnego dnia zasiadł na tronie.

przejściowy powrót
Leopolda III

król Baudouin I

problem kolaboracji

Po wojnie istotną kwestią była także kolaboracja z okupantem. Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych aresztowano bądź internowano ponad 100 000 ludzi, a różnorodnym dochodzeniom poddano około 400 000. Jednak aż w 85% przypadków uznano, że oskarżenia są bezpodstawne. Przez długie lata po wojnie lansowano tezę jakoby kolaboracja była zdecydowanie wyraźniejsza w środowiskach walońskich. Dane statystyczne pokazują, że wyroki skazujące zapadły w odniesieniu do 0,73% Flamandów, 0,52% Walonów i 0,56% mieszkańców Brukseli. Należy jednak zaznaczyć, iż liczba wyroków śmierci z oskarżenia o kolaborację najwyższa była właśnie w Walonii. Statystycznie rzecz ujmując akcja rozprawy z kolaborantami osiągnęła znacznie poważniejsze rozmiary niż we Francji, Czechosłowacji czy Norwegii.

W latach 1945-1947 zapleczem politycznym rządów były różnorodne koalicje, także z udziałem komunistów. Znaczącą rolę odgrywał zaraz po II wojnie światowej wieloletni minister spraw zagranicznych Paul-Henri Spaak. Mimo początkowych oporów, Spaak poparł zarówno plan Marshalla, jak i pomysł rychłego pojednania się z Niemcami. Stał się tym samym wyrazicielem koncepcji lansowanych wówczas przez Waszyngton, który – wzorem Churchilla – uważał, iż nie da się skutecznie zablokować ekspansji ZSRR bez współudziału Niemiec.

Odbudowie kraju sprzyjało wsparcie finansowe Stanów Zjednoczonych, które następnie zostało ujęte w formę planu Marshalla. Na scenie politycznej pojawiły się ponownie Belgijska Partia Socjalistyczna i Partia Społeczno-Chrześcijańska. Uchwalono również nową ustawę o ubezpieczeniach społecznych oraz przyznano prawa wyborcze kobietom. W 1948 r. doszło do zawarcia unii celnej z Holandią i Luksemburgiem, a rok później Belgia została członkiem NATO. Istotnym elementem międzynarodowej pozycji Belgii było przystąpienie tego kraju w 1958 r. do EWG i Euratomu.

Okres powojenny przyniósł ze sobą również konieczność uporania się z problemem dekolonizacji. W 1959 r. wybuchły rozruchy w Kongo, a rozgrywane się tam wydarzenia zaskoczyły zarówno rząd, jak i króla, co sprawiło, że już 30 VI 1960 Bruksela zdecydowała się na przyznanie tej kolonii niepodległości. W 1962 r. niepodległość zyskały również Burundi i Ruanda. W Europie natomiast, na mocy traktatu podpisanego 3 II 1960 w Hadze, doszło do zawarcia unii gospodarczej z Holandią i Luksemburgiem, w wyniku której powstał Beneluks. Warto przypomnieć, iż korzenie tego ugrupowania sięgają początków lat 20., kiedy od 1922 r. funkcjonowała belgijsko-holenderska unia gospodarcza. Następnie w 1949 r. podpisano konwencję o tak zwanej wstępnej unii gospodarczej. Od 1953 do 1957 r. z kolei przyjęto wiele protokołów przewidujących koordynację poczynań gospodarczych, a także kwestii socjalnych. Stworzenie przewidzianego przez wspomniany układ haski wspólnego rynku udało się osiągnąć już w latach 60. Z powodzeniem prowadzono również wspólną politykę celną i handlową wobec innych państw.

Początki tej koncepcji były jednak trudne, tym bardziej, że nałożyły się na nie kłopoty gospodarcze wywołane utratą kolonii. W efekcie katolicko-liberalny rząd Gastona Eyskensa zmuszony został do wprowadzenia daleko idącej ustawy oszczędnościowej, co wywołało w walońskiej części kraju na przełomie lat 1960/1961 strajk powszechny. W znaczącej mierze u podłoża tych wydarzeń leżała jednak przestarzała struktura przemysłu na tych obszarach. Pojawiły się wówczas zarówno żądania ekonomiczne (częściowa nacjonalizacja przemysłu i zakaz inwestowania kapitałów belgijskich poza krajem), jak i polityczne. W tym zakresie domagano się przekształcenia Belgii w kraj o strukturze federacyjnej. Ubocznym efektem tego postulatu było zaostrzenie się walońsko-flamandzkich antagonizmów językowych. W 1963 r. doszło do wydzielenia dwóch obszarów językowych: flamandzkiego

Ryc. 15

Paul-Henri Spaak (1899-1972) – premier Belgii w latach 1946 i 1947-1949

Beneluks

kłopoty gospodarcze
po utracie kolonii

antagonizmy walońsko-
flamandzkie

ustawa o ubezpieczeniach społecznych

i walońskiego oraz dwujęzyczności w Brukseli. Inne kwestie narodowościowe pozostały jednak nierozwiązane. Rok później w życie weszła nowa ustawa o ubezpieczeniach społecznych, co doprowadziło do kolejnej fali niepokojów społecznych.

pakt o regionalizacji

Istotniejsze reformy przypadają dopiero na początek lat 70. 24 XII 1970 kolejny gabinet Eyskensa doprowadził przede wszystkim do uchwalenia takich zmian z konstytucji, które umożliwiły gospodarczą i kulturalną decentralizację, a ponadto dawały swobodę wyboru języka w brukselskim szkolnictwie. Nie zapobiegło to jednak sporom etnicznym, a także kłopotom gospodarczym. Dobitym odzwierciedleniem sytuacji był wyraźny spadek udziału Walonii w dochodzie narodowym. Wszystko to kumulowało się w międzypartyjnych sporach i, co za tym idzie, kryzysach rządowych. W 1978 r. doszło do podpisania w pałacu d'Egmonta paktu gwarantującego efektywną regionalizację państwa. Dopiero jednak rząd Wilfrida Martensa doprowadził w kwietniu 1980 r. do określenia terminów kolejnych etapów reformy instytucjonalnej. Ostatecznie w październiku tego roku parlament uchwalił ustawę o regionalizacji państwa i nadaniu Flandrii i Walonii dość szerokich uprawnień samorządowych. Podział językowy uwidocznił się zarówno w strukturach władzy wykonawczej, w partiach politycznych, jak i w szkolnictwie. W wyniku tych zmian konstytucji wyraźnie zarysowała się więc federalna struktura państwa.

federalna struktura państwa

Tymczasem pojawiły się dalsze reformy w ramach Beneluxu. 1 XI 1970 zniesiono kontrolę na granicach wewnętrznych państw tego ugrupowania. Coraz więcej kwestii było jednak, często *de facto*, przejmowanych przez EWG. Integracja obejmowała również inne dziedziny życia. Już od 1968 r. prowadzono zinstytucjonalizowaną wymianę poglądów w sferze polityki zagranicznej. W zakresie instytucjonalnym zasadniczymi organami decyzyjnymi Beneluxu są Komitety Ministrów danych resorów, reprezentanci państw tworzą Stałą Radę Unii Gospodarczej, a parlamentarzyści spotykają się na forum Rady Międzyparlamentarnej, którą wyposażono w uprawnienia doradcze i opiniotwórcze. Stałą siedzibą Unii została Bruksela. Organizacja ta uważana jest, przynajmniej w pewnym sensie, za wzór dla wspólnot europejskich.

integracja Beneluxu

neoliberalne reformy

Początek lat 80. przyniósł konieczność dalszych oszczędności, a do władzy doszli zwolennicy liberalizacji gospodarki. Wprowadzono wiele neoliberalnych reform, które powodowały wzrost inwestycji i eksportu. W konsekwencji jednak centroprawicowy, chadecko-liberalny gabinet Martensa musiał stawić czoła kolejnej fali strajków. Przetrwał on jednak z powodzeniem te społeczne „burze”, a od maja 1988 r. kierował kolejnym rządem. Tym razem jego zaplecze stanowili chadecy, socjaliści i flamandzka Volksunie. Martens odnosił niewątpliwie liczące się sukcesy w łagodzeniu flamandzko-walońskich antagonizmów. W 1988 r. parlament przyjął ustawę o zmianach w konstytucji umożliwiających stopniowe przekazywanie wielu zarezerwowanych dotychczas dla rządu centralnego uprawnień władzom regionalnym Flandrii, Walonii i Brukseli, co otworzyło drogę do uchwalenia 6 II 1993 nowej konstytucji przeobrażającej Belgię w kraj federacyjny, w ramach którego wspólnoty i regiony zyskały szerokie uprawnienia.

konstytucja z 1993 r.

regulacje budżetu

W nowych warunkach najbardziej znaczący stał się transfer do wspólnot lokalnych środków finansowych pozwalających na realizację przyznanych im formalnie uprawnień. Stosowną ustawę uchwalono 16 I 1989. Dotacja dla wspólnot z budżetu centralnego w 1988 r. (ostatni rok przed reformą) wyniosła 160 mld franków belgijskich, natomiast budżet na 1993 r. zakładał 457 mld franków dla wspólnot i 390 mld franków dla regionów. Należy przy tym pamiętać, iż wydatki budżetu centralnego sięgnęły 1715 mld franków, z czego aż 720 mld pochłonęła obsługa zadłużenia. W efekcie rząd centralny zachował w swym ręku uprawnienia w sferze polityki zagranicznej, obrony narodowej, finansów oraz systemu ubezpieczeń społecznych.

9 VIII 1993 po śmierci Baudouina I kolejnym królem Belgów został jego brat Albert II. Lata 90. przyniosły liczne skandale na szczeblu rządowym, które stały się udziałem przede wszystkim sprawującego władzę od marca 1993 r. gabinetu J.-L. Dehaena. Do najbardziej spektakularnych należały zatrucie artykułów spożywczych dioksynami, co przysporzyło strat materialnych w wysokości 1,5 mld dolarów, a także korupcja polityków i wysokich urzędników państwowych. W efekcie w lipcu 1999 r. centroprawicowa koalicja doznała klęski wyborczej. Powstały wówczas nowy gabinet opierał się na porozumieniu liberałów i socjalistów, a także „zielonych”, a premierem rządu został G. Verhofstadt.

klęska wyborcza
centroprawicy

Holandia

Holandia została wyzwolona spod okupacji niemieckiej w kwietniu 1945 r. Kraj ten musiał się wówczas zmierzyć z problemem kolaboracji. Internowano około 150 000 osób, ale były to w przeważającej mierze postacie drugorzędne. Przed sądami postawiono jedynie 40 000, a większość, w atmosferze „narodowego pojednania”, została uwolniona od winy i kary. Holandia domagała się wówczas także odszkodowania za poczynione przez Niemców zniszczenia. Już rząd Holandii na uchodźstwie dopominał się o przekazanie mu niemieckich dotychczas terenów z Akwizgranem o powierzchni około 50 000 km². W 1946 r. postulaty holenderskie zostały radykalnie zredukowane do 1750 km². Ostatecznie jednak trzy lata później Holendrzy otrzymali zaledwie 50 km². Holandia zwróciła ten skrawek RFN w 1960 r. Zawarto wtedy układ o całkowitym polepszeniu stosunków, który przewidywał wypłatę przez stronę niemiecką odszkodowań w wysokości 280 mln marek niemieckich, z czego 125 mln stanowiły odszkodowania dla 65 000 ofiar okupanta.

rozliczanie kolaborantów

niemieckie odszkodowania

Od samego początku jednym z głównych problemów stało się utrzymanie kolonii. Jednak, mimo wsparcia Wielkiej Brytanii, już w 1949 r. uznano niepodległość Indonezji. Większe sukcesy odniosła na tym polu Holandia w Ameryce Środkowej, gdzie zdołała zachować Antyle Holenderskie oraz wyłączoną z nich Arubę. Tymczasem, odbudowując kraj ze zniszczeń wojennych, Holandia, podobnie jak większość państw Europy Zachodniej, korzystała z amerykańskich funduszy przyznanych kontynentowi w ramach planu Marshalla, a w 1949 r. stała się członkiem NATO. Rok wcześniej, wraz z Belgią i Luksemburgiem, powołała do życia unię celną. W tym samym roku współtworzyła Unię Zachodnioeuropejską.

problem kolonii

Unia Zachodnioeuropejska

Po wojnie doszło do znaczących przeobrażeń na scenie politycznej. Partia Socjaldemokratyczna połączyła się z partiami wyznaniowymi o orientacji lewicowej. W rezultacie powstała Partia Pracy. Następnie w 1948 r. powołano do życia prezentującą liberalną orientację Partię Ludową na rzecz Wolności i Demokracji, która *de facto* była odzwierciedleniem przedwojennych stronnictw liberalnych. W 1948 r. abdykowała królowa Wilhelmina i 2 września na tronie zasiadła jej córka Juliana. Od 1946 r. do połowy lat 60. u władzy pozostawali socjaldemokraci i partie wyznaniowe, później zaś sprawowali ją liberałowie jak również partie wyznaniowe.

abdykacja królowej
Wilhelminy

Lata 50. i 60. przyniosły znaczny wzrost poziomu życia. Duży wpływ miało odkrycie i eksploatacja bogatych złóż gazu. Rozwinęło się także rolnictwo i wzrosło znaczenie Holandii w handlu międzynarodowym, co pozwoliło na znaczącą rozbudowę systemu ubezpieczeń społecznych. Te korzystne dla społeczeństwa tendencje uległy zachwianiu już w połowie lat 60., kiedy nastąpił kryzys systemu politycznego, a Kościół nie ingerował już tak jednoznacznie w życie publiczne. Rozwijały się liczne ruchy alternatywne. Rodziły się także nowe partie polityczne, takie jak Demokraci 66 czy populistyczna Partia Chłopska. Pierwsza z nich była na gruncie holenderskim emanacją poglądów nowej lewicy, a jej twórcy zakładali, że

wzrost poziomu życia

Ryc. 16

Jan Peter Balkenende (ur. 1956) – premier Holandii w latach 2002-2006

polaryzacja życia
politycznego

obywatele winni aktywniej uczestniczyć w życiu politycznym. W sferze gospodarczej akcentuje się przywiązanie do gospodarki rynkowej i rozsądne zmniejszanie interwencji państwa w życie gospodarcze.

Wybory przeprowadzone na początku lat 70. oznaczały dalszą polaryzację życia politycznego. Jednocześnie wzrosły nieco wpływy pozostających wszakże w dalszym ciągu w opozycji partii lewicowych. Doszło wówczas do współpracy Partii Pracy z Demokratami 66 i katolicką Partią Radykalną. Utworzony przez nie koalicyjny rząd nie zdołał jednak uporać się z rosnącym bezrobociem połączonym ze spadkiem produkcji. W połowie lat 70. wystąpiły tendencje do jednoczenia prawicy. W 1976 r. Katolicka Partia Ludowa zjednoczyła się z dwiema innymi: kalwińską Partią Antyrewolucyjną i protestancką Unią Historycznych Chrześcijan i powstał sojusz wyborczy Wezwanie Chrześcijańsko-Demokratyczne. W rezultacie w październiku 1980 r. wykształciło się ugrupowanie pod nazwą Apel Chrześcijańsko-Demokratyczny, będący klasyczną partią chrześcijańsko-demokratyczną. W tym samym roku królowa Julianna abdykowała na rzecz swej córki Beatrix.

tendencje pacyfistyczne

Jednym z istotniejszych zjawisk na holenderskiej scenie politycznej były narastające od połowy lat 70. tendencje pacyfistyczne, które w latach 80. przerodziły się w masowy protest społeczny przeciw rozmieszczeniu amerykańskich rakiet Cruise. Wybory w 1989 r. przyniosły powstanie centroprawicowej koalicji składającej się z Apelu Chrześcijańsko-Demokratycznego i Partii Pracy. Był to dla Holandii trudny okres, a koalicjanci zmagali się zarówno z deficytem budżetowym, jak i rosnącym bezrobociem. Kolejne wybory w 1994 r. przyniosły z kolei powstanie tak zwanej „różowej koalicji”, obejmującej socjaldemokratów, Demokratów 66 i Partię Ludową na rzecz Wolności i Demokracji. Koalicja ta zainaugurowała wdrażanie systemu reform społeczno-gospodarczych zwanych modelem holenderskim. Najważniejszymi jego elementami było zamrożenie płac, racjonalizacja wydatków budżetowych i tworzenie nowych miejsc pracy. Wybory w 1998 r. przyniosły przedłużenie rządów tej koalicji.

„różowa koalicja”

Luksemburg

Cale terytorium Luksemburga zostało wyzwolone w lutym 1945 r. 5 IX 1944 zawarł on w Londynie konwencję celną z Belgią i Holandią, która stanowiła pierwszy krok ku powstaniu Beneluksu. W 1947 r. przystąpił do planu Marshalla, a rok później usunięto z konstytucji paragraf mówiący o neutralności kraju. W 1949 r. Luksemburg stał się członkiem NATO. Znaczącym wydarzeniem było powołanie do życia 18 IV 1951 w Paryżu Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali – EWWS. Dzięki tej bowiem organizacji wyroby luksemburskie, bez istotniejszych ograniczeń, lokowano na dwóch ogromnych rynkach: niemieckim i francuskim. Rzecz jasna, że proces kształtowania EWWS budził w Luksemburgu liczne obawy, dotyczące tego, jak w ramach władz tej organizacji reprezentować skutecznie interesy tak małego państwa. Ostatecznie nadreprezentacja zarówno z demograficznego, jak i ekonomicznego punktu widzenia rozproszyła większą część luksemburskich wahań. Usytuowanie w stolicy księstwa siedziby Wysokiej Władzy przyczyniło się dodatkowo do dynamicznego rozwoju miasta już w latach 60.

konwencja celna
z Belgią i Holandią

pożytki z EWWS

Kontrowersje wokół roli księstwa pojawiły się już w połowie lat 50., a ich kulminacją była konferencja w Messsynie w czerwcu 1955 r. Na tym forum pojawiły się dwie przeciwstawne koncepcje rozwoju integracji Europy: pierwsza lansowana przez J.-P. Spaaka zakładała pogłębianie integracji w poszczególnych sektorach gospodarki; druga, którą propagował Wilhelm Beyen, opowiadała za jednolitym ponadnarodowym rynkiem administrowanym przez jedną instytucję. Luksemburczykom bliższe było stanowisko Belga. Zależało im wówczas na szczególnym traktowaniu rolnictwa, a także na pewnych ograniczeniach w przepływie siły roboczej, całkowitą bowiem swobodę w tej dziedzinie postrzegano jako zagrożenie dla luksemburskiej tożsamości narodowej. Z tej też przyczyny, po podpisaniu traktatów rzymskich, siedzibą nowych instytucji stała się Bruksela.

koncepcje integracji
Europejskiej

Scena polityczna kraju jest stabilna. Czołową rolę odgrywają na niej trzy stronnictwa: Partia Chrześcijańsko-Społeczna, Partia Demokratyczna (o liberalnej orientacji) oraz Luksemburska Socjalistyczna Partia Robotnicza. Pierwsza z nich pozostawała u władzy – najczęściej w koalicji z liberałami – w latach 1919-1974. W latach 80. z kolei na scenie znalazły się partie ekologiczne, które od 1984 r. mają stałą reprezentację w parlamencie. Zasady sprawowania władzy także nie uległy zmianie. Wciąż w mocy pozostawała konstytucja z października 1868 r., kilkakrotnie co prawda modyfikowana. W myśl zawartych w niej postanowień to wielki książę powołuje rząd, ale w praktyce jedynie premiera. Rząd odpowiada przed jednoizbowym parlamentem. W 2000 r. na tronie księstwa zasiadł wielki książę Henryk.

stabilna scena polityczna

Szwajcaria

Po II wojnie światowej Szwajcaria nadal wykazuje dużą aktywność na arenie międzynarodowej. Co prawda sprawujące władzę kolejne koalicje ulegały częstym przetasowaniom, ale nie zachwiało to stabilnością rządów. W 1960 r. została członkiem-założycielem Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu, a trzy lata później członkiem Rady Europy. Tradycyjnie już w Szwajcarii ma swoje siedziby wiele instytucji i organizacji międzynarodowych, w tym organizacje wyspecjalizowane ONZ. W kraju tym odbywa się również wiele istotnych konferencji, m.in. Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz rokowania SALT w Genewie. W 1972 r. Szwajcaria unormowała, w formie umowy międzynarodowej, swoje stosunki z EWG. Istotne było referendum w 1986 r., kiedy obywatele odrzucili możliwość przystąpienia do ONZ.

stabilność rządów

referendum w sprawie
przystąpienia do ONZ

przeciwnicy
i zwolennicy integracji

Procesy integracyjne w Europie wywołały, zwłaszcza pod koniec lat 80., dyskusję o stanowisku Szwajcarii w tej kwestii. Za integracją opowiadają się przede wszystkim kręgi przemysłowe. W maju 1992 r. Szwajcaria została członkiem dwóch ważnych organizacji międzynarodowych: MFW i Banku Światowego. Jednak w referendum przeprowadzonym w grudniu tego samego roku społeczeństwo nie wyraziło zgody na akceptację układu o Europejskim Obszarze Gospodarczym. Charakterystyczne, iż oponowały kantony niemiecko- i włoskojęzyczne, a popierały tę ideę francuskojęzyczne. Górze wzięło w tym wypadku tradycyjne przywiązanie do zasad szwajcarskiego federalizmu i neutralności. Niebagatelną rolę odegrały również obawy przed związanym z integracją napływem cudzoziemskich robotników. Niemniej starania o związek z integrującą się Europą są kontynuowane. W latach 90. prowadzono rokowania na temat porozumienia handlowego z UE, które zostało ostatecznie zaakceptowane w maju 2000 r. podczas referendum.

federalizm i neutralność

Austria

cztery strefy okupacyjne

Już 30 X 1943 mocarstwa zadeklarowały wolę przywrócenia Austrii, po zwycięskim zakończeniu wojny z Rzeszą Niemiecką, niepodległości. Dopiero późną wiosną 1945 r. mocarstwa, przy współudziale Francji, podjęły decyzję o podziale terytorium kraju, a także samego Wiednia na cztery strefy okupacyjne. Kluczowe znaczenie miało porozumienie mocarstw z 4 VII 1945, które następnie rozwinęło 28 VI 1946. Wprowadzało ono Radę Sojuszniczą, która nadzorować miała wszystkie ważniejsze poczynania rządu. Pierwszy gabinet powstał już 27 IV 1945, ale znacznie większym autorytetem cieszył się wyłoniony w wyniku wyborów 25 listopada tego roku rząd koalicyjny. Zaplecze polityczne stanowiły dla niego Austriacka Partia Ludowa (*Österreichische Volkspartei* – ÖVP) i Socjalistyczna Partia Austrii (*Sozialistische Partei Österreichs* – SPÖ) oraz Komunistyczna Partia Austrii (*Kommunistische Partei Österreichs* – KPÖ). Przywrócona została konstytucja z 1920 r., a większość aktów ustawodawczych z lat 1934–1944 po prostu anulowano.

rząd koalicyjny

„wielka koalicja”

Do połowy lat 60. kolejne gabinety opierały się na „wielkiej koalicji”, czyli na sojuszu dwóch stronnictw: ÖVP i SPÖ, ponieważ komuniści ustąpili z rządu już w 1947 r. Kanclerzem był polityk z silniejszej ÖVP, a wicekanclerzem i prezydentem reprezentanci SPÖ. Dla ekonomiki kraju zasadnicze znaczenie miała natomiast ustawa z 26 VII 1946, zakładająca nacjonalizację kluczowych gałęzi przemysłu oraz transportu, a wreszcie trzech największych banków. Następnie w listopadzie 1947 r. przeprowadzono reformę walutową. W tym samym roku Austria wyraziła gotowość partycypowania w planie Marshalla. Należy przypomnieć, iż w pierwszych powojennych latach Austria otrzymywała także pomoc, zwłaszcza żywnościową od UNRRA i ZSRR, co umożliwiło szybki rozwój gospodarczy kraju poczynając od lat 50. Szczególna rola w życiu gospodarczym i społecznym przypadła „partnerstwu społecznemu”, czyli sposobowi, w jaki pracodawcy i pracownicy wyznaczają reguły zatrudnienia i poziom płac.

„partnerstwo społeczne”

traktat z 1955 r.

W latach 1947–1955 trwały, momentami trudne, rokowania z czterema mocarstwami w sprawie odzyskania suwerenności. Ostateczna wersja traktatu państwowego została ustalona w kwietniu 1955 r. w Moskwie, a jego uroczyste podpisanie nastąpiło 15 maja tego samego roku. Kluczowym postanowieniem tego dokumentu była formuła wieczystej neutralności, która znalazła swe miejsce również w przyjętej 26 X 1955 austriackiej konstytucji. Po podpisaniu traktatu wojska okupacyjne zostały wycofane, a już w grudniu 1955 r. Austria stała się członkiem ONZ, w 1960 r. – EFTA. Do 1990 r. konsekwentnie przestrzegała zasady

Ryc. 17

Austriacy świętują odzyskanie suwerenności po decyzji o wycofaniu się z ich terytorium wojsk sojuszniczych (Wiedeń, 15 V 1955)

neutralności. Nie wykluczało to jednak prowadzenia aktywnej polityki na arenie międzynarodowej. Istotnym elementem było uregulowanie w 1969 r. długotrwałego zatargu z Włochami o państwową przynależność Tyrolu Południowego.

Jak już wspomniano, na wewnętrznej scenie politycznej dominowały, aż do połowy lat 80. dwie duże partie – ÖVP i SPÖ. Jednak w latach 1970-1983 czołową rolę odgrywała jednak SPÖ i jej przywódca, będący zarazem kanclerzem, Bruno Kreisky. Polityk ten jest autorem austriackiej wersji „państwa dobrobytu”. Na arenie międzynarodowej z kolei Austria angażowała się wówczas w wiele inicjatyw na rzecz odprężenia między Zachodem i Wschodem. Mowa była wówczas o tak zwanej aktywnej neutralności. W rezultacie Wiedeń stał się ważkim miejscem różnorodnych spotkań i trzecim, po Nowym Jorku i Genewie, ośrodkiem ONZ. Nad Dunajem ulokowała się m.in. związana z ONZ OPEC. W wyniku wyborów w 1983 r. socjaliści utracili zdolność samodzielnego sprawowania władzy i weszli w koalicję z powstałą jeszcze na przełomie lat 1955/1956, ale dotychczas marginalizowaną, Wolnościową Partią Austrii (*Freiheitliche Partei Österreichs* – FPÖ), w publicystyce określaną mianem Wolnościowych, a następnie od 1987 r. ponownie z ÖVP. FPÖ było stronnictwem skrajnie prawicowym, wywodzącym się z neofaszystowskiego Związku Niezależnych.

kanclerz Kreisky
i „państwo dobrobytu”

koalicja socjalistów
z Wolnościowymi

Haider i FPÖ

Na przełomie lat 80. i 90. krajem wstrząsały jednak liczne skandale korupcyjne, co w końcu zaowocowało wzrostem notowań FPÖ. Stojący na jej czele J. Haider zrećźnie podsycił niechęć do państwa zmonopolizowanego przez wielką koalicję. Krytycznie odnosił się ponadto do liberalnej polityki wobec cudzoziemców. Jego popularność wzrosła również dlatego, że zagraniczni politycy i dyplomaci krytycznie odnosili się do ówczesnego prezydenta kraju (1986-1992), a wcześniejszego sekretarza generalnego ONZ – Kurta Waldheima, który obciążony był niejasną przeszłością wojenną.

koalicja ÖVP i FPÖ

W październiku 1999 r. FPÖ uzyskali w wyborach do parlamentu ponad 27% głosów, co sprawiło, że stali się trzecią partią w Republice. W efekcie od lutego 2000 r. znaleźli się w koalicji z ÖVP, tworząc wspólny rząd, co wywołało liczne protesty europejskiej opinii publicznej i zaowocowało nawet przejściową izolacją Austrii na arenie międzynarodowej. Przyczyniło się to do ustąpienia z kierowania FPÖ Haidera, którego na tym stanowisku zastąpiła S. Ries-Paser. Tymczasem już w 1989 r., podkreślając, iż nie ma mowy o przekreśleniu wieczystej neutralności, Austria wyraziła chęć wstąpienia do EWG. Ostatecznie w 1995 r. została członkiem UE, a wkrótce także unii walutowej. Ponadto stała się również członkiem obserwatorem Unii Zachodnioeuropejskiej, a jako członek Partnerstwa dla Pokoju bierze udział w operacjach pokojowych NATO.

członkostwo EWG

Liechtenstein

neutralność księstwa

Księstwo to od wieków związane było z Austrią. W okresie międzywojennym więzy te zastąpione zostały przez unię gospodarczą ze Szwajcarią. Podczas II wojny światowej, dzięki usilnym staraniom ówczesnego władcy księcia Franciszka Józefa II, Liechtenstein zdołał zachować neutralność. Założony w tym okresie przez księżnę Ginę Liechtenstein Czerwony Krzyż Liechtensteinu udzielił pomocy wielu tysiącom uchodźców, zwłaszcza jeńcom wojennym, po wojnie natomiast uratował przed deportacją grono obywateli sowieckich, gdyż w latach 1945-1946 zachodni alianci dopuszczali taką możliwość.

stabilizacja polityczna
i gospodarcza

Liechtenstein jest krajem ustabilizowanym tak politycznie, jak i gospodarczo. Od 1939 r. władzę w księstwie sprawuje koalicja dwóch stronnictw: Postępowej Partii Obywatelskiej (*Fortschrittliche Bürgerpartei* – FB), określanej potocznie mianem „czarnych” i Unii Patriotycznej (*Vaterländische Union* – VU) – „czerwonych”. Pierwsze powojenne wybory odbyły się już 29 IV 1945. Wtedy to „czarni” zdobyli 8 mandatów, a „czerwoni” 7. Ten stan względnej równowagi trwał aż do 1970 r. i nie zmieniło tego nawet założenie w 1962 r. nowego stronnictwa – Partii Chrześcijańsko-Społecznej (*Christlich-Soziale Partei* – CSP), która grupowała głównie wyborców niezadowolonych z działalności tradycyjnych ugrupowań, ale procent oddanych na nią głosów nie zapewniał jej miejsca w parlamencie.

spory i kryzysy

Funkcjonujący w praktyce system dwupartyjny nie oznacza bynajmniej, że księstwa nie trapią kryzysy polityczne i burzliwe nieraz spory. Po wyborach w 1956 r. doszło na forum parlamentu do tak zajadłej kłótni na temat ubezpieczeń społecznych, że Franciszek Józef II zmuszony był rozwiązać gremium. Kolejny poważny kryzys ogarnął kraj już w 1958 r., kiedy VU zarzuciła FB, że ta dopuściła się nieprawidłowości podczas wyborów. Sparaliżowało to prace parlamentu i to w sytuacji nieuchwalonego jeszcze budżetu. Na początku lat 90. kontrowersje wywołała z kolei kwestia przystąpienia do Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Do zakończenia II wojny światowej Liechtenstein był stosunkowo biednym krajem rolniczym. W 1941 r. ta gałąź gospodarki dawała utrzymanie 33% ludności.

Dopiero okres powojenny zapewnił księstwu imponujący rozwój gospodarczy. We współczesnym Liechtensteinie podstawą gospodarki jest nowoczesny przemysł, a większość jego wyrobów trafia na eksport. Niebagatelną rolę odgrywają również usługi. Najważniejszym sektorem jest przemysł metalurgiczny, wytwarzający produkty o wysokim stopniu złożoności. Znaczną rolę odgrywa ponadto przemysł chemiczny i farmaceutyczny. Ponieważ w okresie bezpośrednio po II wojnie światowej zapoczątkowano rozwój turystyki oznaczało to konieczność ochrony środowiska. Już w 1961 r. stworzono podstawę prawną do tworzenia rezerwatów.

rozwój gospodarczy

O znaczeniu gospodarczym księstwa świadczy również imponujący rozwój sektora bankowego. W 1945 r. funkcjonowały zaledwie dwa banki, a ich łączny bilans sięgnął kwoty 38 mln franków szwajcarskich. Jednym z nich był założony w 1861 r. Liechtensteinische Landesbank, który pełni rolę banku narodowego. Co prawda do czasów współczesnych liczba banków nie wzrosła znacząco, bo nadal jest ich zaledwie kilka, ale ich wspólny bilans wyniósł 30 mld franków szwajcarskich, bo Liechtenstein nie posiada własnej waluty. Ze względu na bardzo przyjazną inwestorom skalę podatkową księstwo uważane jest za jeden z „rajów” podatkowych.

rozwój sektora bankowego

W czerwcu 1948 r. księstwo zawarło umowę ze Szwajcarią w kwestii cudzoziemców, a 6 XI 1963 została ona zastąpiona dwoma nowymi dokumentami. Pierwszy z nich – odwołując się w preambule do traktatu osadniczego z września 1847 r. – stanowił, że mieszkańcy jednego z krajów mają się cieszyć identycznymi prawami w obu. Drugi z nich regulował kwestię nadzoru nad obcokrajowcami w Liechtensteinie. Doprowadziło to do tego, że szwajcarskie prawo o pobycie i osiedlaniu się, a także o zasadach przekraczania granic rozciągnięto na terytorium księstwa. Nie oznaczało to jednak, że otrzymawszy je w jednym z tych państw można było zeń automatycznie korzystać w drugim.

umowy ze Szwajcarią

Liechtenstein nie angażował się w członkostwo organizacji międzynarodowych, ale w trakcie minionego ćwierćwiecza księstwo przystępowało do wielu umów wielostronnych. W 1990 r. wstąpiło do ONZ, a rok później do EFTA. Następnie, po niezbyt długich rokowaniach, zostało w 1995 r. członkiem UE, a w tym samym roku również Światowej Organizacji Handlu.

przystąpienie do umów wielostronnych

Włochy

9 V 1945 król Wiktor Emanuel III abdykował i przekazał formalnie władzę swemu synowi Humbertowi, po czym wyjechał z kraju. Przeprowadzone 2 VI 1946 referendum uczyniło Włochy republiką. 27 XII 1947 uchwalono nową konstytucję. 10 lutego tego samego roku doszło w Paryżu do podpisania traktatu pokojowego kończącego dla Włoch II wojnę światową. Francji przekazano Tende i La Brigue, Grecji – Archipelag Dodekanezu, Jugosławii – Istrię, część Krainy i Fiume, a Triest wraz z najbliższą okolicą przekształcono w Wolne Terytorium Triestu. Ponadto Włochy, po raz kolejny, uznały niepodległość Albanii, a także utraciły swoje afrykańskie kolonie.

Włochy republiką

skutki traktatu pokojowego

Na wewnętrznej scenie politycznej pierwszoplanową rolę odgrywały dwa stronnictwa – Partia Chrześcijańskiej Demokracji i Włoska Partia Komunistyczna. Pierwsza z nich rządziła lub współrządziła krajem do 1994 r. WPK współrządziła co prawda krótko, bo jedynie w latach 1944-1947, ale przez następne dekady pozostawała silną, aktywną opozycją, również w lokalnych samorządach.

chadecy i komuniści

Na przełomie lat 50. i 60. gospodarka kraju była w bardzo dobrej kondycji, ale nie znajdowało to należytego odzwierciedlenia w poziomie życia społeczeństwa, na skutek czego rosło znaczenie WPK. Koalicje centrolewicowe preforsowały

Ryc. 18

Starcia pomiędzy monarchistami i republikanami w VII 1946 r.

wzrost napięcia
społecznego

ugrupowania prawicowe
i faszystowskie

Czerwone Brygady

chadecy wracają
do rządów

wówczas nacjonalizację energetyki, wprowadzenie elementów gospodarki planowej, a także zwiększenie autonomii poszczególnych regionów. Koniec lat 60. przyniósł, podobnie jak we Francji, wyraźne napięcia społeczne. Dawał o sobie znać brak zabezpieczeń socjalnych, a także narastające nierówności między miastem i wsią. Ostro rysowały się także różnice między północą a południem kraju. Na to wszystko nałożył się kryzys w Górnej Adydze [Tyrol Południowy].

Sytuacja uległa pogorszeniu w latach 70., recesja gospodarcza spowodowała wzrost bowiem wpływów ugrupowań skrajnie prawicowych i wręcz faszystowskich, w tym Włoskiego Ruchu Społecznego – Prawicy Narodowej. Z drugiej strony silnym ugrupowaniem stali się komuniści, którzy w wyborach w 1976 r. zdobyli liczącą się pulę miejsc w parlamencie i intensywnie przekonywali tak socjalistów, jak i chadeków do wspólnej koalicji.

Napięcie wzrosło wraz z pojawieniem się na włoskiej scenie Czerwonych Brygad. Ta skrajnie lewicowa organizacja została założona w Mediolanie już w 1970 r. przez R. Curzio. Jej symbolem stała się czerwona gwiazda i karabin maszynowy. Liczbę jej członków szacowano na około 500, a sympatyków na kilka tysięcy. Zasadniczym jej celem było rozbicie struktur władzy metodami terrorystycznymi. W latach 1978-1981 jej konto obciążono 439 zamachami bombowymi i 55 zabójstwami. Spada na nią również odpowiedzialność za 68 nieudanych zamachów. Obiektem terroru stali się głównie politycy, dziennikarze, przemysłowcy, wyżsi urzędnicy państwowi oraz przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości. Najgłośniejszą akcją stało się porwanie, a następnie zamordowanie w 1978 r. jednego z prominentnych przywódców chadecji i zarazem premiera Włoch Aldo Moro.

Po wyborach w 1976 r. nastąpił powrót do jednopartyjnych rządów chadeków, jednak do 1979 r. Giulio Andreotti współpracował na forum parlamentu z depu-

Tyrol Południowy

Tyrol Południowy znalazł się w granicach Włoch w 1919 r. na mocy traktatu pokojowego z Austrią podpisanego w Saint Germain-en-Laye. Włosi podzielili go wówczas na dwie prowincje: południową ze stolicą w Trydencie, gdzie zdecydowanie przeważała ludność włoska, i północną zwaną Górną Adygą ze stolicą w Bolzano, gdzie z kolei przeważała ludność niemieckojęzyczna. Po II wojnie światowej w 1948 r. władze

Republiki powołały do życia region Trydent-Górna Adyga, a ludności niemieckiej zagwarantowano szeroką autonomię. Niesnaski związane ze współżyciem obu społeczności, które w latach 60. przybrały nawet formę zamachów bombowych, zakończono ostatecznie porozumieniem w 1969 r., a rok później zwiększono samorządowe i budżetowe możliwości całego regionu.

townymi komunistycznymi. Sytuację tę nazwano „historycznym kompromisem”. Po tym, jak w 1978 r. urząd prezydenta po raz pierwszy objął socjalista Alessandro Pertini doszło do rządów koalicyjnych chadeków z republikanami i socjalistami.

Liczne afery, które od początku lat 80. towarzyszyły rządowi chadeków, destabilizowały włoską scenę polityczną. Mowa tu przede wszystkim o bankructwie Banco Ambrosiano, a także o oskarżeniach skierowanych pod adresem czołowych polityków włoskich o przynależność do loży masonskiej P-2, co znalazło odzwierciedlenie w wyniku wyborów parlamentarnych z 1983 r., kiedy doszło do dalszego spadku wpływów chadecji i jednoczesnego wzrostu notowań socjalistów. Warto wspomnieć, że premierem został wówczas socjalista Bettino Craxi, który sprawował tę funkcję aż do 1986 r. – najdłużej w powojennej historii Włoch. Jego gabinet starał się przede wszystkim doprowadzić do równowagi budżetowej, ale konieczne do osiągnięcia tego celu oszczędności nie zostały zaakceptowane przez społeczeństwo. Ze względu na ogólne wymogi gospodarcze także kolejne rządy chadeckie próbowały podążać tą drogą, co wywoływało falę strajków i innych masowych protestów społecznych, których apogeum przypadło na 1989 r., kiedy rząd wprowadził opłaty w służbie zdrowia.

W latach 80. pojawiły się koncepcje przeobrażenia Włoch w federację autonomicznych regionów. Już w 1984 r. powołano do życia Ligę Lombardzką, a pięć lat później Federację Ruchów Ligi Północnej, która zrodziła się z koalicji wyborczej lokalnych lig Piemontu, Toskanii i Friuli-Wenecji Julijskiej. Odniosły one znaczące zwycięstwo w wyborach samorządowych w 1990 r. W 1991 r. wszystkie te stronnictwa doprowadziły do powstania Ligi Północnej. W sferze gospodarczej dominowała orientacja liberalna, silnie akcentowano potrzebę autonomii regionalnej, ponadto silne były akcenty wręcz separatystyczne, kwestionujące – nadmierną zdaniem Ligi – rolę władz centralnych. Negowano również sens dotowania zacofanego południa kraju. Po wyborach samorządowych w 1993 r. Liga Północna stała się najsilniejszą partią Włoch.

Lata 90. ujawniły istotne przeobrażenia na włoskiej scenie politycznej. W znacznej mierze przyczyniły się do tego ujawnione wówczas liczne afery korupcyjne, w które zamieszanych było około 200 czołowych polityków. Wielu z nich oskarżano ponadto o współdziałanie z mafią, a liczne wątki ujawniono podczas operacji „czyste ręce”. Przeprowadzone w 1992 r. przedterminowe wybory pokazały wydatny spadek poparcia społecznego dla rządzących do tej pory stronnictw. Główną jak dotąd siłą włoskiej sceny politycznej – chadecy uzyskali mniej niż 30% głosów. Pojawił się natomiast wspomniany już nowy czynnik – Liga Północna.

Wkrótce doszło do dezintegracji dotychczasowych głównych stronnictw. W 1994 r. Chrześcijańska Demokracja przyjęła nazwę Włoska Partia Ludowa,

„historyczny kompromis”

skandale polityczne

rząd Bettino Craxiego

koncepcja
autonomicznych
regionów

Liga Północna

operacja „czyste ręce”

dezintegracja sceny
politycznej

a środowiska, które nie godziły się na kontynuację dotychczasowego kursu – Centrum Chrześcijańsko-Demokratyczne i Pakt dla Włoch. Włoska Partia Socjalistyczna z kolei nazywała się od 1993 r. Zjednoczoną Partią Socjalistyczną, a odeszli z niej działacze, którzy określili się mianem Włoskich Socjalistów. Upadek bloku wschodniego znacznie osłabił także włoskich komunistów i doszło do dezintegracji WPK. Jedno z jej skrzydeł opowiedziało się za orientacją socjaldemokratyczną, tworząc Demokratyczną Partię Lewicy, która wkrótce zmieniła nazwę na Lewicowi Demokraci. Drugie utworzyło doktrynerską Partię Odrodzenia Komunistów. Jednocześnie pojawiły się zupełnie nowe ugrupowania. Z części licznych wówczas ruchów społecznych wyłoniły się Naprzód Włochy, a także prawicowy Sojusz Narodowy. Ten ostatni ideologicznymi korzeniami sięgał do Włoskiego Ruchu Społecznego – Prawicy Narodowej.

próby stabilizacji
gospodarczo-społecznej

Początek lat 90. przyniósł natomiast próby stabilizacji gospodarczo-społecznej państwa. Podstawą tych wysiłków była prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych. Zreorganizowano nadmiernie rozbudowaną administrację państwową i ograniczono deficyt budżetowy, a w 1993 r. parlament przyjął nową większościowo-proporcjonalną ordynację wyborczą. Premierem został wtedy nie będący zawodowym politykiem były gubernator Banku Włoskiego Carlo A. Ciampi.

premier Silvio Berlusconi

W wyborach w 1994 r. ujawniło się ponownie zjawisko dwubiegowości włoskiej sceny politycznej. Z jej lewej strony usytuowała się koalicja Drzewo Oliwne, a z prawej Sojusz Wolności. W wyborach sukces odniósł nie skompromitowany sprawowaniem władzy blok partii prawicowych, złożony z Naprzód Włochy, Ligi Północnej i Sojuszu Narodowego. Premierem został Silvio Berlusconi. Wkrótce jednak Liga doprowadziła do jego politycznego upadku. W 1996 r. nasiła się separatystyczna działalność Ligi. Powołano wówczas Komitet Wyzwolenia Północy, a następnie proklamowano powstanie Padanii. W kwestii terytorialnej inicjatorzy identyfikowali tę koncepcję z północnymi obszarami Włoch sprzed zjednoczenia, czyli z Piemontem, Lombardią, Ligurią, Górną Adygą, Veneto i Friuli. Rząd tego separatystycznego tworu miałby rezydować w Mantui, a parlament w Wenecji. Jednocześnie ewoluowała nazwa samej Ligi, która w latach 1995-1997 posługiwała się nazwą Liga Północna-Włochy Federalne, a od 1997 r. używa nazwy Liga Północna na rzecz Niepodległości Padanii. Jej przywódcą został U. Bossi. W ramach tego stronnictwa zarysowały się wkrótce dwie frakcje: umiarkowana, nawołująca do nadania Włochom ustroju federalnego, i radykalna, która *expressis verbis* mówi o niepodległości północy kraju.

zwycięstwo koalicji Drzewo
Oliwne i powrót prawicy

W 1996 r. do władzy doszła z kolei koalicja Drzewo Oliwne (Lewicowi Demokraci, Włoska Partia Ludowa, Zieloni, Włoski Ruch Odnowy, Demokraci, Partia Włoskich Komunistów i Demokratyczni Socjaliści). Wybory w 2001 r. przywróciły władzę koalicji prawicy, występującej tym razem pod nazwą Dom Wolności. W jej skład weszły: Naprzód Włochy, Sojusz Narodowy, Liga Północna, Centrum Chrześcijańsko-Demokratyczne oraz Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna, a z Sycylii również bardzo prawicowy Trójkolorowy Płomień. Na fotelu premiera zasiadł ponownie S. Berlusconi, który zapowiedział ożywienie gospodarki m.in. poprzez obniżenie stawek podatkowych, zmniejszenie ingerencji państwa w gospodarkę, a także liberalizację prawa pracy. Ten ostatni punkt niemal doprowadził do furii kręgi związkowe, które w odpowiedzi 16 IV 2002 przeprowadziły strajk generalny.

Na arenie międzynarodowej Włochy nadal opowiadały się za współpracą w ramach NATO, oznajmiając jednocześnie, że są zwolennikiem dalszej integracji europejskiej. W 1992 r. parlament ratyfikował traktat z Maastricht. Włochy przystąpiły także do Unii Gospodarczej i Walutowej, wprowadzając w 2002 r. Euro, po

Ryc. 19

Silvio Berlusconi (ur. 1936)
– premier Włoch w latach
1994-1995 i 2001-2006

11 IX 2001 zaś poparły walkę USA z międzynarodowym terroryzmem, a rok później interwencję w Iraku.

San Marino

Republika ta w 1862 r. przyjęła opiekę Włoch, co zostało zawarte w układzie o przyjaźni, który zarazem uznawał niepodległość kraju. Jego postanowienia potwierdzano w latach 1897 i 1939, a następnie dwukrotnie modyfikowano w 1953 i 1971 r. 21 IX 1944 San Marino wypowiedziało formalnie wojnę Niemcom, co doprowadziło do krótkotrwałej okupacji kraju, wyzwolonego jeszcze w tym samym roku przez wojska amerykańskie i brytyjskie. W latach 1945-1957 państwem rządziła lewicowa koalicja, składająca się z socjalistów i komunistów. Doszło wówczas do gospodarczego konfliktu z Włochami, w rezultacie którego Włosi wprowadzili nawet w latach 1951-1953 sankcje ekonomiczne wobec San Marino. Spór zakończono w 1954 r. zawarciem bilateralnego układu. W myśl zawartych w nim postanowień Włosi zobowiązali się do stałej, corocznej dotacji dla San Marino, a państwo to w rewanżu zgodziło się na zniesienie własnej waluty i granic celnych. Osiągnięciem sprawującej wówczas władzę ekipy było objęcie w 1955 r. wszystkich obywateli oraz stałych mieszkańców opieką zdrowotną.

W latach 1957-1973 krajem rządziła z kolei koalicja chrześcijańskich demokratów i socjaldemokratów, a potem przez krótki okres chadeków i socjalistów. Wtedy też – od 1 I 1960 – przyznano kobietom prawo udziału w wyborach, w 1973 r. zaś umożliwiono im sprawowanie urzędów państwowych. W rezultacie rok później kobieta po raz pierwszy weszła w skład rządu. Na przełomie lat 80. i 90. do władzy doszli ponownie komuniści w koalicji z chrześcijańskimi demokratami, a w 1992 r. z kolei chadecy i socjaliści. San Marino jest od 1988 r. członkiem Rady Europy, a od 1992 r. – ONZ; znalazło się także w wielu innych organizacjach międzynarodowych, takich jak WHO, WTO i MFW.

opieka Włoch

włoskie sankcje
ekonomiczne

dotacja dla San Marino

przyznanie praw kobietom

Półwysep Iberyjski

Hiszpania

międzynarodowa
izolacja Hiszpanii

Po zakończeniu wojny sytuacja kraju była trudna. Władze podjęły wówczas co prawda wiele decyzji wobec sprzymierzonych, wspomagając ratowanie Żydów czy też godząc się na wykorzystanie swych lotnisk oraz portu w Barcelonie, ale nie zapobiegło to międzynarodowej izolacji Madrytu. Hiszpania nie została członkiem ONZ, a w grudniu 1946 r. państwa członkowskie zerwały z nią stosunki dyplomatyczne. Ponadto grupy komunistów i anarchistów próbowały do 1949 r. prowadzić w północnych, górzystych rejonach kraju wojnę partyzancką. Francisco Franco podjął wówczas liczne działania, które miały ustabilizować sytuację wewnętrzną kraju. Już 13 VII 1945 reaktywowane Kortezy przyjęły, opartą na konstytucji z 1876 r., deklarację *Hiszpańskie Prawa* oraz zwiększono – kosztem Falangi – możliwości działania środowisk katolickich. Zwieńczeniem tego procesu było referendum przeprowadzone w 1947 r., w którym społeczeństwo opowiedziało się za monarchią, z tym że *caudillo* miał zostać dożywotnim szefem państwa.

Ryc. 20

Francisco Franco y Bahamonde (1892-1975) – „Jefe del Estado Español” w latach 1936-1975

Na uchodźstwie opozycja próbowała formować konkurencyjny ośrodek władzy. W połowie sierpnia 1945 r. 94 deputowanych do republikańskich Kortezów zgromadziło się w Meksyku i powołało Diego Martinez Barrio na prezydenta republiki. Zaplecze polityczne powołanego przezeń rządu José Griala stanowili socjaliści,

lewicowi republikanie i republikanie. Komuniści dołączyli do tej koalicji dopiero w marcu 1946 r. Władze te zdobyły formalne uznanie kilkunastu państw, w których gronie znalazła się także Polska, ale – co znamienne – zabrakło ZSRR.

Dopiero rozwój zimnej wojny w zasadniczej mierze zmienił położenie Hiszpanii. Jej niewątpliwym atutem było strategiczne położenie. Już w 1951 r. Hiszpanie otrzymali, w ramach MSA pierwszą amerykańską pożyczkę w wysokości 62,5 mln dolarów, a w roku następnym około 100 mln. Waszyngton sondował wówczas w gronie swych europejskich sojuszników możliwość związania Madrytu z NATO. Europejscy sojusznicy Stanów Zjednoczonych zareagowali jednak negatywnie nie tylko na tego rodzaju umowę, ale także na ewentualność bilateralnego porozumienia USA – Hiszpania. W 1953 r. zawarto układ wojskowy ze Stanami Zjednoczonymi, który zagwarantował Hiszpanii, w zamian za udostępnienie baz, amerykańską pomoc gospodarczą. Ponadto w tym samym roku doszło do podpisania konkordatu z Watykanem. Dwa lata później Madryt został przyjęty do ONZ.

Mimo dyktatury w drugiej połowie lat 50. doszło w Hiszpanii do istotnych przemian. Zaczęły wówczas powstawać, niezależnie od frankistowskich syndykatów, organizacje związkowe pod nazwą Komisji Robotniczych, których początki sięgają fal strajków w Baskonii (1956) i Asturii (1958), kiedy tworzono je spontanicznie w celu wyłonienia reprezentantów do

negocjacji z rządem. Od 1962 r. nabierały instytucjonalnego charakteru, następnie łączyły się w struktury branżowe, a wreszcie zawierały porozumienia na szczeblu państwa. Jednocześnie Franco poszedł w kierunku liberalizacji gospodarki, a znaczącą rolę w tym procesie odegrali działacze katoliccy z Opus Dei. W rezultacie doszło do szybkiego, sięgającego 10% rocznie, wzrostu gospodarczego.

rola Opus Dei

Od początku lat 60. mamy do czynienia z kontrolowaną liberalizacją na arenie wewnętrznej, polegającą na ograniczeniu cenzury i represji wobec opozycji oraz tolerowaniu strajków o charakterze ekonomicznym. Przyjęta w 1966 r. „ustawa organiczna” w niewielkim stopniu skorygowała funkcjonowanie kluczowych instytucji autorytarnego państwa. Trzy lata później Franco proklamował swym następcą wnuka Alfonsa XIII, Juana Carlosa de Burbón. Równolegle Hiszpania przystępowała do organizacji międzynarodowych, czyniła starania o członkostwo w EWG, a w 1970 r. podpisała układ preferencyjny.

„ustawa organiczna”

Na arenie międzynarodowej Hiszpania zabiegała wówczas o poparcie państw Ameryki Łacińskiej, a także krajów arabskich, odcinając się od stanowiska Izraela. W 1956 r. przyznała niepodległość swojej części Maroka, z wyjątkiem Ceuty i Melilli. Następnie w 1968 r. niezależność otrzymały posiadłości Madrytu w Afryce Równikowej (Gwinea Równikowa). Rok później nastąpił kolejny ukłon w stronę Rabatu, kiedy Hiszpanie przekazali pod jego jurysdykcję terytorium Sidi Ifni. Nie powiodła się natomiast zainaugurowana na początku lat 60. akcja zmierzająca do odebrania Wielkiej Brytanii Gibraltaru. Wstrzymano ją w 1969 r. Na przełomie lat 60. i 70. nastąpiła ograniczona normalizacja kontaktów z krajami bloku komunistycznego. W 1976 r. Hiszpanie wycofali się z Sahary Hiszpańskiej.

posunięcia dekolonizacyjne

Wkrótce pojawiły się nowe problemy. Po Soborze Watykańskim II Kościół katolicki zaczął zajmować wobec frankizmu bardziej krytyczne stanowisko, co zbiegło się z nasileniem ruchów separatystycznych w Katalonii i Baskonii. W drugim z tych krajów było to konsekwencją działalności prowadzonej przez założoną w 1959 r. i hołdującą terrorowi skrajnie lewicową organizację *Euskadi Ta Askatasuna* (Kraj Basków i Wolność – ETA). Dąży ona konsekwentnie do niepodległości Baskonii, w skład której miałyby wejść następujące prowincje Hiszpanii: Vizcaya, Guipúzcoa, Álava i Nawarra, oraz Francji: Lapurdi, Dolna Nawarra i Zuberoa. W 1961 r. opowiedziała się za stosowaniem sabotażu. Już w 1962 r. deklarowała antyimperializm, walkę klas i opozycję wobec hispanizacji kraju Basków. Na przełomie lat 1963/1964 integralną częścią jej programu stał się marksizm-leninizm, niewolny wszakże od elementów maoizmu. W 1968 r. jej kierownictwo proklamowało stosowanie terroru wymierzonego w funkcjonariuszy państwa hiszpańskiego, w tym Guardia Civil.

krytyczne stanowisko
Kościola

działalność ETA

stosowanie terroru

W 1973 r. Franco odszedł ze stanowiska premiera, które powierzył admirałowi L. Carreco Blanco. Ten jednak wkrótce, bo już 20 grudnia tego samego roku zginął z rąk członków ETA. Zasadniczym przełomem, zgodnie z oczekiwaniami, okazała się śmierć Franco 20 XI 1975. Na tron wstąpił Juan Carlos I. W niespełna rok później na fotelu premiera zasiadł A. Suárez González, który okazał się bardzo zręcznym negocjatorem, zważywszy na konieczność szukania kompromisowych rozwiązań między frankistami a demokratyczną opozycją. Podejmowane przezeń w tym zakresie działania zyskały sobie miano przełomu wynegocjowanego (*ruptura pactada*). W efekcie w grudniu 1976 r. przyjęto na drodze referendum ustawę o reformie politycznej umożliwiającą m.in. legalizację partii politycznych.

śmierć Franco
i król Juan Carlos Iprzełom wynegocjowany
premera González

Wybory 15 VI 1977 przyniosły, co prawda, zwycięstwo kierowanej przez Suáreza centroprawicowej koalicji – Unii Centrum Demokratycznego (UCD), ale znaczący sukces odniosła także Hiszpańska Socjalistyczna Partia Robotnicza (*Partido Socialista Obrero Español* – PSOE). Wtedy też tymczasową autonomię uzyskały

pakty z Moncloa

Katalonia i Baskonia. W listopadzie rząd Suáreza uzgodnił ze związkami zawodowymi kluczowe reguły prowadzenia polityki społeczno-gospodarczej (pakty z Moncloa), które umożliwiły redukcję deficytu budżetowego i reformę podatkową, co wydatnie przyczyniło się do przezwyciężenia przez Hiszpanię kryzysu gospodarczego. W 1978 r. uchwalono demokratyczną konstytucję, stwarzającą prawne podstawy do ukonstytuowania się w latach 1979-1983 17 autonomicznych wspólnot. W rezultacie w Baskonii i Katalonii rządy zdominowały partie narodowe. Kryzys wewnętrzny w łonie UCD skłonił w 1981 r. Suáreza do odejścia z funkcji premiera i powierzenia jej L. Calvo Sotelo. 23 lutego tego roku podczas głosowania w Kortezach nad jego kandydaturą, gmach parlamentu zaatakował oddział pułkownika A. Tejero. Tę próbę zamachu stanu uderemnił swoją zdecydowaną postawą Juan Carlos, co otworzyło w 1982 r. Hiszpanii drogę do NATO.

próba zamachu stanu

Pierwsza połowa lat 70. przyniosła podział w ETA. W 1974 r. powstały dwie struktury: opowiadająca się za stosowaniem terroru ETA wojskowa i ETA polityczno-wojskowa, która nie potępiając przemocy włączyła się do akcji podejmowanych przez hiszpańską lewicę. Istotne znaczenie miały przemiany na początku lat 80., kiedy ETA polityczno-wojskowa uległa w 1982 r. samorozwiązaniu, a działalność kontynuowała jedynie ETA wojskowa. Odtąd obiektem jej ataków stali się również urzędnicy autonomicznej Baskonii. Sama ETA wyłoniła z siebie polityczne skrzydło – założoną jeszcze w 1978 r. partię Herri Batasuna. Przełom lat 80. i 90. przyniósł poważne osłabienie potencjału ETA za sprawą współdziałania tajnych służb Hiszpanii i Francji.

podział ETA

W wyborach w 1982 r. zwyciężyła PSOE, a na prawicy dominował Sojusz Ludowy, który w 1989 r. zmienił nazwę na Partia Ludowa. Socjaliści wygrywali kolejne wybory w 1986, 1989 i 1993 r. Głównymi osiągnięciami była reforma szkolnictwa i restrukturyzacja gospodarki, co jednak w konsekwencji oznaczało wyraźny wzrost bezrobocia. W 1986 r. przyjęto Hiszpanię do Wspólnoty Europejskiej, a w 1992 r. ratyfikowała traktat z Maastricht, stając się rok później członkiem Unii

rządy socjalistów

Ryc. 21
Demonstracja baskijskiej
organizacji Euskal Herritarok
(My, Naród Baskijski)

Europejskiej. Na przeszkodzie dalszych rządów PSOE stały afery korupcyjne i wysokie bezrobocie. Cieniem na rządach socjalistów położyła się w tym okresie również działalność *Grupos Antiterroristas de Liberación* (Antyterrorystyczne Oddziały Wyzwolenia – GAL). Ta nielegalna, aczkolwiek utworzona przez funkcjonariuszy hiszpańskich służb bezpieczeństwa, organizacja zwalczała zbrojnie w latach 1983-1987 ETA. Głównym terenem jej działania była południowo-zachodnia Francja. Fakt prowadzenia przez GAL operacje ujawniono w 1994 r., co w znacznej mierze przyczyniło się do odsunięcia PSOE od władzy.

Antyterrorystyczne
Oddziały Wyzwolenia

W wyborach w 1996 r. zwyciężyła Partia Ludowa i powtórzyła ten sukces w 2000 r., kiedy na czele rządu stanął M. Aznar. Liberalne reformy gospodarcze (redukcja wydatków budżetowych, repriwatyzacja i obniżenie podatków) zaowocowały ożywieniem gospodarki przy jednoczesnym spadku bezrobocia. W 2002 r. Hiszpania przyjęła euro. Aznar nie zdołał jednak rozwiązać problemu ETA. Pod koniec lat 90. wzmiankowana działalność GAL stała się przedmiotem procesów sądowych, a najbardziej spektakularne było skazanie w 1998 r. byłego ministra spraw wewnętrznych J. Barrionuevo. We wrześniu tego samego roku ETA ogłosiła zawieszenie broni, jednak już w styczniu 2000 r. wznowiła organizację zamachów. W efekcie w trakcie całego okresu jej działalności śmierć poniosły (do stycznia 2001 r.) 793 osoby, w tym 327 cywilów.

liberalne reformy
gospodarcze

tragiczny bilans
terroru ETA

Andora

To będąc z formalno-prawnego punktu widzenia konstytucyjną monarchią księstwo nie posiadało do 1993 r. suwerenności prawno-międzynarodowej. Od-tąd Głową państwa są dwaj współksiążęta: prezydent Francji i hiszpański biskup z Seo de Urgel, aczkolwiek ich uprawnienia są dość ograniczone. Obejmują one prawo weta wobec traktatów międzynarodowych, a ponadto funkcje reprezentacyjne. Współksiążęta gwarantowali Andorze bezpieczeństwo i sprawowali najwyższą władzę ustawodawczą przez swoich reprezentantów – *viguiers*, a także stałych delegatów.

współksiążęta

Koniec II wojny światowej nie stanowił w dziejach Andory żadnej istotniejszej cezury. Tryb życia mieszkańców księstwa nie uległ poważniejszym zmianom od schyłku XIX w. W dalszym ciągu podstawą utrzymania było pasterstwo i rolnictwo. Jednakże już w latach 50. postawiono na rozwój handlu i turystyki, co oznaczało bardzo gwałtowny rozwój bankowości, zwłaszcza – ze zrozumiałych względów – z kapitałem francuskim i hiszpańskim. Od tego czasu rolnictwo przestało być dominującą gałęzią gospodarki. Konsekwencją tego procesu było dążenie do modernizacji mechanizmów politycznych. W efekcie w 1970 r. rozpoczęto proces etapowego wprowadzania powszechnego prawa wyborczego do Rady Generalnej, która była gremium skupiającym reprezentantów gmin. W dalszym ciągu obowiązywał formalny zakaz istnienia partii politycznych. Jednak już w 1979 r. powołano do życia Demokratyczną Partię Andory opowiadającą się za unowocześnieniem gospodarki i systemu politycznego. W 1981 r. przyjęto akt o reformie lokalnych organów władzy, precyzując ich kompetencje. W 1990 r. Rada Generalna powołała komisję do opracowania projektu konstytucji. Rok później współksiążęta oznajmili gotowość ograniczenia swych kompetencji i przyznanie Andorze suwerenności. Pierwszą w dziejach konstytucję zatwierdzono w referendum przeprowadzonym w 1993 r. W tym samym roku Andora została członkiem ONZ.

pasterstwo i rolnictwo

handel i turystyka

etapowe przemiany
społeczno-polityczne

niepodległość w 1993 r.

15 I 1981 obaj współrządcy wydali dekret o reformie. Przewidywał on reformę systemu rządów, a zwłaszcza powołanie pierwszego w dziejach księstwa rządu –

dekret o reformie

Rady Wykonawczej, który powstał rok później. W 1988 r. rozpoczął on negocjacje ze Wspólnotami Europejskimi. Do podpisania umowy w tej sprawie doszło w Luksemburgu w lipcu 1990 r. Kilka miesięcy wcześniej współksiążęta na mocy odrębnego dekretu włączyli do systemu prawnego księstwa zasady Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

konstytucja z 1993 r.

W 1990 r., kierując się sugestiami Wspólnot Europejskich, Rada Generalna zleciła rządowi opracowanie projektu konstytucji. W lutym 1993 r. został on zatwierdzony przez Radę, a miesiąc później uzyskał w referendum poparcie 74% mieszkańców księstwa. W rezultacie w kwietniu 1993 r. podpisali ją obaj suwereni, którzy od tego momentu stali się jedynie tytularnymi panującymi, a nie rządzącymi. Władza ustawodawcza znalazła się w gestii Rady Generalnej, w sferze administracji parafie większe niż do tej pory uprawnienia. W czerwcu 1993 r. doszło do podpisania trójstronnego francusko-hiszpańsko-andorańskiego układu normującego współpracę tych trzech państw. W lipcu tego roku Andora została członkiem ONZ. We wrześniu 1993 r. na mocy konstytucji wprowadzono nowe prawo wyborcze. Od tego samego roku w Andorze funkcjonuje system wielopartyjny, a głównymi stronnictwami są Unia Liberalna (*Unió Liberal*) i Zgrupowanie Narodowo-Demokratyczne (*Agrupació Nacional Democràtica*).

system wielopartyjny

W 1994 r. rządy objęła Unia Liberalna. Wyborcy pozytywnie zweryfikowali sposób sprawowania przez nią władzy w kolejnych wyborach w 1997 i 2001 r.

Portugalia

Dyktatura António Salazara de Oliveiry oznaczała zakaz działalności partii politycznych, z wyjątkiem prorządowej Unii Narodowej (*União Nacional* – UNa), której program odwoływał się do tradycji narodowych i katolickich oraz głosił potrzebę stabilizacji państwa. Nawoływała do podporządkowania interesów jednostki zbiorowości, jak też do zorganizowania państwa i społeczeństwa w duchu korporacjonizmu. Nie była ona *de iure* partią polityczną, lecz organizacją skupiającą obywateli pragnących uczestniczyć w życiu politycznym. Jednak nie odgrywała samodzielnej roli, bowiem stanowiska polityczne obsadzano niezależnie od przynależności do UNa.

rozbięcie opozycji

Co prawda, od 1945 r. zezwalano opozycji na udział w wyborach tak parlamentarnych, jak i prezydenckich, ale była ona na tyle rozbita, a także poddana presji polityczno-policyjnej, że nigdy nie udało się jej uzyskać nawet jednego miejsca w parlamencie. Jedynym spektakularnym sukcesem był 1958 r., kiedy kandydat opozycji H. Delgano zagroził w wyborach prezydenckich dyktaturze. Został jednak wkrótce zamordowany przez policję. W efekcie przy wyborze prezydenta posługiwano się odtąd posłusznym parlamentem.

członek założyciel NATO

W polityce zagranicznej kontynuowany był funkcjonujący nieprzerwanie o 1703 r. sojusz z Wielką Brytanią, a także przedłużono podpisaną w 1943 r. z Amerykanami umowę o bazie wojskowej na Azorach. W okresie zimnej wojny stosunki Lizbony z Waszyngtonem jeszcze bardziej się zacieśniły. W 1948 r. Portugalia stała się jednym z beneficjentów planu Marshalla, rok później jednym z członków założycieli NATO. Początek lat 50. przyniósł wiele kłopotów kolonialnych, których natężenie przypada na następną dekadę. Już w 1961 r. Indie zajęły zbrojnie Goa, Daman i Diu. Następnie w 1 poł. lat 60. wybuchły walki partyzanckie w Angoli, Gwinei Portugalskiej i Mozambiku. W efekcie Portugalia zacieśniła stosunki z RPA i Rodezją.

Salazar i Caetano

W 1968 r. władzę od poważnie już chorego Salazara przejął M. Caetano. Próby reformy systemu zostały jednak wkrótce porzucone. Co prawda, aż do 1973 r.,

kiedy Portugalia została dotknięta skutkami kryzysu paliwowego, trwał wzrost gospodarczy, ale kraj nie skracał dystansu w tej dziedzinie do rozwiniętych państw Europy Zachodniej. Ponadto koszty wojen kolonialnych pochłaniały połowę budżetu. Począwszy od 1968 r. władze próbowały reaktywować wegetującą w sensie politycznym UNa, czego jedynym dostrzegalnym rezultatem było wyłonienie się niezbyt licznej grupy o liberalnym nastawieniu, której przewodził F. Sá Cameiro. W 1970 r. zmieniono nazwę UNa na Akcję Narodowo-Ludową, a na jej czele stanął premier Caetano. Nie zapobiegło to jednak pogłębianiu się kryzysu. W tym stanie rzeczy zarówno opozycja, jak i liberalne skrzydło grupy rządzącej domagały się poważnych zmian. Sytuacja dodatkowo się skomplikowała, kiedy ferment ogarnął również wojsko.

koszty wojen kolonialnych

25 IV 1974 doszło do przeprowadzonego przez Ruch Sił Zbrojnych (*Movimento das Forças Armadas* – MFA) przewrotu. Działania w tym kierunku zainicjowali jesienią 1973 r. młodszy oficerowie, których irytowały zarówno warunki służby, jak i przedłużające się konflikty afrykańskie. W grudniu tego roku wyłoniono komitet koordynacyjny, któremu przewodził współpracujący z Portugalską Partią Komunistyczną pułkownik V. Gonçalves. Wkrótce nawiązano kontakty z pozostającymi od marca 1974 r. w opozycji do Caetano generałami F. Gomesem i A. Spínolą. 25 kwietnia rano zbuntowane oddziały wojskowe obsadziły kluczowe punkty stolicy oraz Porto. Caetano poddał się Spínoli. Wydarzenia w Lizbonie przebiegły praktycznie bez ofiar – zginęło jedynie 5 osób w trakcie trwającego dobie obłężenia kwatery głównej policji politycznej DGS. Władzę przejęła Rada Ocalenia Narodowego, na czele której stanął Spínola. Już 26 kwietnia prezydent Américo Tomás, premier Caetano oraz jego ministrowie zostali internowani na Maderze, a w maju dwóch pierwszych wywieziono do Brazylii. Symbolem rewolucji stały się czerwone goździki, które ludność stolicy wręczała 25 kwietnia żołnierzom. Jednocześnie kierownictwo MFA znalazło się w ręku wąskiej grupy lewicujących oficerów. Doszło do konfliktu ze Spínolą, w rezultacie którego już w lipcu 1974 r.

przewrót Ruchu
Sił Zbrojnych

rewolucja goździków

Ryc. 22

Żołnierze MFA na ulicach Lizbony podczas tzw. rewolucji goździków (28 IV 1974)

oficerowie MFA zdominowali rząd, a premierem został Gonçalves. Jedną z jego pierwszych istotnych decyzji było przerwanie działań wojskowych w koloniach. W kraju natomiast komuniści próbowali sięgnąć po pełnię władzy.

terror MFA

30 września wymuszono na Spínoli dymisję, a wyraźnie prokomunistyczne kierownictwo MFA eliminowało przeciwników, stosując terror polityczny. Podjęto również starania o instytucjonalizację MFA, zwłaszcza po 11 III 1975, kiedy Spínola próbował wrócić do władzy. Już jesienią poprzedniego roku wyłoniono Radę Najwyższą MFA, a w marcu 1975 r. Radę Rewolucji i Zgromadzenie MFA, które *de facto* pełnić miało funkcje wojskowego parlamentu. Jednocześnie wśród szeregowych członków MFA narastało przekonanie o konieczności wycofania się armii z życia politycznego. Tymczasem w myśl zawartej 11 IV 1975 umowy z partiami politycznymi Rada Rewolucji stała się – na okres od 3 do 5 lat – kluczowym organem władzy. Mimo iż wybory do konstytuandy przyniosły porażkę komunistom i ich poplecnikom, zarówno MFA, jak i rząd dążyły do przyspieszenia tempa zmian rewolucyjnych. Narastał chaos ekonomiczny i polityczny.

chaos ekonomiczny
i polityczny

W tym stanie rzeczy wykrystalizowały się w kierownictwie MFA trzy grupy: ultrakomunistyczna, na czele której stanął generał O. Saraiva de Carvalho, umiarkowanie komunistyczna z premierem Gonçalvesem na czele oraz socjalistyczna, która swym przywódcą obrała majora E. Melo Anuntesa. Doprowadziło to we wrześniu 1975 r. do upadku rządu Gonçalvesa, na czym zyskali socjaliści. Rozpoczął się wtedy proces ograniczania wpływów MFA, zwłaszcza po porażce próby puczu, któremu przewodził generał Saraiva de Carvalho. 26 II 1976 MFA zmuszona została do podpisania z partiami politycznymi nowej umowy ograniczającej zakres władzy Rady Rewolucji. W myśl zawartych w niej postanowień stała się ona w okresie 1976-1982 organem doradczym prezydenta i strzec miała wierności idei rewolucji. Rozwiązanie to doprowadziło do stopniowej dekompozycji MFA, a w 1982 r. znowelizowana konstytucja po prostu zlikwidowała Radę Rewolucji.

ograniczenie władzy MFA

Już bezpośrednio po przewrocie rządząca wówczas lewica zainicjowała nacjonalizację głównych gałęzi gospodarki, banków, a także parcelację wielkich majątków ziemskich. Komunistyczny nurt szedł jeszcze dalej, dążąc do scentralizowania związków zawodowych, a także przejęcia kontroli nad środkami masowego przekazu. 25 IV 1975 przeprowadzono wybory do konstytuandy, które dały zwycięstwo Partii Socjalistycznej i socjaldemokratycznej Partii Ludowo-Demokratycznej. Komuniści zintensyfikowali działalność rewolucyjną na prowincji tworząc zgromadzenia ludowe. Sytuację komplikował poważny kryzys gospodarczy, na który złożyły się recesja, inflacja i bezrobocie. Po kilku miesiącach rząd popierała jedynie grupa Gonçalvesa. Nałożyło się na to ostrzeżenie ze strony USA, że ZSRR może chcieć ingerować w wewnętrzne sprawy Portugalii. W efekcie we wrześniu 1975 r. doszło do sformowania nowego gabinetu. 25 listopada komuniści próbowali zbrojnie sięgnąć po władzę, ale udało się ich powstrzymać siłom pułkownika A. Eanesa.

kryzys gospodarczy

demokratyczna konstytucja

Na skutek przemian politycznych, do których doszło na przełomie lat 1975/1976, w nowej konstytucji zawarto gwarancje dla demokratycznego systemu władzy i pluralizmu politycznego. Prezydentem został wówczas Eanes. Azory i Madera otrzymały autonomię. Sytuacja kraju była jednak złożona, bowiem z Afryki napłynął 1 mln przesiedleńców. Zachód przyszedł wówczas Portugalii z pomocą materialną, co wydatnie ułatwiło kontynuowanie demokratycznych przemian. Wstrzymano nacjonalizację gospodarki, a w 1977 r. Lizbona zgłosiła wniosek o przyjęcie do EWG. Niestabilność sceny politycznej zmuszała do tworzenia rządów koalicyjnych, mniejszościowych lub zgoda pozapartyjnych. Dochodziło

million przesiedleńców
z Afryki

też do sporów między prezydentem i partiami politycznymi. Na to wszystko nałożyły się akty terroru ze strony komunistów. Nie istniało jednak poważniejsze zagrożenie dla młodej demokracji. Na przełomie lat 70. wybory wygrał dwukrotnie centroprawicowy Sojusz Demokratyczny, w którego skład wchodziła Partia Socjaldemokratyczna (*Partido Social Democrata* – PSDe) o nastawieniu liberalnym oraz Centrum Demokratyczno-Społeczne (chadecy) i monarchiści.

W latach 1982 i 1989 osiągnięto – wbrew zdecydowanemu sprzeciwowi komunistów – porozumienie w sprawie zmian w konstytucji. W 1982 r., jak już wspomniano, zniesiono Radę Rewolucji i ograniczono uprawnienia prezydenta, a w 1989 r. usunięto artykuły o socjalistycznej proveniencji ideologicznej, np. zakaz denacjonalizacji. W 1986 r. Portugalia została członkiem EWG. Wybory parlamentarne z lat 1985-1987 stały się początkiem stabilizacji politycznej. Rządziły wówczas na przemian PSDe i PS. W 1992 r. Portugalia ratyfikowała traktat z Maastricht i rok później została członkiem Unii Europejskiej. Już w 2002 r. gospodarka i finanse Portugalii były w na tyle dobrym stanie, że escudo zostało zastąpione przez euro.

Począwszy od lat 80. współpraca na forum Europy jest najważniejszym kierunkiem portugalskiej polityki zagranicznej. Jednocześnie Portugalii udało się odnowić kontakty z byłymi koloniami. W 1996 r. powołano do życia Wspólnotę Państw Języka Portugalskiego. Trzy lata później na mocy układu z 1987 r. przekazano ChRL Makau. Lizbona wspierała również niepodległościowe aspiracje mieszkańców Timoru Wschodniego.

zmiany w konstytucji

członkostwo Unii Europejskiej

Wspólnota Państw Języka Portugalskiego

Malta

Wyspa ta stała się kolonią Wielkiej Brytanii w 1814 r. na mocy traktatu paryskiego. Po zakończeniu II wojny światowej metropolia przyznała Maltańczykom autonomię wewnętrzną. Wtedy też pojawiły się dążenia do samostanowienia. W 1947 r. ogłoszono trzecią z kolei konstytucję, która przewidywała m.in. powołanie do życia jednoizbowego parlamentu. W latach 50. na arenie politycznej funkcjonowały dwie partie: prokatolicka Partia Nacjonalistyczna (*Partit Nazzjonalista* – PN) i antyklerykalna Maltańska Partia Pracy (*Parti Laburista Malti* – PLM). Głównym punktem programu pierwszej z nich stało uzyskanie przez Maltę statusu dominium w ramach Wspólnoty Narodów. Druga opowiadała się za integracją z Wielką Brytanią, ale zasadniczą kością niezgody było korzystanie przez Maltańczyków, na identycznych zasadach jak Brytyjczycy, z przywilejów socjalnych bez współuczestniczenia w kosztach utrzymania systemu. Drugim ważnym punktem spornym był stosunek do Kościoła katolickiego.

Od 1943 r. arcybiskupem Malty był Michael Gonzi, który do 1924 r. był aktywnym działaczem PLM, zarazem jednak żywił on niezłomne przekonanie, że Kościół nie może podlegać żadnej władzy świeckiej. Okres, kiedy był biskupem Gozo (od 1924 r.), a następnie, kiedy stał na czele Kościoła maltańskiego, stanowił nieprzerwane pasmo sporów z rządem, niezależnie od tego, która partia sprawowała władzę. Jednym z istotniejszych punktów spornych był stosunek do integracji z Wielką Brytanią. Kościół zdecydowanie się temu sprzeciwiał, stanie się bowiem częścią protestanckiego kraju mogłoby narazić na szwank zdecydowanie uprzywilejowaną pozycję Kościoła na Malcie. Prowadzono przeciw tej koncepcji intensywną kampanię propagandową. Arcybiskup Gonzi zdecydował się nawet obłożyć interdyktem opowiadającą się za integracją Radę Wykonawczą MLP.

Postulował on m.in. wprowadzenie cywilnych małżeństw, zakaz uczestnictwa Kościoła w życiu publicznym, zakaz stosowania sankcji kościelnych w celu wpły-

kolonia Wielkiej Brytanii

partie polityczne

spory rządu z Kościołem

projekt konstytucji z 1964 r.

spór premiera Mintoffa
z arcybiskupem Gonzim

wania na wyborców, zagwarantowanie wolności wyznania dla niekatolików oraz nieobowiązkową naukę religii. Gonzi oznajmił w odpowiedzi, iż woli więzienie niż aprobatę tych postulatów. Do załagodzenia sporu doszło ostatecznie za pośrednictwem watykańskiego dyplomaty biskupa Emmanuela Gerarda'ego dopiero w kwietniu 1969 r., kiedy zgodzono się na rozdział między władzami: świecką i duchowną. Kler miał odtąd unikać wpływania na decyzje polityczne obywateli, zachował jednak prawo do nauczania zasad wiary.

dążenie do niepodległości

Do poważnego kryzysu doszło pod koniec lat 50. Zorganizowane w 1956 r. referendum w sprawie integracji nie dało jasnej odpowiedzi w tej kwestii. Wzięło w nim udział 59% uprawnionych, z których 74% poparło ideę integracji. Począwszy jednak od referendum Maltańczycy coraz wyraźniej opowiadali się za niepodległością. PLM pragnęła natomiast zachować dotychczasowy stan rzeczy aż do momentu, kiedy Brytyjczycy nie doprowadzą do sanacji gospodarki wysp, przeciw czemu oponowała PN, która już pół roku po głosowaniu poinformowała Londyn, że Maltańczycy domagają się niezależności. Londyn nie protestował, bowiem kryzys sueski sprawił, że zmieniła się koncepcja obrony Zjednoczonego Królestwa i śródziemnomorskie bazy przestały być w tym celu nieodzowne. Tymczasem w kwietniu 1958 r. konflikt wewnętrzny w łonie PLM stał się przyczyną dymisji ówczesnego premiera Dominica Mintoffa. Doszło wtedy do wielu wystąpień ulicznych, co sprawiło, że broniąc stabilizacji gubernator przejął pełnię władzy, a Malte ponownie podporządkowano kolonialnej administracji. Autonomię samorządową przywrócono dopiero w pierwszych miesiącach 1962 r. Wtedy to proklamowano, będąc członkiem Wspólnoty Narodów, Państwo Maltańskie. W gestii Brytyjczyków pozostawiono sprawy zagraniczne i obronę. W następnym roku doszło w Londynie do konferencji, na której roztrząsana była kwestia niepodległości. Jądrzem sporu

dymisja Mintoffa

Ryc. 23

Antyrządowa demonstracja
maltańskiej Partii Pracy (9
IX 1959)

między Kościołem a częścią elit maltańskich okazał się jednak projekt konstytucji z 1964 r. Premier Mintoff wysuwał wobec niego zasadnicze zastrzeżenia mówiące o uprzywilejowanej pozycji Kościoła, co było jego zdaniem nie do przyjęcia. Ostatecznie 21 IX 1964 Malta stała się państwem niepodległym i od razu zyskała członkostwo ONZ. W 1971 r. zawarto w tej sprawie formalne porozumienie. W 1970 r. Malta zawarła umowę stowarzyszeniową z EWG.

niepodległość w 1964 r.

13 XII 1974 Maltę ogłoszono republiką, do tej pory bowiem głową państwa była *de iure* monarchini brytyjska. Pierwszym prezydentem został wtedy Anthony Mamo. Proklamowanie republiki sprawiło, że nowe władze ograniczyły wpływ Kościoła, znacjonalizowano również radio i telewizję. Mintoffowi sprzyjała sytuacja ekonomiczna, bowiem, w znacznej mierze dzięki wsparciu zaprzyjaźnionych krajów arabskich oraz państw EWG, gospodarka kraju miała się świetnie. Ze swej strony Mintoff zmierzał coraz wyraźniej ku modelowi „realnego socjalizmu”. Potrzebując na to nowych środków finansowych przystąpił do renegotjacji umowy zezwalającej Wielkiej Brytanii i jednostkom innych państw NATO na korzystanie z bazy morskiej. Jego niepokonane oczekiwania finansowe sprawiły jednak, że rokowania zakończyły się fiaskiem i w efekcie żołnierze brytyjscy wycofali się z Malty wiosną 1979 r. Dzień 31 marca celebrowany jest jako Dzień Wolności.

Malta republiką

rozkwit gospodarki

wycofanie żołnierzy brytyjskich z Malty

Na początek lat 80. przypadają istotne reformy wewnętrzne, w tym nacjonalizacja najważniejszych sektorów gospodarki: transportu i telekomunikacji oraz bankowości. Mintoff, nie rezygnując z korzyści, które dawały więzy z Europą Zachodnią, dążył do zbliżenia z blokiem wschodnim, a także z państwami arabskimi, z którymi – jak głosił – łączyły Maltę wielowiekowe więzy kulturowe i językowe. Wsparcia poszukiwano też w Korei Północnej. W wyniku wyborów, przeprowadzonych w maju 1987 r., rządy przejęła PN. Współpraca z Maghrebem, zwłaszcza z Libią, była kontynuowana, co oznaczało dla Malty gwarancję dostaw libijskiej ropy naftowej.

rządy Partii Nacjonalistycznej

Dokonana w czerwcu 1993 r. przez Komisję Europejską ocena stanu przygotowań Malty do członkostwa w EWG była powściągliwa. La Valletta została wówczas zobligowana do reformy polityki monetarnej, systemu podatkowego oraz reguł ochrony środowiska naturalnego. W lutym 2000 r. rozpoczęła się ostatnia runda negocjacji w sprawie członkostwa Malty w UE, która zakończyła się przystąpieniem tego kraju do Unii 1 maja 2004 r.

przystąpienie do UE

Cypr

Po II wojnie światowej, w latach 50. nasilił się problem cypryjski, przybierając wymiar międzynarodowy. Od 1925 r. Cypr był kolonią brytyjską, chociaż rządy na wyspie Wielka Brytania przejęły z rąk tureckich już w 1878 r. Londyn wielokrotnie szafował obietnicami przyłączenia Cypru do Grecji (w 80% zamieszanego przez cypryjskich Greków), gdy wymagała tego sytuacja międzynarodowa, były to jednak tylko obietnice. Cypr na Morzu Śródziemnym stanowił dla Brytyjczyków ważny punkt strategiczny. Dlatego, gdy w 1950 r. z inicjatywy arcybiskupa Makariosa III, głowy cypryjskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego i przywódcy ludności greckiej zorganizowali referendum, w którym 95% cypryjskich Greków opowiedziało się za przyłączeniem Cypru do Grecji (idea *enosis* – „zjednoczenie”), Londyn stanowczo sprzeciwił się takiemu rozwiązaniu. Jednak, gdy miejsce Brytyjczyków w Grecji zajęli Amerykanie, a Imperium Brytyjskie kurczyło się, dominować zaczęła koncepcja utworzenia państwa cypryjskiego, w którym konstytucja określałaby zakres władzy brytyjskiej, przy nadaniu społeczności greckiej i tureckiej pewnej formy autonomii.

międzynarodowy wymiar problemu cypryjskiego

idea *enosis* (zjednoczenia)

Ryc. 24

Arcybiskup Makarios III (1913-1977) – pierwszy prezydent niepodległego Cypru (1960-1977)

Cypryjska Organizacja
Wyzwolenia Narodowego
(EOKA)

turecka koncepcja
taksim (podział)

deportowanie Makariosa

Grecy odrzucali te propozycje, domagając się prawa do samostanowienia, co oznaczało unię Cypru z Grecją. Nadzieje rządu greckiego pod kierunkiem marszałka Aleksandrosa Papagosa na ostateczne rozwiązanie sprawy nie dały rezultatu. W 1955 r. na wyspie zaczęła działać Cypryjska Organizacja Wyzwolenia Narodowego (*Ethniki Organosis Kipriotikis Apeleftheroseos* – EOKA) pod przywództwem Giorgiosa Grivasa. Jej celem było prowadzenie walki zbrojnej oraz sabotażowej przeciwko władzom brytyjskim. Jednocześnie na Cyprze rozgorzały krwawe walki między Grekami i Turkami. Do konfliktu tego w dużej mierze przyczyniła się administracja brytyjska, która zaczęła traktować w sposób uprzywilejowany Turków, zatrudniając ich w administracji i policji. Pozostający na służbie brytyjskiej Turcy często przeprowadzali akcje pacyfikacyjne przeciwko organizacji EOKA. Londyn angażując w spór Turków cypryjskich zdawał sobie sprawę, że do działań przystąpi także rząd w Ankarze. Ten ostatni wysunął koncepcję *taksim* – czyli podziału Cypru między Grecję i Turcję. Propozycja ta została jednak odrzucona przez Greków, nie byli jej przychylni także Brytyjczycy. Spór grecko-turecki zaostriżył się, a znaczenie wyspy dla Londynu wzrosło, gdy Brytyjczycy stracili kontrolę nad Kanałem Sueskim w 1956 r.; od tej pory Cypr stał się ostatnią bazą brytyjską w regionie Bliskiego Wschodu.

Brytyjczycy wprowadzili na wyspie stan wyjątkowy i deportowali Makariosa na Seszele. Sytuacja na Cyprze wpłynęła także na zaostrzenie się stosunków grecko-tureckich. W kwietniu 1957 r. Makarios powrócił z Seszeli do Aten i podjął na arenie międzynarodowej, głównie na forum ONZ, szeroką akcję w obronie politycznych interesów Greków cypryjskich. Zaangażowanie Grecji i Turcji, działania EOKA oraz naciski USA zmusiły Anglików do podjęcia rozmów z Grecją i Turcją

w sprawie przyszłości Cypru. Rząd w Londynie doszedł do przekonania, że najlepszym rozwiązaniem będzie proklamowanie niepodległego państwa cypryjskiego. Możliwość takiego rozwiązania pojawiła się jesienią 1958 r., gdy arcybiskup Makarios na wygnaniu w Atenach wyraził gotowość uznania niezależności wyspy, co było alternatywą dla jej połączenia z Grecją.

5 II 1959 rozpoczęły się w Zurychu rokowania pomiędzy premierami oraz ministrami spraw zagranicznych Grecji i Turcji. Po serii negocjacji bez udziału społeczności cypryjskiej osiągnięto kompromis mający gwarantować powstanie niepodległej Republiki Cypryjskiej. Podstawą porozumienia było odrzucenie greckiej idei *enosis* i tureckiej *taksim*, przy nadaniu w konstytucji szerokich uprawnień ludności tureckiej i utrzymanie na wyspie wpływów brytyjskich. Aby potwierdzić te uzgodnienia, 17 II 1960 rozpoczęła się w Londynie konferencja z udziałem przedstawicieli Grecji, Turcji i Wielkiej Brytanii; w charakterze obserwatorów zaproszono na nią także reprezentantów Cypru, tj. arcybiskupa Makariosa oraz Fazila Küçükü, których postawiono jednak przed faktem dokonanym.

Porozumienia w Zurychu i Londynie doprowadziły do powstania niepodległego państwa – Republiki Cypru 16 VIII 1960. Konstytucja cypryjska określała zasady funkcjonowania przyszłego państwa. Jej art. 1. stanowił, że Cypr jest niepodległą i suwerenną republiką, której prezydentem musi być Grek, a wiceprezydentem Turek, obaj odpowiednio wybierani przez grecką i turecką społeczność. System polityczny kraju miał się opierać na rozdziale władzy między reprezentantów obu społeczności. Zarówno prezydent, jak i wiceprezydent zostali wyposażeni w prawo weta w sprawach związanych z polityką zagraniczną, sprawami obrony i bezpieczeństwa kraju. Rząd liczył dziesięciu ministrów, z których siedmiu było Grekami, a trzech Turkami. Parlament składał się z dwóch izb. W Izbie Reprezentantów zasiadało 70% deputowanych greckich i 30% tureckich. Izbę Narodową tworzyły obie społeczności. Stanowiska w administracji państwowej i policji w 70% przypadały Grekom, w 30% Turkom, w armii natomiast Turcy stanowić mieli 40%, a Grecy tylko 60%.

Podpisany jednocześnie traktat gwarancyjny dawał podpisującym go stronom, tj. Republice Cypru, Wielkiej Brytanii, Grecji oraz Turcji możliwość interwencji w wewnętrzne sprawy kraju w przypadku zagrożenia porządku konstytucyjnego. Ponadto oprócz wojsk brytyjskich na wyspie stacjonować mogły wojska greckie (950 żołnierzy) i tureckie (650 żołnierzy).

Na pierwszego prezydenta Cypru został wybrany arcybiskup Makarios III (właśc. Michalis Michail Christodulos Muskos), a wiceprezydentem został Fazil Küçük. Niestety niebawem okazało się, że zachowanie pokojowego współżycia Greków i Turków nie jest możliwe. Jak orzekli Grecy, procentowe proporcje dotyczące struktury sprawowania władzy i administrowania, zatwierdzone przez układające się strony, są niesprawiedliwe i krzywdzą społeczność grecką. Dowodzono, że ludność grecka na wyspie stanowi 80%, podczas gdy turecka zaledwie 18%. Sztwyne zasady działania parlamentu, prawo weta ukazały wkrótce, że funkcjonowanie państwa nie jest możliwe. Także tworzenie armii złożonych z przedstawicieli obu narodowości, przy zachowaniu odpowiednich proporcji narodowych, okazało się fiaskiem. Turcy cypryjscy nie dysponowali nawet wystarczającą liczbą wykształconych kadr, aby sprawnie pełnić swe funkcje.

W listopadzie 1963 r. cypryjski rząd arcybiskupa Makariosa zaproponował politykom tureckim rozważenie rewizji konstytucji, argumentując to wynikającym z niej paraliżem w procedurze ustawodawczej i funkcjonowaniu państwa. Turcy propozycje te uznali za próbę unieważnienia traktatów z Zurychu i Londynu oraz utratę uprzywilejowanej pozycji w państwie. Wydarzeniom politycznym towa-

rokowania w Zurychu

Republika Cypru

podział narodowościowy

prezydent Makarios III

trudności
w funkcjonowaniu państwa

Ryc. 25

Gen. George Grivas (1898-1974) po powrocie z Cypru w 1964 r.

starcia zbrojne

rzyszyły demonstracje obu narodowości, które wkrótce przerodziły się w starcia zbrojne. Od grudnia 1963 r. na wyspie stale dochodziło do incydentów zbrojnych (paramilitarne oddziały cypryjskich Greków wzmogły szykany wobec tureckiej mniejszości), które wiosną 1964 r. przerodziły się w otwartą wojnę domową. Państwa sygnatariusze traktatu gwarancyjnego postawiły swe siły zbrojne w stan gotowości. Na Cyprze wzmocniono kontyngenty wojsk greckich i tureckich już tam stacjonujących. Konflikt między Grecją i Turcją, państwami-członkami NATO zaostbrał się. USA dążyły do uregulowania sporu na wyspie przez interwencję wojsk Sojuszu.

naciski USA

Z inicjatywy prezydenta Cypru, arcybiskupa Makariosa sprawa przyszłości kraju stanęła na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ. USA z coraz większą determinacją zaczęły wywierać presję na jak najszybsze zakończenie konfliktu. Dotyczył on bowiem dwóch członków NATO, a rozstrzygnięty miał być przez Radę Bezpieczeństwa z udziałem ZSRR. Groźby skierowane do Ankary i naciski w Atenach wywołały nieprzychylnie reakcje obu krajów i latem 1964 r. tak Grecja, jak i Turcja wycofały chwilowo swe jednostki spod dowództwa NATO.

Gwardia Narodowa

Makarios w obliczu kryzysu przystąpił do tworzenia Gwardii Narodowej, która miała położyć kres zamieszkom na wyspie. Złożona wyłącznie z Greków (w dużej części korpus oficerski stanowiły kadry przysłane z Aten) nie zlikwidowała konfliktu. Na Cypr przybył także gen. Grivas, który stanął na czele zbrojnych oddziałów greckich. Pomimo obecności sił pokojowych ONZ sytuacja na Cyprze pozostawała nadal napięta. Kryzys został wprawdzie zażegnany pod koniec 1964 r., jednak nie doszło do jego rozwiązania.

„czarni pułkownicy”

Sytuacja pogorszyła się jeszcze bardziej, gdy do władzy w Grecji doszła w kwietniu 1967 r. nacjonalistyczna junta „czarnych pułkowników”. Siły zbrojne Grecji i Turcji ponownie postawiono w stan gotowości. Turecka flota skoncentrowała się w celu dokonania desantu, co mogło oznaczać przystąpienie do realizacji przez Turcję idei *taksim*. Grecja w takim wypadku przystąpiłaby do działań zbrojnych w celu przyłączenia wyspy. Dyplomacja amerykańska ponownie musiała zapobiec

wybuchowi wojny pomiędzy swoimi sojusznikami. Ewidentną porażką z punktu widzenia Sojuszu Północnoatlantyckiego było dopuszczenie ZSRR jako mediatora w sporze, który dotyczył państw członków NATO.

Utrzymanie spokoju na wyspie nie było jednak łatwe. W wyniku działań rządu w Atenach na wyspie powstała organizacja EOKA 2, której celem było obalenie rządu Makariosa i przyłączenie Cypru do Grecji. Na jej czele ponownie stanął gen. Grivas, a jej członkami w dużej mierze zostali oficerowie i żołnierze Gwardii Narodowej. Oddziały tej organizacji przeprowadziły szereg akcji dywersyjnych i terrorystycznych, prowokując krwawe zamieszki. Arcybiskup Makarios w 1973 r. utworzył dwutysięczny korpus oddanych mu cypryjskich Greków, którego celem było zwalczenie EOKA 2. Ważną decyzją było też zredukowanie oddziałów Gwardii Narodowej, niespełniającej już swego zadania.

Makarios próbował łagodzić i rozwiązywać napięcia w bezpośrednich rozmowach z liderem cypryjskich Turków, Raufem Denктаsem. W toku negocjacji ustalono wiele zasadniczych spraw dotyczących współpracy obu narodowości w sprawowaniu władzy i administrowania państwem, jednak rządzący w Atenach nie byli zadowoleni z takiego obrotu sprawy. Decyzje Makariosa oznaczały bowiem pozbawienie wpływów „czarnych pułkowników” na sytuację wewnętrzną na wyspie. Rząd w Atenach postanowił w drodze zamachu stanu usunąć niewygodnego arcybiskupa.

15 VII 1974 inspirowana przez ateńską juntę Gwardia Narodowa dokonała akcji zbrojnej, w wyniku której obalono prezydenta Makariosa. Nowym prezydentem Cypru został członek EOKA 2, cypryjski dziennikarz Nikos Sampson, znany ze wcześniej-szych akcji terrorystycznych przeciwko cypryjskim Turkom. Proklamował on przyłączenie Cypru do Grecji (*enosis*). W odpowiedzi 20 VII 1974 flota turecka dokonała desantu w rejonie Kyrenii, a spadochroniarze tureccy wylądowali w pobliżu Nikozji. Pod naciskiem wojsk ONZ niemal natychmiast podpisano zawieszenie broni, jednak wznowienie greckich aktów przemocy wobec ludności tureckiej spowodowało w sierpniu kolejną turecką ofensywę, w wyniku której 40% terytorium Cypru zostało zajęte przez armię turecką. Podczas gdy ludność grecka uciekała przed armią turecką, ludność turecka z wyspy gromadziła się w części północno-wschodniej zajętej przez żołnierzy tureckich. W ten sposób podział wyspy dokonany został na płaszczyźnie politycznej i etnicznej.

Taki obrót sprawy spowodował upadek greckiej junty i przywrócenie w Atenach rządów parlamentarnych, w Turcji zaś wzrost popularności rządzącego tam premiera Bülenta Eçevita. Obawy USA przed zbyt blizim zbliżeniem turecko-radzieckim skłoniły USA do działań dyplomatycznych wobec Turcji. Kongres USA wprowadził embargo na eksport broni do tego kraju od 5 II 1975. Akt ten przyczynił się do pogorszenia relacji amerykańsko-tureckich, nie odzyskali jednak przez to Amerykanie zaufania Greków,

EOKA 2 i gen. Grivas

negocjacje Makariosa
z Denктаsem

Ryc. 26

Tureccy spadochroniarze
zrzuceni 22 VII 1974 w
pobliżu Nikozji

wycofanie Grecji z NATO

którzy oskarżali USA i NATO o bierność wobec tureckiej inwazji na Cypr. Rząd grecki Karamanlisa ogłosił 14 VIII 1974 wycofanie Grecji z wojskowej struktury NATO. Wydano zakaz niekontrolowanego dostępu do wód terytorialnych i przestrzeni powietrznej okrętom wojskowym i samolotom państw NATO. Była to jednak decyzja bez praktycznych następstw.

Federacyjne Państwo
Turków Cypryjskich

W grudniu 1974 r. ponownie na wyspę powrócił Makarios, który miał doprowadzić do zakończenia konfliktu. Turcy cypryjscy zażądali stworzenia na Cyprze państwa federacyjnego na bazie podziału regionalnego, czemu przeciwni byli cypryjscy Grecy. Odpowiedzią na sprzeciw było proklamowanie 13 II 1975 na obszarze zajęтым przez wojska tureckie Federacyjnego Państwa Turków Cypryjskich. Przywódca cypryjskich Turków ogłosił, że sytuacja taka będzie istniała do momentu przekształcenia wyspy w republikę składającą się z dwóch autonomicznych krajów. Sytuacja jeszcze bardziej skomplikowała się po śmierci arcybiskupa Makariosa 3 VIII 1977. Nowym prezydentem został Spiros Kiprianu, dotychczasowy przewodniczący cypryjskiego parlamentu. Do złagodzenia napięcia doszło po spotkaniu premierów Grecji i Turcji w Waszyngtonie, podczas konferencji państw NATO.

inicjatywy ONZ

W zażegnaniu konfliktu nie pomogły inicjatywy ONZ. W 1983 r. zaproponowano Turkom 23% powierzchni terytorium kraju, powierzenie funkcji prezydenta Grekowi, a wiceprezydenta Turkowi oraz podział miejsc w Izbie Reprezentantów w proporcji 60% Greków i 40% Turków. Odpowiedzią na takie propozycje było ogłoszenie 15 XI 1983 jednostronnej deklaracji o powstaniu niezależnej Tureckiej Republiki Północnego Cypru na terenach zajętych przez armię turecką. Stosunki dyplomatyczne z tym państwem nawiązała tylko Turcja. W rokowaniach najtrudniejszymi problemami pozostawały: wycofanie wojsk tureckich z wyspy, wielkość zajmowanego przez Turków obszaru (społeczność turecka stanowiąca 18% ludności na wyspie zajmuje 37% jej powierzchni), zasiedlanie terytorium Cypru przez Turków z Anatolii (cypryjscy Grecy utrzymują, że chodzi o 60 000 Turków, natomiast Turcy liczbę tę zmniejszają o połowę).

trudne rokowania

Ryc. 27
Demonstracja Turków cypryjskich 12 VIII 1996

Nadzieje Cypryjczyków na rychłe rozwiązanie konfliktu rozbudziła sprawa przystąpienia tego kraju do UE. Cypr rozpoczął negocjacje ze Wspólnotami Europejskimi na początku lat 70. 1 VI 1973 podpisano porozumienie o utworzeniu unii celnej pomiędzy Cyprzem a Europejską Wspólnotą Gospodarczą. Układ o Stowarzyszeniu z EWG Cypr podpisał w 1975 r. i od tego czasu trwały negocjacje. Grecja będąca członkiem Wspólnoty wielokrotnie czyniła starania, aby skłonić Ankarę do wycofania swych wojsk z wyspy. W czerwcu 1993 r. Komisja Europejska opublikowała raport, w którym podkreśliła, że podział wyspy nie jest do zaakceptowania przez członków UE. Najtrudniejsza była odpowiedź na pytanie, czy obie strony sporu zdołają się pogodzić, gdyż w trakcie szczytów państw UE na Korfu i w Essen w 1994 r. Republika Cypru uzyskiwała obietnicę pełnego członkostwa w tej organizacji w ramach najbliższego procesu przyjmowania nowych państw. Komisja Europejska oświadczyła, że w negocjacjach w sprawie wejścia Cypru do UE powinny wziąć udział zarówno strona grecka, jak i turecka. Spotkało się to z ogromnym sprzeciwem rządu greckiego i cypryjskiego. Politycy ateńscy uważali, że do UE powinna wejść tylko wolna, południowa część wyspy.

sprawa przystąpienia
Cypru do UE

raport Komisji Europejskiej

Perspektywa przyjęcia Cypru do UE wymuszała kolejne rundy negocjacji. W 1997 r. Turcy wystąpili z żądaniem zablokowania procesu akcesyjnego Cypru do UE, dopóki nie znajdzie się tam Turcja, co automatycznie rozwiąże sprawę podziału wyspy. Cypryjscy Turcy sprzeciwili się także decyzjom Komisji Europejskiej zawartym w *Agendzie 2000*, gdzie zdecydowano, że w imieniu Cypru do negocjacji zostanie zaproszona delegacja Republiki Cypru. Odpowiedzią na te decyzje było porozumienie zawarte między Turecką Republiką Cypru i Ankarą o stowarzyszeniu, jako pierwszym kroku do aneksji. Decyzja Unii o zablokowaniu negocjacji akcesyjnych z Turcją i z cypryjskimi Turkami usztywniła stanowisko rządu w Ankarze. Politycy UE, podejmując tak nieprzychylnie stanowisko dla Turcji, mieli nadzieję, że rząd cypryjskich Turków będzie skłonny do ustępstw, które zakończą spory. Prezydent Republiki Cypru, Glafkos Kleridis prowadził rokowania o przystąpieniu do UE w imieniu całego Cypru, a przywódcę cypryjskich Turków Raufa Denktasza zaprosił do negocjacji w charakterze obserwatora. Nastąpiło to na skutek poprawy relacji grecko-tureckich w latach 1999-2000, gdy Ankara wycofała swój sprzeciw wobec przyjęcia Cypru do Unii.

Agenda 2000

poprawa relacji
grecko-tureckich

Na szczycie UE 11 i 12 XII 2002 w Kopenhadze zapadła decyzja o przyjęciu Republiki Cypru do EU dnia 1 V 2004. Mimo wysiłków nie udało się pogodzić zważnionych stron konfliktu. Ostatnią próbę negocjacji podjął sekretarz generalny ONZ Kofi Annan, który próbował przekonać prezydentów Republiki Cypru Tasosa Papadopolosa i Tureckiej Republiki Cypru, Denktasza do swego planu. Plan Annana zakładał stworzenie na Cyprze luźnej federacji na model szwajcarski. Wspólna miała być polityka zagraniczna, obronna i walutowa, wewnętrzna zaś – oddzielna. Rząd centralny miał się składać z przedstawicieli obu narodowości, z rotacyjnym prezydentem, a parlament z trzech izb – dwóch narodowych i jednej wspólnej. Wyspa miała być zdemilitaryzowana; pozostawałyby na niej tylko międzynarodowe siły pokojowe. Brak porozumienia spowodował, że do UE 1 V 2004 weszła tylko grecka część wyspy – Republika Cypru.

daremne próby
pogodzenia

Grecja

Podobnie jak w innych krajach Półwyspu Bałkańskiego, pod koniec wojny także w Grecji istniało zagrożenie przejęcia władzy przez komunistów. Wprawdzie ustalenia brytyjsko-radzieckie z 9/10 X 1944 sytuowały ten kraj w strefie wpływów

Ryc. 28
Żołnierze ELAS na ulicach
Pireusu (14 XII 1944)

rząd koalicyjny Papandreu

Londynu (90%), jednak w Atenach liczono się z taką ewentualnością. Nadal bowiem komuniści odgrywali w tym kraju rolę lidera. Tymczasem 20 V 1944 w Bejrucie powstał rząd koalicyjny – jedności narodowej – na czele z Giorgiose Papandreu (polityk orientacji liberalnej, cieszący się zaufaniem Brytyjczyków). Zapowiedział on zjednoczenie wszystkich sił zbrojnych, ukaranie kolaborantów, uznanie zasług ruchu oporu i współpracę z aliantami. Powstanie tego rządu poparł król Jerzy II. Także komuniści zgodzili się 4 IX 1944, po długich rokowaniach, wejść do rządu Papandreu. Spowodowało to w praktyce objęcie kontrolą najsilniejszej organizacji antyniemieckiego ruchu oporu – Greckiego Frontu Wyzwolenia Narodowego (EAM) i jej oddziałów zbrojnych, Ludowej Armii Wyzwolenia Narodowego (ELAS) przez utworzony rząd, a w rzeczywistości przez brytyjskiego gen. Rolanda Scobie, który dowodził oddziałami przygotowanymi do desantu w Grecji.

partyzantka ELAS

Brytyjskie plany polityczne i wojskowe zakładały utrzymanie Grecji jako angielskiej strefy wpływów i przeciwdziałanie radzieckiej dominacji w tym kraju. Interesy te mogły być zagrożone nie tylko z powodu pozycji, jaką miała partyzantka ELAS; zagrożenie mogło również wynikać z faktu, iż po 5 IX 1944 Rosjanie mieli coraz większe znaczenie w sąsiedniej Bułgarii. Od 1 IX 1944 Niemcy rozpoczęli ewakuację swych wojsk z Grecji, która przybrała na sile w październiku. Wówczas to oddziały ELAS prowadziły najcięższe starcia z jednostkami niemieckimi. 26 IX 1944 we włoskiej miejscowości Caserta rząd Papandreu zawarł porozumienie, które podpisali gen. Stefanos Sarafis – dowódca ELAS, gen. Napoleon Zervas – przywódca Greckiego Narodowego Związku Demokratycznego (EDES), a także członkowie rządu i wojskowych władz brytyjskich. Przewidywało ono, że wszystkie oddziały greckiej partyzantki podporządkują się rządowi Papandreu i podlegać będą dowództwu gen. Scobie.

porozumienie w Caserta

12 X 1944 Ateny i Pireus były wolne, a po wylądowaniu na początku października wojsk brytyjskich na zachodnim wybrzeżu Peloponezu, gen. Scobie objął dowództwo nad wojskami w Grecji. Kilka dni później przybyły także greckie władze. Rozpoczęła się operacja „Manna”. Do 3 listopada Grecja była wolna z wyjątkiem Krety i kilku strategicznych wysp. Sytuacja w kraju była jednak napięta, co w każdej chwili groziło rozpadem z trudem osiągniętego kompromisu. Chaos spowodowany był działalnością monarchistów, którzy pod dowództwem płk. Giorgiosa Grivasa utworzyli oddziały organizacji „X” i dokonywali zamachów na komunistów. ELAS nie mogła się rozbroić. Ponadto działały w kraju grupy Giorgiosa Rallisa, wcześniej współpracujące z Niemcami, które przemierzały kraj i terroryzowały przeciwników. W końcu listopada doszło do całkowitego zerwania kontaktów lewicy z rządem Papandreu. Gen. Scobie zagroził użyciem siły, aby zmusić ELAS do rozbrojenia. 3 grudnia wybuchły walki w Atenach, a policja oddała strzały do ludności. Na ulicach doszło do walk między demonstrantami kierowanymi przez komunistów, a oddziałami brytyjskimi. Winston Churchill podjął decyzję o zaprowadzeniu porządku siłą. Amerykanie nie pochwaliли posunięć brytyjskiego premiera. Gdy walki w Atenach przeciągały się, 22 XII 1944 Churchill osobiście udał się do Grecji, aby uspokoić sytuację. Jego misja zakończyła się fiaskiem. Dopiero po 33 dniach udało się zakończyć starcia zbrojne. W czasie ich trwania zginęło ok. 6-11 tys. osób. Papandreu podał się do dymisji. Jego miejsce zajął gen. Nikolaos Plastiras.

wojska brytyjskie w Grecji

chaos wojny domowej

Brytyjczycy używają siły

Wojna domowa zakończyła się 12 II 1945 podpisaniem układu w Varkizie. Przewidywał on demokratyzację w armii i policji, wypuszczenie na wolność aresztowanych członków ELAS i anulowanie wyroków, rozpisanie jeszcze przed 1945 r. demokratycznych wyborów oraz referendum w sprawie zachowania lub zniesienia monarchii. Do tego czasu ustanowiono regencję arcybiskupa Damaskinosa. Warunki układu zobowiązywały ELAS do złożenia broni. Gwarantem porozumienia była Wielka Brytania, której oddziały pozostały w kraju.

układ w Varkizie

Porozumienie w Varkizie nie przyniosło jednak zapowiadanej stabilizacji. Nastąpił okres terroru. Represje stosowano wobec każdego, kto był związany z lewicowym ruchem oporu. Tysiące osób zostało aresztowanych, wiele z nich skazano na karę śmierci. Inni przepadali bez wieści. Bojówki organizacji „X” i skrajnej prawicy działały zwłaszcza na prowincji. Wielu Greków i Macedończyków musiało uciekać w góry. W 1945 r. ok. 50 000 byłych partyzantów ELAS uwięziono. Liczby te rosły z dnia na dzień, powiększając rzesze zabitych, aresztowanych i prześladowanych. Przeciwno terrorowi protestowali nie tylko sympatycy lewicy, ale wszyscy zaniepokojeni sytuacją w kraju. W tym czasie w ramach nadzoru nad administracją, wojskiem i finansami kraju stacjonowały w Grecji oddziały brytyjskie, liczące 14 000 żołnierzy i 1380 oficerów. Do tego czasu ZSRR tolerował obecność wojsk brytyjskich w Grecji, ale już na początku 1946 r. Józef W. Stalin wystąpił na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ z żądaniem wycofania ich z tego kraju. Był to okres zaostrenia się stosunków między Związkiem Sowieckim i krajami zachodnimi oraz USA – początek tzw. zimnej wojny.

okres terroru

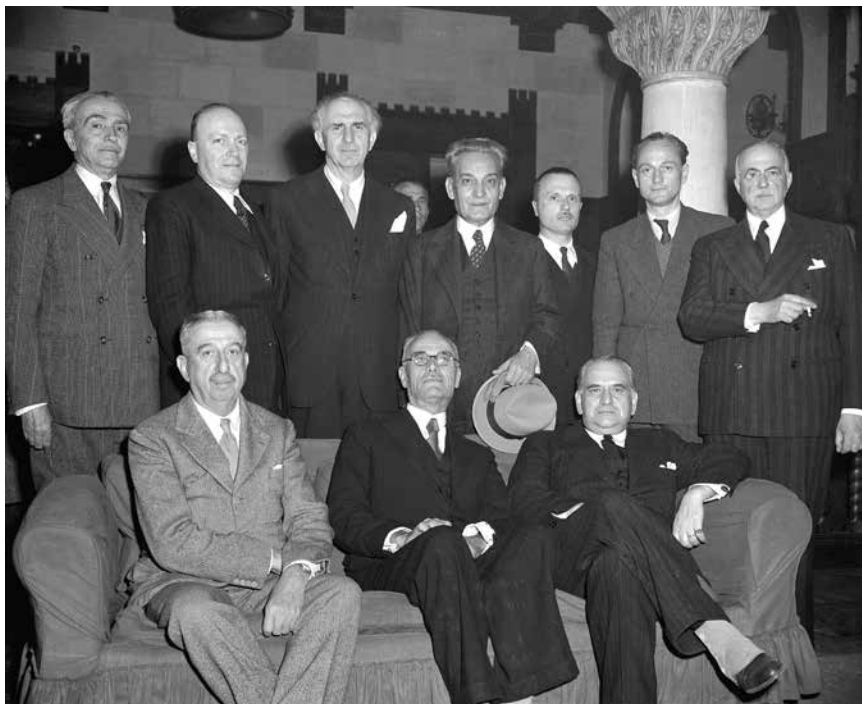
żądanie Stalina

Sprawę tę komplikowała kwestia macedońska. Po proklamowaniu w 1944 r. Ludowej Republiki Macedonii (LRM) w ramach Jugosławii, wzrosły sympatie ludności słowiańskiej w Macedonii greckiej dla idei połączenia jej z tą Republiką. Działające w ramach ELAS oddziały partyzanckie Narodowowyzwoleńczego Frontu Macedończyków (NOF) na Makedoncite rozrosły się tak, że Komunistyczna Partia Grecji (KPG) wkrótce zabroniła ich tworzenia. ELAS straciła nad nimi kontrolę. Doszło nawet do starć zbrojnych między oddziałami ELAS i NOF, a wobec ludności wykazującej chęć połączenia z LRM stosowano represje. Grecy komuniści

kwestia macedońska

Ryc. 29

Rząd Panayotisa Poulitsasa (1881-1968; w środku). Po lewej stronie premiera siedzi minister spraw zagranicznych i edukacji, późniejszy dwukrotny premier, Konstantinos Tsaldaris (1884-1970); 17 IV 1946

nie chcieli być posądzeni o zdradę narodową i działania godzące w integralność terytorialną państwa.

Porozumienie z Varkizy nie weszło w życie. Wbrew niemu, ze względu na napiętą sytuację w kraju, rząd postanowił przeprowadzić wybory parlamentarne 31 III 1946, przed plebiscytem określającym przyszły ustrój kraju. Wywołało to ostrą krytykę ze strony KPG, która ogłosiła, że nie weźmie w nich udziału, wbrew zaleceniom Stalina. Było to błędne posunięcie, gdyż komuniści z wyboru znaleźli się poza parlamentem. Udział w wyborach wzięły dwadzieścia cztery partie polityczne. W warunkach terroru głosowało 49% wyborców. Na 354 mandaty parlamentarne 306 przypadło Partii Ludowej, pozostałe 48 – Partii Liberalnej. Na czele rządu stanął Konstantinos Tsaldaris, który nasilił politykę represji wobec przeciwników. Zezwalał na to dekret z 18 czerwca o naruszaniu porządku w państwie, który pozwalał na aresztowania i rewizje bez sądu. Wprowadzono także sądy doraźne. Działania te godziły głównie w lewicę. 1 września przeprowadzono plebiscyt w sprawie przyszłości monarchii. Stworzył on warunki do powrotu króla Jerzego II do kraju (po jego śmierci 1 IV 1947, na tron wstąpił jego brat Paweł).

Tymczasem KPG jeszcze przed wyborami parlamentarnymi zdecydowała o podjęciu walki zbrojnej w celu przejęcia władzy. Duże znaczenie miała obecność w kraju Nikosa Zachariadisa, który po powrocie do kraju z Dachau, oskarżył Londyn o narzucenie Grecji ekonomicznej i politycznej dominacji. To głównie on wymógł na komunistach greckich decyzję o walce zbrojnej i bojkocie marcowych wyborów z 1946 r. Na czele oddziałów partyzanckich stanęli dowódcy ELAS. Ze względu na to, że główne siły skoncentrowane były w Macedonii, ważne było zdobycie sympatii ludności macedońskiej zorganizowanej w NOF. Oddziały zbrojne

wybory parlamentarne

polityka represji

powrót króla Jerzego II

walka zbrojna ELAS

organizowano także w górzystych regionach Tesalii i Epirze. Latem walki objęły także Peloponez, a 26 X 1946 Markos Vafiades, dowódca sił komunistycznych, ogłosił powstanie Demokratycznej Armii Grecji (DAG). Niepokoje w Grecji przerodziły się w otwartą wojnę domową między monarchistami, wspieranymi przez Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone, a komunistami, którym Albania, Bułgaria i przede wszystkim Jugosławia, wspierane pośrednio przez ZSRR, udzielały coraz wydatniejszej pomocy. 3 XII 1946 Grecja wystąpiła z żądaniem, by Rada Bezpieczeństwa ONZ rozpatrzyła oskarżenie o ingerencję Albanii, Bułgarii i Jugosławii w greckie sprawy wewnętrzne. Rada Bezpieczeństwa ONZ powołała Komisję Ankiętową (Śledczą), w celu zbadania zasadności greckich skarg, a Zgromadzenie Ogólne utworzyło Stałą Komisję Bałkańską, która rozstrzygała spory rządu greckiego z trzema państwami bałkańskimi: Albanią, Bułgarią i Jugosławią.

wojna domowa

Stała Komisja
Bałkańska ONZ

Na początku 1947 r. część Grecji znalazła się pod kontrolą DAG, a zagrożenie było na tyle duże, iż ambasador USA w Atenach w lutym 1947 r. ostrzegał Departament Stanu, że jeśli Grecję zaleje komunizm, to Bliski Wschód i północna Afryka znajdą się w strefie wpływów sowieckich. Mimo wydatnej pomocy finansowej USA (Kongres uchwalił pomoc dla Grecji i Turcji w wysokości 400 mln dolarów, a po ogłoszeniu planu Marshalla objął on także Grecję) Brytyjczycy, powołując się na trudności ekonomiczne, zawiadomili Amerykanów o nagłej konieczności wycofania swych wojsk z Grecji i dotacji dla królewskiego rządu greckiego. Stało się to jednym z powodów ogłoszenia 12 III 1947 tzw. doktryny Trumana. Tymczasem gen. Markos 13 sierpnia zadekretował zniesienie monarchii i ogłosił nową konstytucję. 24 grudnia stanął na czele tymczasowego rządu Wolnej Grecji. Brak było wówczas dobrego rozeznania, jak daleko jego działania były uzgodnione, wspierane czy też inspirowane przez Moskwę i do jakiego stopnia stanowiły fragment zaplanowanej polityki ZSRR na Bałkanach.

zagrożenie komunizmem

doktryna Trumana

Reakcja władz amerykańskich była natychmiastowa. Do końca 1949 r. Grecja otrzymała z USA 648 mln dolarów, z czego 529 mln przeznaczono na cele wojskowe. Wojska brytyjskie, wycofywane stopniowo, zostały zastąpione przez oddziały

pomoc finansowa USA

Ryc. 30
Bateria greckiej artylerii
górskiej na pozycji pod
Grammos (VII 1948 r.)

Amerykanie w Grecji

żołnierzy amerykańskich. Do Grecji została wysłana amerykańska misja pomocy AMAG (*American Mission to Aid Greece*). Dowództwo nad oddziałami amerykańskimi w Grecji objął gen. James Van Fleet. Legalny rząd królewski na czele z Temistoklesem Sofulisem zdelegalizował EAM i KPG. Na początku 1948 r. rozpoczęły się masowe aresztowania osób powiązanych z lewicą. W największych miastach aresztowano w lutym i marcu 5000 osób. Od czerwca do sierpnia 1948 r. odbyła się największa operacja greckiej wojny domowej. Greckie wojska wspierane przez Amerykanów zdobyły w zażartych walkach masyw górski Grammos w rejonie miast Janina i Konica nad granicą albańską. Większość partyzantów wycofała się jednak do sąsiedniej Albanii, co pozwoliło im na wiosnę 1949 r. ponownie odzyskać utracone pozycje. Walki jednak nie toczyły się już wtedy z tak dużym powodzeniem ze strony komunistów. Spór w KPG dotyczył głównie taktyki wojennej i toczył się między Markosem i Zachariadisem. Ten ostatni podtrzymywał stanowisko Moskwy. Zacharidis odsunął Markosa od dowodzenia i chcąc przyciągnąć do walki ludność Macedonii 31 I 1949 na V plenarnym posiedzeniu KPG przeformował rezolucję w sprawie utworzenia niezależnej, zjednoczonej Macedonii. Walki w Macedonii greckiej rozgorzały ponownie. Jugosławia rezolucję KPG w kwestii macedońskiej przyjęła jako nieaktualną i skierowaną przeciwko LFRJ, gdyż prowadziłaby ona do jej rozbitcia. 10 VII 1949 podjął decyzję o zamknięciu granicy Jugosławii z Grecją. Niespełna miesiąc później armia rządowa, dowodzona przez gen. Aleksandrosa Papagosa, podjęła generalną ofensywę na siły DAG. Już 12 sierpnia działacze KPG i dowódcy sił partyzanckich opuścili Grecję i przeszli na terytorium Albanii. 10 października sztab DAG wystąpił z prośbą o zawieszenie broni. 16 października powstańcza radiostacja ogłosiła tymczasowe zawieszenie broni i umilkła. Komuniści z Grecji wraz ze swymi rodzinami szukali schronienia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Ich liczbę szacuje się na 260 000, z tego około 55 000 stanowili Macedończycy. Polska udzieliła azylu od września 1948 r. do grudnia 1956 r. ok. 12 000 osób, w tym 3590 dzieciom greckim i macedońskim.

walki o masyw Grammos

walki w Macedonii Greckiej

przegrana komunistów
i ich ucieczka

straty w wojnie domowej

Straty poniesione w czasie wojny domowej są oceniane różnie. Źródła zachodnie podają, że po stronie rządowej wynosiły one 13 000 żołnierzy zabitych, 26 000 rannych, po stronie komunistów zaś 38 000 zabitych i 76 000 rannych. Ponadto śmierć poniosło około 5000 osób cywilnych. Ludność wspomagająca komunistyczną partyzantkę w czasie wojny domowej była represjonowana. Około 1200 komunistów skazano na karę śmierci. Zaświadczenie o „obywatelskiej lojalności” było niezbędne do zdobycia pracy, otwarcia przedsiębiorstwa lub udziału w głosowaniu. Zasada ta obowiązywała do 1962 r.

brak stabilizacji politycznej

Po wojnie domowej w Grecji przez wiele lat brak było stabilizacji politycznej. Społeczeństwo nadal było przez długi czas podzielone. Powstawały kolejne partie polityczne i niemal każdego roku zmieniały się elity rządzące. 5 III 1950 odbyły się wybory parlamentarne, w których o 250 mandatów poselskich ubiegali się kandydaci aż 26 partii i ugrupowań. Były to ugrupowania prawicowe i centrowe. Nadal lewicowość była w kraju źle widziana, a sympatycy dawnych członków EAM utworzyli Front Demokratyczny. Komunistów prześladowano z wielką surowością. Brak porozumienia między partiami doprowadził do wyłonienia 23 marca rządu mniejszościowego, czysto liberalnego Venizelosa, który jednak ustąpił już 14 kwietnia. Bez zdecydowanej większości przez kolejne miesiące formowano w różnych kombinacjach rządy, które wkrótce rozpadały się. Dlatego też należało przeprowadzić kolejne przedterminowe wybory. Odbyły się one 8 IX 1951. Na scenę polityczną Grecji ponownie powrócił marszałek Papagos. Ze względu na zatarg z królem ustąpił on ze stanowiska naczelnego wodza (król objął tę funkcję osobiście) i utworzył nową partię – Zjednoczenie Greckie. Zjednoczenie Greckie marszałka Papagosa

przedterminowe
wybory w 1951 r.

zdobyło 115 na ogólną liczbę 250 mandatów. Sukces ten nie przesądził jednak o sprawowaniu władzy przez to ugrupowanie, Papagos nie chciał bowiem wejść w układy koalicyjne. W tej sytuacji rząd utworzył Plastiras w koalicji z Venizelosem.

Nowe władze próbowały łagodzić konflikty społeczne powstałe po wojnie domowej. Na wolność wypuszczono około 3000 komunistów. Pozwolono też na powołanie partii – Unii Lewicy Demokratycznej – skupiającej różne nurty lewicowe. Szerokim echem odbiło się aresztowanie i stracenie Nikosa Belojanisa, członka władz nielegalnej KPG. Mimo protestów karę śmierci wykonano, oskarżając go o szpiegostwo.

łagodzenie konfliktów

Nowa konstytucja w Grecji została wprowadzona w życie 1 I 1952. Grecja nadal pozostawała monarchią, król stał na czele państwa i armii. Miał prawo do wypowiadania wojny i zawierania pokoju, desygnowania premiera, mianowania ministrów, zawieszania czasowo (nie dłużej niż na 30 dni) obrad parlamentu. Konstytucja gwarantowała obywatelom swobody (niektóre szczegółowe postanowienia miały charakter prewencyjny np. wolność słowa nie mogła godzić w interesy państwa itp.) i zapewniała wyjątkową pozycję religii oraz Kościoła ortodoksyjnego w Grecji.

nowa konstytucja

Nowa konstytucja nie ustabilizowała sceny politycznej. Rolę arbitra próbował zachować monarcha. Pod naciskiem marszałka Papagosa król rozwiązał przedterminowo parlament i zarządził nowe wybory 16 XI 1952. W kraju obowiązywała już nowa ordynacja wyborcza (poprzedni parlament zniósł zasadę proporcjonalności i wprowadził system wyboru większością względną). Papagos odniósł zwycięstwo, uzyskując 239 mandatów na ogólną liczbę 300. Nowy rząd na czele z marszałkiem Papagosem wzmocnił pozycję wojska w kraju i pozycję USA.

zwycięstwo Papagosa

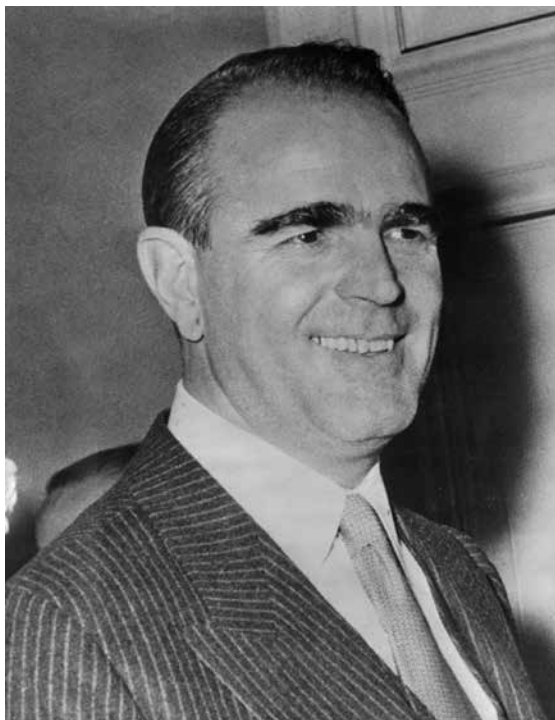
18 II 1952 Grecja została przyjęta razem z Turcją do NATO, a rząd Papagosa podpisał 12 X 1953 grecko-amerykański układ wojskowy o bazach USA w Grecji i korzystaniu z greckiego systemu transportowego. Papagosowi zarzucano zbytnią uległość wobec USA, nadmierne wydatki na armię i zaniedbywanie spraw gospodarczych. Liberalowie i ugrupowania centrowe zyskały znaczną popularność, która zaznaczyła się jesienią 1954 r., gdy w wyborach komunalnych w Atenach, Pireusie i Salonikach zwycięstwo odniosła opozycja.

względna stabilizacja

Mimo krytyki opozycji rządu Papagosa przyniosły po burzliwych latach wojny domowej okres względnej stabilizacji. Została ona zakłócona śmiercią Papagosa w październiku 1955 r. Wówczas król Paweł powierzył misję utworzenia nowego rządu Konstantinosowi Karamanlisowi, który uzyskał zdecydowane poparcie parlamentu. Do wyborów parlamentarnych 19 II 1956 stanął na czele już nowej, zreorganizowanej partii – Narodowej Unii Radykalnej, w której większą rolę odgrywali liberalowie. W opozycji pozostała Unia Demokratyczna, partia centrowa pod przywództwem Giorgiosa Papandreu. Komuniści nadal byli prześladowani; najczęściej pod zarzutem szpiegostwa wymierzano im najwyższe kary. Nawet Manolis Glezos z Unii Lewicy Demokratycznej został aresztowany za utrzymywanie kontaktów z komunistami i skazany na 5 lat więzienia za działalność antypaństwową. Był to znany w Grecji polityk oraz bohater wojny z Niemcami, który zerwał niemiecką flagę z Akropolu w 1941 r. Działania takie dały podstawę do krytyki rządu. Wkrótce też prasa zachodnia doniosła, że Karamanlis w czasie wojny współpracował z hitlerowcami. Pomimo zaprzeczeń, wątpliwości tych nigdy do końca nie udało się rozwiązać. Karamanlis, mimo odkrywania kolejnych afer wśród członków jego gabinetu, nie podał się do dymisji. Jednakże poparcie dla jego rządu spadło, również z powodu utrzymywania się trudnej sytuacji gospodarczej (w 1962 r. USA zakończyły program pomocy gospodarczej dla Grecji, kontynuowano jedynie pomoc wojskową w ramach NATO) oraz ostrego konfliktu wokół Cypru.

prześladowanie komunistów

oskarżenie Karamanlisa

Ryc. 31

Konstantinos Karamanlis (1907–1998) – kilkakrotnie premier Grecji (w okresie 1955–1963 oraz w latach 1974–1980), a następnie prezydent (1980–1985 i 1990–1995)

rządy Papandreu

Konstantyn II dymisjonuje Papandreu

19 II 1959 Grecy podpisali z Turcją układ o jego niepodległości, co było sprzeczne z grecką ideą *enosis*. Problem cypryjski wpływał również niekorzystnie na stosunki Grecji z USA i Wielką Brytanią, te bowiem przeciwne były idei *enosis*. Z tego względu nawet udział Grecji w NATO uważano za bezcelowy. W maju 1960 r. rząd podpisał z USA układ w sprawie udostępnienia Grecji informacji o wykorzystaniu energii jądrowej do celów wojskowych. Ważnym elementem polityki ówczesnego rządu były negocjacje Grecji w sprawie przyjęcia jej do EWG. W charakterze członka stowarzyszonego do tej organizacji państw, Grecja została przyjęta 1 XI 1962. Dało to podstawy do wzrostu zainteresowania w Grecji kapitałem zagranicznym, łatwiejszym uzyskiwaniem kredytów. Karamanlis sprawował władzę do 1 VI 1963.

Do następnych wyborów władzę w kraju sprawowały rządy fachowców. Dopiero zdecydowane zwycięstwo 16 II 1964 Unii Centrum na czele z Giorgosem Papandreu pozwoliło na utworzenie rządów koalicyjnych z Partią Postępową. Miał on do pomocy kompetentnego współpracownika, jakim był jego syn Andreas Papandreu, ekonomista i prawnik, wychowanek uniwersytetu w Berkeley, który zrzekł się obywatelstwa amerykańskiego, aby zostać ministrem gospodarki.

6 III 1964 zmarł król Paweł I, a na tron wstąpił jego syn – młody i niedoświadczony politycznie Kon-

stantyn II. Nie wpłynęło to jednak na sytuację wewnętrzną. Rząd Papandreu został zaprzysiężony i rozpoczął politykę reform. Stabilizował gospodarkę kraju przez wspieranie inwestycji prywatnych i zagranicznych oraz zwiększenie eksportu. Nowe pożyczki z USA i Wielkiej Brytanii oraz krajów EWG wykorzystał do reformowania systemu ubezpieczeń społecznych, ustawodawstwa pracy, budownictwa mieszkaniowego, edukacji. W rolnictwie wprowadził ceny minimalne.

Stopniowo znosił też pozostałości ustawodawstwa z okresu wojny domowej. Nadal KPG była zdelegalizowana, ale w kwietniu 1964 r. ogłoszono częściową amnestię i na wolność wypuszczono pewną grupę więźniów politycznych. Do kraju mogli przyjechać także Grecy będący do tej pory uchodźcami politycznymi. Nie dotyczyło to Macedończyków. Zmiany te, a zwłaszcza nadmierna tolerancja wobec lewicy, często budziły krytykę.

Rząd stracił jednak poparcie monarchii. Stało się to latem 1965 r., gdy doszło w wojsku do ostrego konfliktu między królem i premierem. Wojsko, podobnie jak i inne sfery życia w Grecji, podlegało reformom. Papandreu zależało na wyeliminowaniu z niego starych oficerów, silnie związanych z prawicą i dworem. Chciał sam mianować nowych dowódców i w ten sposób zwiększyć swe wpływy. Przeciwwstawił się temu Konstantyn II i udzielił mu dymisji 15 VII 1965 po wykryciu lewicowego konspiracyjnego sprysiężenia pod nazwą Tarcza. W spisek miał być zamieszany syn premiera, Andreas Papandreu. Dymisja rządu wywołała demonstracje i strajki. Ostro krytykowano króla i nowy rząd koalicyjny za brak demokracji oraz obecność wojsk USA w Grecji. Konflikt ten skutecznie uniemożliwił rządzenie krajem i przygotowywał grunt pod wojskowy zamach stanu. Kolejne zmieniające się rządy

Ryc. 32

Plk Georgios Papadopoulos (1919-1999) – przywódca zamachu stanu z 1967 r., premier (1967-1973), od 1972 r. regent, a następnie prezydent Grecji (1973)

nie mogły skutecznie uspokoić sytuacji. Atmosferę napięcia i niezadowolenia wykorzystała grupa oficerów armii, która 21 IV 1967 bez zgody i wiedzy króla, dokonała bezkrwawego zamachu stanu. Oficjalnym powodem przewrotu było dążenie do zahamowania chaosu politycznego w kraju.

Zamachowcy dokonali licznych aresztowań. Kilkuset najbardziej znanych polityków, intelektualistów, dziennikarzy i lewicowych oficerów znalazło się w więzieniach. W kraju wprowadzono stan wyjątkowy. Zawieszono jedenaście artykułów konstytucji. Na czele rządu stanął Konstantinos Kollias, na co król wyraził zgodę. W ten sposób zamachowcy próbowali rządzić przy pomocy podporządkowanego sobie rządu cywilnego i z zachowaniem monarchii. Na czele junty wojskowej stali nieznani do tej pory: plk Giorgios Papadopoulos, nacjonalista i antykomunista, współpracownik CIA, oraz gen. Stylianos Pattakos, komendant szkoły wojsk pancernych i inni [**Reżim „czarnych pułkowników”**].

W początkowym okresie nie było widać w społeczeństwie greckim oznak sprzeciwu wobec działań wojskowej dyktatury. Nawet referendum przeprowadzone 29 IX 1968 w sprawie zmiany konstytucji zostało w pełni zaaprobowane przez Greków. Grecja nadal pozostawała monarchią, ale zakres władzy króla został poważnie ograniczony. Faktycznym dyktatorem był Papadopoulos.

Stany Zjednoczone szybko rozpoczęły współpracę z nowym rządem greckim. Decydowało o tym szczególnie znaczenie strategiczne Grecji oraz jej przynależność do NATO; w perspektywie umocnienia się wpływów ZSRR na Bliskim Wschodzie był to sojusznik ważny. We wrześniu 1972 r. USA podpisały z Grecją porozumienie, które zezwalało okrętom Szóstej Floty amerykańskiej na korzystanie z portu w Pireusie. Także ZSRR prowadził politykę współpracy z Grecją, podobnie jak

przewrót wojskowy
w 1967 r.

stan wyjątkowy

bierność społeczeństwa

poparcie USA

Reżim „czarnych pułkowników”

W kraju rozwiązano partie polityczne, ustanowiono cenzurę, zakazano strajków. W administracji państwowej, wojsku, policji i sądownictwie przeprowadzano czystki. Objęły one też Kościół. Wielu ludzi zostało aresztowanych lub zesłanych do obozów internowania. Król, który negatywnie odnosił się do takich poczyniń, próbował obalić rządy pułkowników i w XII 1967 r. zaapelował przez radio do armii i narodu o obalenie dyktatury. Nie został jednak wysłuchany, a rodzina królewska musiała opuścić kraj. Uczyniło tak wielu polityków, także Giorgios i Andreas Papandreu, którzy znaleźli się na emigracji.

Grecja pozostawała w izolacji i nie mogła być członkiem Rady Europy, a za łamanie praw człowieka zawieszono jej stowarzyszenie z EWG. Sekretarz Generalny ONZ U Thant wystosował apel do przywódców przewrotu o niewydawanie wyroków śmierci na więźniów politycznych. Ze względu na stosowane represje, prześladowania i liczne zakazy okres sprawowania władzy przez juntę zwano „reżimem czarnych pułkowników”. „Czarni pułkownicy” ogłosili detronizację króla, a gen. Giorgios Zoitakis został mianowany regentem. Premierem został Giorgios Papadopoulos.

dyktatura Papadopoulosa

i inne kraje bloku sowieckiego. W 1970 r. Moskwa i Ateny podpisały porozumienie handlowe. Najbardziej krytycznie do rządów „czarnych pułkowników” odnosili się kraje skandynawskie i Holandia.

Papadopoulos coraz bardziej umacniał swą dyktatorską władzę. Zmniejszył liczbę ministerstw, skupiając w swym ręku ministerstwo obrony, spraw zagranicznych i edukacji. W marcu 1972 r. zdymisjonował gen. Zoitakisa i przejął funkcję regenta.

niepokoje społeczne

W 1973 r. Grecja przeżywała poważne trudności gospodarcze. Wzrastała inflacja, która w 1973 r. przekroczyła 30%. Import przewyższał dwukrotnie eksport, notowano zastój w przemyśle i budownictwie. Coraz częściej dochodziło do niepokojów społecznych. Protesty rozpoczęli studenci. Bunt objął też greckie siły morskie. Te niepokoje wykorzystał Papadopoulos, aby zmienić ustrój kraju i w miejsce monarchii wprowadzić republikę, w której pełniłby rolę tymczasowego prezydenta.

obalenie Papadopoulosa

Zmiany ustrojowe zostały zaakceptowane przez społeczeństwo greckie w referendum 29 VII 1973 r. Papadopoulos powołał cywilny rząd, na czele którego stanął Spyros Markezinis. Zapowiedział on rozpisanie powszechnych wyborów w roku następnym. Zawieszenie stanu wojennego oraz amnestia nie powstrzymały jednak niezadowolenia społecznego. W listopadzie doszło do gwałtownych starć z policją, a przeciwko strajkującym i demonstrującym studentom Politechniki Ateńskiej użyto policji. Byli zabici i ranni. To przesądziło o losie Papadopoulosa, który 25 listopada został obalony w bezkrwawym zamachu stanu. Władzę w kraju objął gen. Fedon Gizikis, ale faktycznie rządził despotyczny gen. Dimitrios Ioannides, szef tajnej policji. Bezwzględny reżim „czarnych pułkowników” przybrał na sile.

powrót Karamanlisa

Do upadku dyktatury wojskowych przyczyniła się kwestia cypryjska. Gen. Ioannides uważał, że sprawa przyłączenia Cypru do Grecji jest przesądzona. Tymczasem doprowadził do sytuacji, w której oba państwa, Grecja i Turcja, stały w obliczu wojny. Te nieprzemyślane kroki zdecydowały o losie „czarnych pułkowników”. Prezydent Gizikis zwrócił się 23 VII 1974 do przebywającego na emigracji w Paryżu Konstantinosa Karamanlisa, aby powrócił do kraju w celu utworzenia rządu.

upadek „czarnych pułkowników”

Koalicyjny rząd Karamanlisa zniósł dotychczasową konstytucję i powrócił czasowo do tej z 1952 r., zawieszając tylko paragrafy odnoszące się do monarchii. Uchylił stan wyjątkowy, wprowadził amnestię, a przywódców junty i ich współpracowników oskarżył o zdradę stanu. Jeszcze raz gen. Ioannides, ciesząc się wpływami w armii, próbował objąć władzę 24 II 1975, jednak próba zamachu się nie powiodła. Upadek rządów „czarnych pułkowników” należy uznać za punkt zwrotny w historii Grecji, która powróciła na drogę demokracji.

Latem 1975 r. rozpoczęły się procesy sądowe. W prasie nazywano je „grecką Norymbergą”. Członkowie junty, w tym Giorgios Papadopoulos, skazani zostali na karę śmierci. Karamanlis zamienił tę karę na dożywotnie więzienie. Sądzone także grupę oficerów żandarmerii za torturowanie więźniów politycznych oraz oskarżonych o spowodowanie pacyfikacji studentów na Politechnice Ateńskiej w 1973 r. Seria procesów pokazała, jak zbrodnicze i przestępcze były rządy wojskowych w latach 1967-1974.

„grecka Norymberga”

W Grecji doszło do powstania nowych partii politycznych. Najsilniejszą pozycję miała konserwatywno-prawicowa Nowa Demokracja utworzona przez Konstantinosa Karamanlisa. Jej program zawierał szereg postulatów, takich jak: reformy społeczne, gospodarcze, określenie nowej polityki zagranicznej. Wówczas powstał także socjaldemokratyczny Ogólnogrecki Ruch Socjalistyczny (PASOK), na czele z Andreasem Papandreu, który dopiero w późniejszym okresie odegrał znaczącą rolę. Ugrupowania lewicowe utworzyły koalicję o nazwie Zjednoczona Lewica. Duże znaczenie miała także Unia Centrum, która w czasie wyborów wystąpiła z inteligenckim ugrupowaniem Nowe Siły.

Ogólnogrecki Ruch Socjalistyczny (PASOK)

Pierwsze od 1964 r. demokratyczne wybory odbyły się w Grecji 17 XI 1974, przynosząc zwycięstwo (54% głosów) partii Nowej Demokracji premiera Karamanlisa. W referendum przeprowadzonym 8 XII 1974 ponad 69% głosujących wypowiedziało się za zniesieniem monarchii i ustanowieniem republiki. Pilnym zadaniem było opracowanie nowej konstytucji kraju. Została ona przyjęta przez parlament 7 VI 1975. Mówiła, że Grecja jest republiką parlamentarną. Rządy Karamanlisa przyniosły widoczne efekty ekonomiczne. Chodziło głównie o uprzedmiotowienie kraju i jego „europeizację”. Rok 1975 był jeszcze rokiem surowych oszczędności, jednak lata następne przyniosły zdecydowaną poprawę. Jednym z najważniejszych zadań było wejście Grecji do struktur EWG. Pierwszym krokiem w tym kierunku było reaktywowanie porozumienia o stowarzyszeniu z EWG. Do Grecji zaczęły ponownie napływać kredyty. Do rozmów w sprawie przyjęcia Aten do EWG przystąpiono w lipcu 1976 r. Bardzo szybko kraje dziewiątki podjęły decyzję o integracji Grecji z EWG. Była to decyzja nie tylko gospodarcza, ale także polityczna, popierana szczególnie przez Francję. Już 28 V 1979 Grecja podpisała układ akcesyjny, a pełnoprawnym dziesiątym członkiem EWG została 1 I 1981, po tym, jak osiągnięto porozumienie w sprawie cen na artykuły rolne eksportowane przez Grecję do EWG. Pełne zrównanie w prawach z innymi krajami EWG nastąpiło 1 I 1988.

zniesienie monarchii i nowa konstytucja

„europeizacja” Grecji

członkostwo w EWG

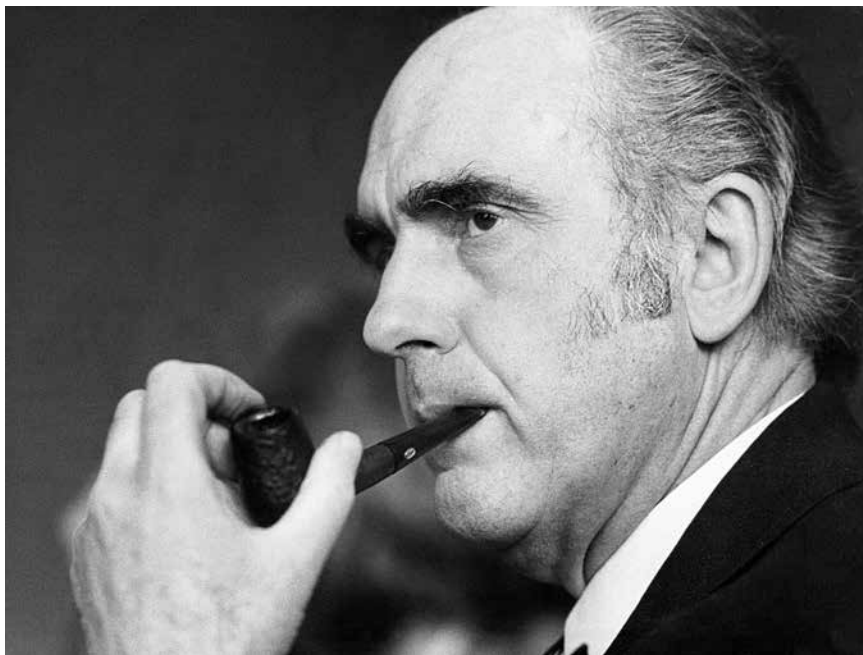
Najtrudniejszym zadaniem Karamanlisa było porozumienie z Turcją. Konflikt grecko-turecki dotyczył także wykorzystania szelfu Morza Egejskiego. Turcy chcieli zatrzymać co najmniej połowę roponośnego obszaru. Roszczenia tureckie Ateny uważały za bezpodstawne. Sytuacja w tej sprawie doszła w 1975 r. do takiego napięcia, że rząd Karamanlisa rozważał wprowadzenie stanu gotowości bojowej.

konflikt z Turcją

5 V 1980 Konstantinos Karamanlis wybrany został na prezydenta republiki, a miejsce premiera zajął Giorgios Rallis. Mimo sukcesów politycznych i wzrostu gospodarczego, popularność Karamanlisa malała. Na czoło wysunęła się główna partia opozycyjna – PASOK pod przewodnictwem Andreasa Papandreu, występująca pod hasłami socjalizacji kraju. W wyborach parlamentarnych to ona zdobyła 48% głosów wyborców, przynosząc zwycięstwo jej przywódcy. Papandreu został premierem i sprawował tę funkcję aż do 1989 r. Założenia wyborcze jego polityki były bardzo radykalne: wystąpienie Grecji z NATO i likwidacja baz amerykańskich, rewizja układu z EWG oraz wyparcie Turków z Cypru. Mimo despotycznego charakteru nie osiągnął on ani jednego z tych zapowiadanych celów politycznych.

zwycięstwo PASOK-u

premier Andreas Papandreu

Ryc. 33

Andreas Papandreu (1913-1996) – lider PASOK, premier Grecji w latach 1981-1989 i 1993-1996

polityka międzynarodowa

Układ między USA i Grecją, zawarty 8 IX 1983, przewidywał zwiększone dostawy broni i stwierdzał, że komendantami baz amerykańskich w Grecji mają być Grecy. Grecja odmówiła jednak udziału w manewrach NATO na Morzu Egejskim. Premier podjął także akcję przeciwko instalowaniu amerykańskich pocisków eurostrategicznych, popierając wysuniętą przez Rumunię koncepcję strefy bezatomowej na Bałkanach. Złe były stosunki Grecji z Turcją na tle sprawy cypryjskiej i regionu Morza Egejskiego. Lepiej układały się kontakty z krajami bloku radzieckiego, w tym z Polską. W listopadzie 1987 r. Papandreu gościł w Atenach z oficjalną wizytą Wojciecha Jaruzelskiego, podczas gdy inne kraje Europy Zachodniej bojkotowały go. Także wrogowie USA, jak pułkownik Mu'ammar Kaddafi, byli przyjaciółmi Papandreu. Papandreu zdawał sobie jednak sprawę, że przyszłość Grecji leży w integracji z Europą i w sojuszu z krajami NATO. W lipcu 1983 r. Ateny objęły kierownictwo w organach EWG, co było zgodne z jej statutem. Szczególnie zwrócono wówczas uwagę na sprawy likwidacji różnic regionalnych, budżetowych. Papandreu ostro wystąpił przeciwko przyjęciu do EWG Portugalii i Hiszpanii, gdyż chciał otrzymać dodatkowe pieniądze dla greckiego rolnictwa.

integracja z Europą

Ponownie do zaostrzenia się sytuacji w kontaktach z Turcją doszło w latach 1986 i 1987. Względne polepszenie sytuacji nastąpiło po spotkaniu premierów obu państw w Davos w styczniu 1988 r. Konflikt z Turcją powodowało także złe traktowanie mniejszości tureckiej w Grecji. Turków, podobnie jak innych muzułmanów, traktowano jako „mniejszość muzułmańską” niezależnie od przynależności narodowej. Obowiązywały ich dyskryminujące prawa, np. przy nabywaniu nieruchomości, uzyskiwaniu kredytów bankowych, w szkolnictwie.

„mniejszość muzułmańska”

Z drugiej strony, w Atenach bardzo ostro krytykowano politykę Tirany wobec mniejszości greckiej zamieszkującej Albanię. W lutym 1984 r. Papandreu oświad-

czył, że nie będzie tolerował naruszania praw obywateli greckich zamieszkających w północnym Epirze. Dopiero śmierć Envera Hoxhy (Hodży) w 1985 r. otworzyła możliwość normalizacji wzajemnych kontaktów.

Papandreu chcąc zaspokoić swe ambicje polityczne, znówelizował 12 III 1986 konstytucję, ograniczając uprawnienia prezydenta i przekazując część jego prerogatyw premierowi. Za jego rządów uczestnicy wojny domowej w Grecji, ale tylko ci, którzy byli Grekami, mogli powrócić do kraju. Papandreu był zwolennikiem pojednania i zatarcia pochodzących z lat wojny podziałów w społeczeństwie greckim.

polityka pojednania

W ramach socjalizacji kraju Papandreu wprowadził w życie ustawę z kwietnia 1987 r. o wywłaszczeniu posiadłości ziemskich Kościoła i rozparcelowaniu ich wśród chłopów. Duchowni pozbawieni majątków otrzymali pensję państwową. Spowodowało to ostry spór, gdyż prawosławny Kościół w Grecji do tej pory był największym posiadaczem ziemskim. Działania te spowodowały spadek poparcia społecznego dla PASOK. Do tego doszedł spadek poziomu życia społeczeństwa. Kraj objęła fala strajków i niezadowolenia. Nie pomogły populistyczne zapowiedzi premiera o socjalizacji życia gospodarczego. W połowie 1988 r. Papandreu zaczął tracić kontrolę nad wydarzeniami. Coraz głośniejsze mówiło się w kraju o aferach gospodarczych i korupcji.

wywłaszczenie
prawosławnego Kościoła

Wybory parlamentarne w czerwcu 1989 r. nie przyniosły jeszcze trwałego zwycięstwa Nowej Demokracji (ND). Musiała ona stworzyć rządy koalicyjne. Na czele rządu stanął człowiek ND – Tzannis Tzannetakis, w jego gabinecie znalazło się dwóch komunistów. Nowe wybory, 5 XI 1989, też nie przyniosły stabilizacji. Kolejne wybory zapowiedziano na 8 IV 1990. Zmiany systemu wyborczego pozwoliły jednak na powołanie rządu ekspertów: polityków, ekonomistów, prawników. Premierem został Konstantinos Mitsotakis. 4 maja Izba Deputowanych wybrała na prezydenta Grecji Karamanlisa.

prezydent Karamanlis

Brak zdecydowanej przewagi parlamentarnej nie pozwolił Nowej Demokracji na sprawowanie władzy. Już 10 X 1993 rozpisano kolejne wybory, które ponownie przyniosły zwycięstwo Papandreu. Premierem był do 15 I 1996, gdy musiał zrezygnować ze swej funkcji na skutek ciężkiej choroby. Jego miejsce zajął Konstantinos Simitis. Po śmierci Papandreu został on liderem PASOK, wygrywając wcześniejsze wybory parlamentarne 22 IX 1996. Także wybory 9 IV 2000 przyniosły zwycięstwo PASOK. Od 1995 r. funkcję prezydenta republiki dwie kadencje pełnił Konstantinos Stefanopoulos, kandydat PASOK i nowej, powstałej w lipcu 1993 r. partii – Politycznej Wiosny. Po wyborach w lutym 2005 r. i zaprzysiężeniu 12 III 2005 prezydentem jest działacz partii socjalistycznej PASOK, Karolos Papoulias.

śmierć Papandreu

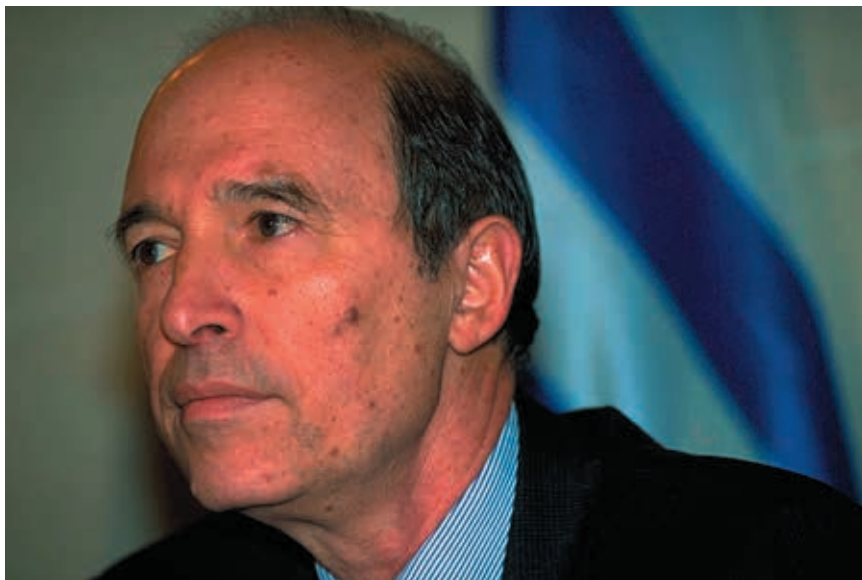
Rząd Simitisa dzięki pomocy unijnej realizował trudny program gospodarczy, mający wprowadzić kraj do grupy państw posiadających wspólną walutę – euro. Zaostrzona została polityka podatkowa i płacowa, prowadzono prywatyzację. Powodowało to protesty i strajki oraz wywołało falę niezadowolenia społecznego w kraju. Już w ciągu czterech lat polityka finansowa przyniosła oczekiwane rezultaty. Grecja spełniała wymogi związane z wprowadzeniem euro. Inflacja spadła do 3%, deficyt budżetowy do 1,5%, a wzrost ekonomiczny sięgnął 4% rocznie. Nadal jednak groźnym zjawiskiem były w latach 90. zamachy terrorystyczne. Ataki, głównie grupy „17 listopada”, kierowane były przeciwko Amerykanom (placówkom dyplomatycznym, firmom) oraz biznesmenom, bankom.

trudny program gospodarczy

zamachy terrorystyczne

Grecja była krajem, który zgłaszał najdalej idące pretensje po powstaniu Republiki Macedonii. Ateny zarzucały Macedończykom przyjęcie określenia „Macedonia” dla oficjalnej nazwy państwa oraz gwiazdy Verginy jako godła i emblematu flagi. Poza tym nie chcieli uznać faktu istnienia państwa i narodu macedońskiego, uważając, że nazwę Macedonia, wywodzącą się ze starożytnych dziejów greckich,

Grecja przeciw
Republice Macedonii

Ryc. 34

Konstantinos Simitis (ur. 1936)
– premier Grecji od 1996 r.

Była Jugosłowiańska
Republika Macedonii

porozumienie Grecji
z Macedonią

poparcie nalotów
na b. Jugosławię

może nosić tylko prowincja leżąca na północy Grecji. Weto Aten skutecznie opóźniało uznanie Republiki Macedonii przez struktury międzynarodowe – ONZ oraz państwa Unii Europejskiej. Aby nie dopuścić do eskalacji konfliktu, 8 IV 1993 Republika Macedonii jako 181 państwo została przyjęta w skład ONZ, ale ze względu na protesty Grecji pod nazwą Była Jugosłowiańska Republika Macedonii (*Former Yugoslavian Republic of Macedonia* – FYROM). W obliczu nieskuteczności swej polityki Ateny zdecydowały się 16 II 1994 na wprowadzenie blokady gospodarczej i zamknięcie dla dostaw macedońskich portu w Salonikach. Był to poważny cios ekonomiczny dla młodego państwa. Przełomowym wydarzeniem w kontaktach grecko-macedońskich było zawarcie 13 IX 1995 w Nowym Jorku (dzięki mediacji amerykańskiej) tymczasowego porozumienia (na siedem lat). Porozumienie zostało podpisane w siedzibie ONZ. Grecy zobowiązali się uznać nowo powstałe państwo oraz znieść blokadę gospodarczą, a Macedończycy zrezygnowali ze swego godła – szesnastoramiennej gwiazdy Verginy. Obie strony uznały suwerenność, terytorialną jedność i polityczną niezależność swych państw oraz nienaruszalność granic.

26 IX 1998 na posiedzeniu w Skopiu ministrowie obrony narodowej powołali wielonarodowe siły pokojowe pd.-wsch. Europy, w skład których weszło trzech członków NATO: Grecja, Turcja, Włochy oraz cztery kraje uczestniczące w tzw. Partnerstwie dla pokoju: Albania, Bułgaria, Macedonia i Rumunia. Sytuacja zmieniła się w 1999 r., gdy 24 marca NATO rozpoczęło ataki lotnicze na b. Jugosławię w związku z wydarzeniami w Kosowie. Oficjalnie grecki rząd Konstantinosa Simitisa poparł naloty NATO, a po ich zakończeniu greccy żołnierze weszli w skład sił pokojowych w Kosowie.

Rząd Simitisa wykonał także w grudniu 1999 r. pojednawczy gest wobec Ankary, cofając sprzeciw wobec wejścia Turcji do Unii Europejskiej. Stanowisko takie podyktowane było sprawą cypryjską. Turcja wycofała swój sprzeciw wobec przyjęcia Cypru do Unii. Wyrażna poprawa wzajemnych relacji nastąpiła w 2000 r., gdy w styczniu do Ankary przyjechał grecki minister spraw zagranicznych. Była to

pierwsza od trzydziestu ośmiu lat tej rangi wizyta polityka greckiego w Turcji. Także do Aten przybył na początku lutego 2000 r. turecki minister spraw zagranicznych. W czerwcu w pd. Grecji w ramach NATO odbyły się wspólne manewry żołnierzy greckich i tureckich.

polepszenie
stosunków z Turcją

Po jedenastu latach sprawowania władzy przez partię socjalistyczną PASOK w wyborach parlamentarnych 7 III 2004 wygrała konserwatywna partia Nowa Demokracja na czele z Kostasem Karamanlisem. Karamanlis (także z rodziny wybitnych polityków, jego stryj Konstantinos Karamanlis był wieloletnim premierem, a następnie prezydentem Grecji), dzięki greckiej ordynacji wyborczej posiada większość w jednoizbowym parlamencie Grecji. Zapowiedział on zwiększenie nakładów inwestycyjnych na w ochronę zdrowia, edukację oraz rolnictwo. Do najpilniejszych zadań nowego rządu należeć miały prace negocjacyjne w sprawie zjednoczenia Cypru oraz sprawne przeprowadzenie igrzysk olimpijskich w 2004 r., które dla Greków były sprawą narodową. Do najważniejszych zadań gospodarczych należały nadal walka z bezrobociem (głównie wśród kobiet), prywatyzacja wielkich koncernów państwowych i ich sytuacja finansowa oraz system emerytalny.

wyborcza wygrana
Nowej Demokracji

igrzyska olimpijskie
w 2005 r.

Kraje skandynawskie

Skandynawia po zakończeniu II wojny światowej (1945-1947)

Sytuacja Półwyspu Skandynawskiego w pierwszych kilku latach po 1945 r. ukształtowała się pod wpływem skali uwikłania jego poszczególnych państw w działania wojenne. W związku z powyższym inaczej kształtowały się powojenne losy neutralnej Szwecji i Islandii, inaczej okupowanych przez Niemcy – Danii i Norwegii. W jeszcze trudniejszym położeniu znalazła się w 1945 r. Finlandia, która dwukrotnie toczyła wojny ze Związkiem Sowieckim (1939-1940 i 1941-1944), pozostawała w sojuszu z Niemcami i mimo zwrócenia się we wrześniu 1944 r. przeciw dotychczasowemu sprzymierzeńcowi była traktowana przez mocarstwa alianckie jako jedno z państw pokonanej „osi”.

zróżnicowanie sytuacji
państw skandynawskich

Szwecja odpowiedziała na wybuch II wojny światowej ogłoszeniem neutralności. Podobnie zresztą uczyniły Dania i Norwegia. Prewencyjnie jednak 3 IX 1939 socjaldemokratyczny premier Per Albin Hansson wprowadził w Szwecji stan pogotowia obronnego, natomiast parlament uchwalił zwiększenie wydatków na zbrojenia. Mimo zajęcia przez Niemców Danii i Norwegii, Szwecja zdołała zachować swoją neutralność. Przez cały okres trwania II wojny światowej Sztokholm żył jednak pod groźbą inwazji niemieckiej. Dopiero 7 V 1945 rząd Hanssona (koalicja Szwedzkiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej – *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti*, SAP, i Partii Ludowo-Liberalnej – *Folkpartiet liberalerna*, FPL) zdecydował się ogłosić zerwanie stosunków dyplomatycznych z Niemcami. 31 VII 1945 Hansson (premier 1932-1936 i 1936-1946) przeprowadził rekonstrukcję swojego gabinetu, już całkowicie zdominowanego przez socjaldemokratów. Pierwsze powojenne wybory parlamentarne miały miejsce w 1948 r. Nie zmieniły one zasadniczo szwedzkiej sceny politycznej. W dalszym ciągu przy władzy pozostali socjaldemokraci premiera Tage Erlandera (szef rządu w latach 1946-1969). W porównaniu z rezultatami wyborów z 1944 r. SAP straciła 3 mandaty, ale i tak uzyskała 112 miejsc (na 230) w jednoizbowym Riksdagu. Zmniejszył się także stan posiadania szwedzkich komunistów (zaledwie 9 mandatów, w porównaniu z 15 miejscami w 1944 r.). 29 X 1950, po 43 latach panowania, zmarł król Gustaw V (z dynastii Bernadotte). Tron objął wówczas Gustaw VI Adolf.

neutralność Szwecji,
Danii i Norwegii

socjaldemokraci
przy władzy

Ryc. 35

Tage Erlander (1901-1985)
– premier Szwecji w latach
1949-1969

Islandia, państwo położone na północno-zachodnich krańcach Europy na Morzu Północnym, było i jest zaliczane do grupy państw skandynawskich (nordyckich) ze względu na swoje wielowiekowe powiązania kulturowe i historyczne. Od 1380 r. znajdowała się pod panowaniem duńskim. W 1874 r. uzyskała ograniczoną autonomię, natomiast w 1918 – pełną niepodległość. Dotychczasowe więzi z Kopenhagą zostały podtrzymane w formie unii personalnej. Po zajęciu w 1940 r. Danii przez wojska niemieckie, 9 V 1940 Islandia została zajęta przez oddziały brytyjskie. Miało to uniemożliwić Niemcom przejęcie kontroli nad strategicznie położoną wyspą. 7 VII 1941 miejsce Brytyjczyków zajęli Amerykanie. Regent Islandii Sveinn Björnsson (1920-1924 i 1926-1940 reprezentant rządu islandzkiego w Kopenhadze) zgodził się na stacjonowanie wojsk amerykańskich (do 19 IX 1946). Odtąd, aż do zakończenia II wojny światowej, Islandia odgrywała istotną rolę alianckiej bazy na trasie konwojów z zaopatrzeniem dla Wielkiej Brytanii, a następnie dla wojsk alianckich walczących w Europie. 17 VI 1944 proklamowano Republikę Islandii, już całkowicie niezależną od Danii. Jej pierwszym prezydentem został dotychczasowy regent, Sveinn Björnsson. Funkcję głowy państwa pełnił on przez dwie kadencje, aż do 1952 r. Przyczynił się do utrzymania dobrych stosunków

z Danią (mimo zerwania dotychczasowej unii personalnej), jak i z pozostałymi państwami nordyckimi. Od 1944 r. zaczął się kształtować w tym wyspiarskim państwie system demokracji parlamentarnej z dominacją konserwatywnej Partii Niepodległości (*Sjálfstæðisflokkurinn* – SSF), centrowej Partii Postępowej (*Framsóknarflokkurinn* – FSF) i Socjaldemokratycznej Partii Islandii (*Jafnaðarmannaflokkur Íslands* – AFI).

Dania

Z chwilą wybuchu II wojny światowej premier Danii Thorvald Stauning ogłosił 1 IX 1939 w parlamencie (Folketingu) pełną neutralność swojego kraju. Nie uchroniło to jednak Królestwa Danii przed niemiecką inwazją. Cały kraj został zajęty przez Wehrmacht w ciągu jednego dnia – 9 IV 1940. Okupacja niemiecka nie okazała się dla Duńczyków nazbyt dolegliwa. Niemcy sprawowali kontrolę nad Danią za pośrednictwem swoich oddziałów wojskowych i administracji kierowanej przez pełnomocników Rzeszy. Pozostawili równocześnie zarówno króla Chrystiana X (z dynastii Sonderburg-Glücksburg), jak i socjaldemokratyczny rząd Thorvalda Stauninga (przekształcony 10 IV 1940 w ogólnonarodowy gabinet koalicyjny, z udziałem Konserwatywnej Partii Ludowej). Pod wpływem żądań okupanta rząd w Kopenhadze podpisał 25 XI 1941 akt przystąpienia Danii do paktu antykominternowskiego. Śmierć premiera Stauninga (maj 1942 r.) skomplikowała relacje duńsko-niemieckie. Po okresie krótkich rządów Vilhelma Buhla (maj-październik 1942 r.) i Erika Scaveniusa (10 XI 1942 – 29 VIII 1943) Niemcy przejęły całkowitą kontrolę nad krajem. Internowany został król, rozbrojona armia duńska; praktycz-

okupacja niemiecka

przejęcie całkowitej
kontroli przez Niemcy

Ryc. 36

Trygve Lie (1896-1968) – polityk norweski, m.in. minister spraw zagranicznych, w latach 1946-1958 sekretarz generalny ONZ

nie parlament i rząd do zaprzestania działalności. 16 IX 1943 rolę organu władzy w Danii przejęła konspiracyjna Rada Wolności, uznawana przez rządy alianckie i Radę Duńską (w Londynie). Umożliwiło to uzyskanie przez Danię statusu „państwa, które przyłączyło się do krajów sojuszników”. Okupacja niemiecka miała zakończyć się jednak dopiero 6 V 1945 po wylądowaniu oddziałów brytyjskich. 31 X 1945 zostały przeprowadzone wybory parlamentarne (poprzednie miały miejsce 23 III 1943). Zakończyły się one nieznacznym zwycięstwem Duńskiej Partii Socjaldemokratycznej (*Socialdemokratiske Parti i Danmark* – SDPD), która zdobyła 48 miejsc w parlamencie (w 1943 r. – 66 miejsc). Została jednak zmuszona do podzielenia się władzą z Partią Liberalną (*Det Radicale Venstre* – RV), mającą 36 miejsc. Poważny sukces odniosły Konserwatywna Partia Ludowa (*Det Konservative Folkeparti* – DKFP) – 26 miejsc i Komunistyczna Partia Danii (*Kommunistisk Parti i Danmark* – KPD) – 18 miejsc. Przy ogólnej liczbie 149 miejsc w Folketingu oznaczało to rozdrobnienie parlamentu i powstanie nader kruchej stabilizacji politycznej. W 1947 r. doszło do przedterminowych wyborów, które wyniosły ponownie do władzy socjaldemokratów, a rząd utworzył przywódca SDPD Hans Hedtoft (pozostając na czele gabinetu do 1950 r.). 20 IV 1947 zmarł (po 35 latach panowania) król Chrystian X, a tron objął Fryderyk IX. W 1948 r. autonomię otrzymały Wyspy Owcze, pozostające dotąd w ścisłej zależności od Kopenhagi.

Wraz z upadkiem III Rzeszy zakończyła się niemiecka okupacja Norwegii. Z wychodźstwa w Londynie powrócili król Haakon VII i czołowi politycy. Już 24 VI 1945 został powołany tymczasowy rząd koalicyjny socjaldemokraty Einara Gerhard-sena. Skupiał on przedstawicieli wszystkich (obecnych w jednoizbowym Stortingu) partii politycznych: Norweskiej Partii Pracy (*Det norske Arbeiderparti* – DNA),

konspiracyjna
Rada Wolności

krucha stabilizacja
polityczna

powrót Haakona VII

rozliczenie z kolaborantami

agrarystycznej Partii Centrum (*Senterpartiet* – SP), Partii Konserwatywnej (*Høyre*) i Partii Liberalnej (*Venstre*). Konieczność uporania się z delikatną kwestią kolaboracji z okresu okupacji niemieckiej kazała władzom tymczasowym wprowadzić – nie istniejącą dotąd w norweskim kodeksie karnym – karę śmierci. Orzeczona została ona 10 IX 1945 wobec symbolu kolaboracji z okupantem – Vidkuna Quislinga (stracony 24 X 1945). 8 X 1945 odbyły się pierwsze powojenne wybory parlamentarne, które przyniosły przywrócenie politycznego *status quo*. Socjaldemokraci uzyskali większość absolutną, umożliwiając E. Gerhardsenowi samodzielne utworzenie socjaldemokratycznego rządu (1945-1951). Wydarzeniem o prestiżowym znaczeniu dla Norwegii w tym czasie stało się wybranie 1 II 1946 ministra spraw zagranicznych Trygve Lie (zwolennika ścisłej powojennej współpracy z Wielką Brytanią) na stanowisko pierwszego sekretarza generalnego ONZ (1946-1952).

socjaldemokratyczny rząd

Finlandia

marszałek Mannerheim

Finlandia uczestniczyła w II wojnie światowej po stronie Niemiec. W połowie lipca 1944 r. Związek Sowiecki przekazał władzom fińskim za pośrednictwem Szwecji informację o gotowości rozpoczęcia rozmów na temat rozejmu między obu krajami. 31 VII 1944 do dymisji podał się niezbyt chętnie widziany przez Moskwę prezydent Risto Ryti. 4 VIII 1944 nowym szefem państwa został marszałek Carl Gustaf Mannerheim. Zmiana na stanowisku głowy państwa została odebrana w Berlinie jako wyraźna zapowiedź rychłego zawarcia przez Finlandię porozumienia o zawieszeniu broni. Zostało ono podpisane 19 IX 1944 w Moskwie. Wśród głównych jego postanowień znalazło się potwierdzenie linii granicznej z 1940 r. oraz oddanie w dzierżawę bazy morskiej Porkkala-Udd (na zachód od Helsinek), przejście armii fińskiej w stan spoczynku w ciągu 2,5 miesiąca, wymiana jeńców wojennych, likwidacja organizacji „prohitlerowskich” i osądzenie osób winnych zbrodni wojennych. Swoistym uzupełnieniem układu rozejmowego była umowa o reparacjach wojennych z 17 XII 1944.

porozumienie o
zawieszeniu broni z ZSRR

rząd Paasikiviego

Powołany przez prezydenta Mannerheima w sierpniu 1944 r. rząd Antti Hackzella działał zaledwie miesiąc. Przez kolejne dwa miesiące istniał rząd Urho Jonasa Castréna (minister spraw socjalnych podczas wojny). Dopiero 17 XI 1944 powstał koalicyjny gabinet Juho Kusti Paasikiviego, w skład którego weszło aż siedmiu socjaldemokratów i jeden komunista (minister spraw socjalnych Yrjö Leino). Zmiana rządu została dokonana zgodnie z żądaniami sowieckimi. W marcu 1945 r. przeprowadzono pierwsze po wojnie wybory do Eduskunty. Zaowocowały one podziałem sceny politycznej między Demokratyczny Związek Ludu Fińskiego (*Suomen Kansan Demokraattinen Liitto* – SKDL), Fińską Partię Socjaldemokratyczną (*Suomen Sosialdemokraattinen Puolue* – SDP) i Partię Agrarną (*Maalaisliitto*). Wynik wyborczy SKDL został uznany przez Moskwę za dobry prognostyk szans na pokojowe zaprowadzenie w Finlandii systemu politycznego na sowiecką modłę. Na czele koalicyjnego rządu stanął Mauno Pekkala. Był on zmuszony uporać się z szeregiem najbardziej palących powojennych problemów, m.in. z kwestią reparacji wojennych i zakupu ziemi dla uchodźców, z negocjacjami nad ostatecznym tekstem traktatu pokojowego czy wreszcie z reformami systemu świadczeń socjalnych. Wziąwszy pod uwagę trudną powojenną rzeczywistość, rząd Pekkali opracował projekt złagodzenia warunków w tekście negocjowanego układu pokojowego. Propozycje Helsinek zostały jednak zdecydowanie odrzucone. 10 II 1947 delegacja fińska została zmuszona do podpisania w Paryżu przedstawionego traktatu, który potwierdził jednak pełną suwerenność Finlandii. Wśród jego postanowień szczegółowych został m.in. potwierdzony przebieg granicy sowiecko-fińskiej we-

powojenne problemy

układ pokojowy w Paryżu

dług układu moskiewskiego z 1940 r. (utrata Przesmyku Karelskiego i Półwyspu Rybackiego wraz z Petsamo), ale pojawił się też punkt o 15-letniej dzierżawie bazy morskiej Porkkala-Udd. Niezależność Finlandii miała swoje jednoznaczne ograniczenia. Dowiodła tego wymuszona przez Moskwę decyzja prezydenta (w latach 1946-1956) Paasikiviego z lipca 1948 r. o odrzuceniu amerykańskiej pomocy w ramach Planu Marshalla.

odrzućcie planu Marshalla

Początki integracji państw nordyckich (1948-1952)

Rozwój sytuacji politycznej na kontynencie europejskim po zakończeniu II wojny światowej sprawił, iż Dania, Islandia i Norwegia zdecydowały się zrezygnować ze swojej tradycyjnej neutralności. Istotny wpływ na to przewartościowanie postaw rządów trzech państw skandynawskich miał komunistyczny zamach stanu w Czechosłowacji w lutym 1948 r. oraz podpisanie w kwietniu tego samego roku układu o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy między Związkiem Radzieckim a Finlandią. Wziąwszy pod uwagę powyższe fakty, Skandynawowie mogli żywić zasadne obawy o podjęcie przez Moskwę ekspansji także i na północy Europy. Nie może więc dziwić rozpoczęcie w styczniu 1948 r. serii konferencji szefów rządów i ministrów spraw zagranicznych Danii, Norwegii i Szwecji. Rozmowy na tak wysokim szczeblu miały doprowadzić do osiągnięcia zbliżenia gospodarczego i polityczno-wojskowego na wzór Unii Zachodniej. Zakończyły się ostatecznie niepowodzeniem z powodu dążenia Szwecji do ograniczenia postulowanego paktu tylko i wyłącznie do państw nordyckich oraz przystąpienia Danii i Norwegii do Paktu Północnoatlantyckiego z dniem 4 IV 1949. Kolejnym ważnym etapem w procesie integracji państw Półwyspu Skandynawskiego z resztą Starego Kontynentu było przystąpienie Danii, Norwegii i Szwecji z dniem 5 V 1949 do Rady Europy.

Dania, Norwegia i Islandia
rezygnują z neutralności

niepowodzenie
rozmów o zbliżeniu

Sytuacja na przełomie lat 40. i 50. nie uległa poważniejszym zmianom. We wszystkich państwach regionu (z wyjątkiem Islandii) władzę sprawowały rządy zdominowane przez partie socjaldemokratyczne. Potwierdziły to wyniki wyborów w Szwecji w 1948 r. i w Norwegii w 1949 r. Wybory w Danii w 1950 r. wyniosły na krótko (do 1953 r.) do władzy koalicję partii centroprawicowych. W 1953 r. swoją dominującą pozycję zdołali odzyskać socjaldemokraci H. Hedtofta (ponownie premier w latach 1953-1955), zastąpionego w 1955 r. przez dotychczasowego ministra spraw zagranicznych Hansa Christiana Hansena (premier w latach 1955-1960). W Islandii w latach 1942-1950 kolejne rządy tworzyła konserwatywna Partia Niepodległości. Dopiero w latach 1950-1956 została ona zmuszona stworzyć rząd w koalicji z liberalną Partią Postępującą. Ważnym wydarzeniem była w tym okresie także zmiana na stanowisku głowy państwa. Następcą pierwszego prezydenta Republiki S. Björnssona został w 1952 r. socjaldemokrata Ásgeir Ásgeirsson (premier w latach 1932-1934, przewodniczący Partii Socjaldemokratycznej w latach 1942-1952). Miał on pełnić funkcję głowy państwa przez cztery kolejne kadencje (aż do 1968 r.), najdłużej (jak dotąd) w dziejach Islandii.

dominacja partii
socjaldemokratycznych

prezydentura Ásgeirssona

W pogrzebanym – wydawałoby się – w 1949 r. procesie zbliżania państw skandynawskich nastąpił w 1952 r. wyraźny przełom. Została wówczas powołana Rada Nordycka, organ współpracy i konsultacji parlamentów i rządów Danii, Islandii, Norwegii i Szwecji (od 1955 r. również Finlandii) oraz przedstawicieli duńskich terytoriów autonomicznych: Wysp Owczych i Grenlandii (od 1955 r. dodatkowo jeszcze fińskich Wysp Alandzkich). W ramach tej struktury miały być konsultowane wszelkie decyzje dotyczące regionu, z wyłączeniem polityki zagranicznej i obronnej. Powstanie Rady Nordyckiej zostało dosyć powszechnie przyjęte jako forma tzw. małej integracji Skandynawii. Świadczyły o tym m.in. postanowienia

Rada Narodowa

dotyczące wspólnego rynku pracy, opieki socjalnej, ujednolicenia ustawodawstwa czy koordynowania łączności i komunikacji na terenie całej Skandynawii (zniesienie obowiązku posiadania wiz i paszportów w ruchu osobowym między państwami członkowskimi).

Finlandia w okresie prezydentury Juho Kusti Paasikiviego (1946-1956)

„linia Paasikiviego”

Z osobą prezydenta Paasikiviego wiąże się przede wszystkim pojęcie „linii Paasikiviego”, czyli formy działań Helsinek w polityce zagranicznej, opartej na zasadzie ściśle przestrzeganej neutralności (mającej obowiązywać aż do 1995 r.) w zimnowojennych konfliktach między mocarstwami. W zamian Związek Sowiecki uznawał niezależność Finlandii w dziedzinie polityki wewnętrznej. Praktyka ta miała poważne konsekwencje w 1948 r. podczas kolejnych wyborów do Eduskunty. Faworyzowani przez Moskwę ludowi demokraci uzyskali 20% głosów, ale liczba mandatów w parlamencie spadła z 49 do 38 (czyli o $\frac{1}{4}$). Istotny wpływ na taką sytuację miała niezwykle wysoka (78,2%) frekwencja wyborcza. Wielkimi zwycięzcami okazały się natomiast: Partia Agrarna – 56 mandatów (wzrost o 7), Fińska Partia Socjaldemokratyczna – 54 mandaty (wzrost o 4) i partia konser-

Ryc. 37

Urho Kaleva Kekkonen (1900-1986) – premier Finlandii w latach 1950-1953 i 1954-1956, następnie prezydent (1956-1981)

watywna Koalicja Narodowa (Kansallinen Kokoomus) – 33 mandaty (wzrost o 5). Nowy rząd utworzył 31 VII 1948 socjaldemokrata Karl-August Fagerholm. Istotny był fakt, że w składzie nowego gabinetu nie znaleźli się przedstawiciele skrajnej lewicy komunistycznej. Miało to ważny wpływ na kwestię stosunków handlowych i finansowych Finlandii z państwami zachodnimi. W dziedzinie polityki wewnętrznej Fagerholm przeorsował ustawy wspomagające finansowanie budowy powszechnie dostępnych mieszkań i zapewniające wypłaty dotacji dla rolników na produkcję zboża. Rozdawnictwo środków budżetowych przyniosło konsekwencje jeszcze w 1949 r. przez wzrost bezrobocia, podwyżki cen artykułów importowanych i zwiększenie wydatków socjalnych. Narastanie sporów odnośnie do dalszej polityki wewnętrznej ujawniło się podczas kampanii prezydenckiej w 1950 r. Głównymi rywalami urzędującej głowy państwa, Paasikiviego (popieranego przez centroprawicę), byli M. Pekkala (ludowi demokraci) i Urho Kekkonen (Partia Agrarna). Mimo prób podważenia założeń „linii Paasikiviego” udało się prezydentowi zwyciężyć już w I rundzie (171 głosów elektorskich, przy 67 głosach na Pekkale i 62 głosach na Kekkonena). Od wyborów prezydenckich w 1950 r. miała się jednak rozpocząć kariera polityczna U. Kekkonena. 17 III 1950 objął on po raz pierwszy stanowisko premiera (pozostając na nim aż do 1953 r., a następnie ponownie w latach 1954-1956) rządu koalicji Partii Agrarnej i Socjaldemokratycznej. W czerwcu 1951 r. Kekkonen podpisał w Moskwie 5-letnią umowę handlową, zapewniającą Finlandii import zboża, cukru, nawozów i paliw. W tym samym roku rząd w Helsinkach przeorsował ustawę o samorządzie Wysp Alandzkich. Trudności gospodarcze (zwłaszcza bezrobocie) wpłynęły rychło na spadek popularności Kekkonena; w listopadzie 1953 r. kierowany przez niego rząd został zastąpiony przez prawicowy rząd Sakarię Tuomioji, który jednak nie uzyskał większości. W 1954 r. przeprowadzono więc przedterminowe wybory, które zakończyły się nieznacznym zwycięstwem socjaldemokratów (54 mandaty) przed Partią Agrarną (53 mandaty) i ludowymi demokratami (43 mandaty). Na drodze kompromisu premierem koalicyjnego rządu socjaldemokratów i agrariuszy został Ralf Törn-gren (ze Szwedzkiej Partii Ludowej), Kekkonen zaś otrzymał tekę ministra spraw zagranicznych. Po zaledwie 5 miesiącach doszło jednak do reorganizacji gabinetu i do władzy powrócił Kekkonen. Tym razem miał pozostać na czele rządu aż do 1956 r. Sukcesy Kekkonena w polityce zagranicznej w latach 1955-1956 (odzyskanie Porkkali, członkostwo Finlandii w ONZ i Radzie Nordyckiej oraz podjęcie dyskusji nad zwrotem Karelii) zapewniły mu zdecydowane zwycięstwo w kolejnych wyborach prezydenckich w 1956 r. Tym samym rozpoczął się 15-letni okres dominacji Kekkonena na fińskiej scenie politycznej, potwierdzony kolejnymi pięcioma kadencjami na stanowisku głowy państwa (do 1981 r.).

polityka Fagerholma

kariera Kekkonena

samorząd Wysp Alandzkich

koalicja socjaldemokratów
i agrariuszypięć kadencji
prezydenta Kekkonena

Dania, Islandia, Norwegia i Szwecja w latach 50. XX wieku

Sytuacja polityczna w czterech powyższych państwach nordyckich rozwijała się w sposób wyjątkowo stabilny, choć nie pozbawiony czasowych przesilen i zmian koalicji rządowych. W Danii przy władzy pozostawali nadal socjaldemokraci (H.Ch. Hansen). Istotnym wydarzeniem w dziejach tego państwa stało się wejście w życie 5 VI 1953 nowej konstytucji, będącej owocem kompromisu wszystkich partii politycznych obecnych w parlamencie. Nowa ustawa zasadnicza wprowadzała możliwość dziedziczenia tronu przez kobiety i znosiła izbę wyższą parlamentu – Landsting. W następstwie zmian w funkcjonowaniu parlamentu wzrostowi do 175 uległa liczba deputowanych. Wynikające ze zmienionej konstytucji wybory parlamentarne z września 1953 r. nie przyniosły poważniejszych zmian na scenie politycznej.

nowa konstytucja Danii

Ryc. 38

Premier Norwegii Einar Gerhardsen (1897-1987) podczas spotkania z Willy Brandtem 19 XI 1959

rządy socjaldemokraty
Gerhardsena w Norwegii

Ważną zmianą w polityce zagranicznej Kopenhagi była decyzja o przystąpieniu w 1949 r. do NATO, choć przy wprowadzeniu zakazu tworzenia na terytorium Danii baz wojskowych.

Inaczej kształtowała się sytuacja polityczna w krajach sąsiednich – Norwegii i Szwecji. W Norwegii trwała nadal epoka rządów socjaldemokraty E. Gerhardsena (premier w latach 1945-1951 i 1955-1965), dysponującego silną bazą polityczną kierowanej przez siebie Norweskiej Partii Pracy. W dziedzinie polityki zagranicznej Norwegia uczestniczyła aktywnie w działalności Rady Nordyckiej, jak również odeszła od tradycji neutralności. Wpływ na to miał okres „zimnej wojny” i poczucie zagrożenia ze strony sąsiedniego ZSRR. W 1949 r. Norwegia przystąpiła do NATO, ale wprowadziła jednocześnie (podobnie jak Dania) zakaz stacjonowania obcych wojsk na swoim terytorium. 21 IX 1957 zmarł król Norwegii Haakon VII, a tron przejął jego syn – Olaf V.

spór o emerytury
w Szwecji

Do czasowego zachwiania stabilizacji politycznej doszło w 1957 r. w Szwecji. Przyczyną była dyskusja nad planem przyjęcia zasady, iż emerytura powinna stanowić 65% najwyższych dochodów w ciągu 15 lat przed osiągnięciem wieku emerytalnego (67 lat), a jej wysokość miała rosnać proporcjonalnie do wzrostu kosztów utrzymania. Poparcia temu projektowi odmówili najpierw w parlamencie agrariusze, a następnie społeczeństwo w referendum (46% głosów poparcia). W tej sytuacji premier Erlander został zmuszony utworzyć mniejszościowy rząd socjaldemokratyczny.

W latach 50. na scenie politycznej Islandii nie zaszły większe zmiany. Kolejne rządy tworzyli liderzy czołowych ugrupowań: Partii Niepodległości (SSF), Partii Postępowej (FSF) i Socjaldemokratycznej Partii Islandii (AFI).

Finlandia w okresie pierwszej kadencji Urho Kalevy Kekkonena (1956-1961)

Przejęcie 1 III 1956 przez Kekkonena obowiązków głowy państwa przypadło na niezwykle trudny okres w powojennych dziejach Finlandii. Kraj był targany akcjami strajkowymi i ostrymi konfliktami między centralami związkowymi a organizacjami pracodawców. Dla zachowania równowagi politycznej Kekkonen powierzył 3 III 1956 K.-A. Fagerholmowi (z Fińskiej Partii Socjaldemokratycznej) misję stworzenia rządu koalicji Fińskiej Partii Socjaldemokratycznej, Fińskiej Partii Ludowej, Szwedzkiej Partii Ludowej i Partii Agrarnej. Poważne problemy z inflacją, rosnącym bezrobociem i deficytem budżetowym doprowadziły już po roku do upadku rządu. W latach 1957-1958 trwał permanentny kryzys polityczny, związany z częstymi zmianami rządowymi (aż 5 premierów w okresie między majem 1957 r. a sierpniem 1958 r.). W styczniu 1958 r. do istniejących już problemów doszło pogłębienie się kryzysu w sferze finansów publicznych. Wybory parlamentarne w lipcu 1958 r. przyniosły zwycięstwo (50 mandatów) ludowym demokratom, którzy jednak uzyskali niewielką przewagę nad socjaldemokratami i agrariuszami (obie partie po 48 mandatów). 29 VIII 1958 nowy rząd utworzył ponownie Fagerholm, dysponujący wsparciem szerokiej koalicji (od konserwatystów po socjaldemokratów). Odsunięcie ludowych demokratów spotkało się z krytyką ze strony Moskwy, na tyle skuteczną, iż w grudniu 1958 r. do dymisji podali się ministrowie z nadania Partii Agrarnej. Gabinet Fagerholma przetrwał jeszcze do stycznia 1959 r. Nowym premierem został wówczas agrariusz Vieno Johannes Sukselainen (zastąpiony w lipcu 1961 r. przez Marttiego Miettunena) z rządem zdominowanym przez przedstawicieli Partii Agrarnej.

spór związkowców
z pracodawcami

kryzys polityczny
i ekonomiczny

Umiętnie pozyskanie przez Kekkonena poparcia zarówno własnej Partii Agrarnej, jak i wszystkich partii mieszczańskich zapewniło urzędującemu prezydentowi spektakularne zwycięstwo w wyborach parlamentarnych w 1962 r. Pozycja osobista prezydenta została potwierdzona także wynikiem uzyskanym przez Partię Agrarną (53 mandaty), przy rekordowej frekwencji wyborczej, sięgającej 82,4%.

rosnąca pozycja
Kekkonena

Skandynawia w okresie stabilizacji lat 60. XX wieku

Postępująca od początku lat 60. stabilizacja gospodarcza przyniosła ukształtowanie się państw opiekuńczych z niezwykle rozbudowanym systemem zabezpieczeń społecznych i z rosnącymi obciążeniami podatkowymi.

W Danii przy władzy pozostawała Duńska Partia Socjaldemokratyczna z premierem H.Ch. Hansenem (do 1960 r.). Potwierdziły to wyniki wyborów parlamentarnych z listopada 1960 r., które z jednej strony dały socjaldemokratom 76 mandatów (na 175), ale z drugiej strony zaowocowały ostatecznym usunięciem komunistów z Folketingu. Opróżnione przez nich miejsce usiłowała zapełnić Socjalistyczna Partia Ludowa (*Socialistisk Folkeparti* – SF). Oszczędnościowa polityka budżetowa (w związku z rosnącymi kosztami modelu państwa opiekuńczego) spowodowała gwałtowny spadek popularności rządu socjaldemokratów. Rządzący od 1962 r. premier Jens Otto Krag został zmuszony podać się do dymisji. Na okres 3 lat (1968-1971) władzę przejęła centroprawicowa koalicja konserwatystów (DKFP), liberalnych demokratów i radykalnych liberałów (dotychczasowej partii Venstre).

państwo
opiekuńczo-socjalne

centroprawica zastępuje
socjaldemokratów

Do podobnego politycznego „trzęsienia ziemi” doszło w Norwegii w 1963 r. Rządzący w latach 1945-1951 i 1955-1963 socjaldemokratyczny premier E. Gerhardsen zmuszony był w sierpniu 1963 r. podać się do dymisji. Bezpośrednim powodem przesilenia politycznego stała się katastrofa w państwowej kopalni węgla